UCHWAŁA NR XXIX/220/2026
RADY GMINY OLSZANKA

z dnia 16 lipca 2026 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2026- 2029 dla Gminy Olszanka.

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tj. Dz. U. z 2026 r., poz. 662) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 z późn. zm.), Rada Gminy w Olszance uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się *Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2026-2029 dla Gminy Olszanka,* stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Olszanka

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Opolskiego.

Przewodniczący Rady

Sławomir Barwiński

Załącznik do uchwały nr XXIX/220/2026
Rady Gminy Olszanka z dnia 16 lipca 2026

Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2026-2029 dla Gminy Olszanka

Sporządzający
Wójt Gminy Olszanka
Olszanka 16
49-332 Olszanka

Autor opracowania:

Grzegorz Naumowicz

Olszanka, kwiecień 2026

Spis treści

1. Wstęp ... 5
2. Podstawa prawna opracowania ... 6
3. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce ... 7
3.1 Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi ... 7
3.2 Zadania i kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami ... 12
3.3 Dalsze istotne uregulowania prawne ... 12
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego ... 14
4.1 Relacje gminnego programu z międzynarodowymi dokumentami doktrynalnymi ... 14
4.2 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami ... 14
4.2.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 ... 14
4.2.2 Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030". Trzecia fala nowoczesności ... 16
4.2.3 Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030) ... 17
4.2.4 Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 ... 18
4.2.5 Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 ... 19
4.2.6 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 ... 19
4.3 Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa opolskiego i powiatu brzeskiego ... 20
4.3.1 Program Opieki nad Zabytkami Województwa Opolskiego na lata 2025-2028 ... 20
4.3.2 Strategia Rozwoju Województwa Opolskiego Opolskie 2030 ... 21
4.3.3 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Opolskiego ... 22
4.3.4 Strategia Rozwoju Lokalnego Kierowanego Przez Społeczność na lata 2023-2027 ... 25
4.3.5. Strategia Rozwoju Subregionu Brzeskiego na lata 2023-2030 ... 26
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego ... 27
5.1 Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy ... 27
5.1.1 Strategia Rozwoju Gminy Olszanka na lata 2016-2025 z perspektywą do 2030 ... 27
5.1.2 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego ... 28
5.1.3 Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego ... 29
5.2 Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy ... 30
5.2.1 Charakterystyka gminy ... 30
5.2.2 Zarys historii obszaru gminy ... 31
5.2.3 Zabytki nieruchome ... 37
5.2.4 Zabytki ruchome ... 50
5.2.5 Zabytki archeologiczne ... 51
5.2.6 Dziedzictwo niematerialne ... 52
5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony ... 54

5.3.1 Zabytki nieruchome 55
5.3.2 Zabytki ruchome 67
5.3.3 Zabytki archeologiczne 68
6. Działalność gminy w obszarze dziedzictwa kulturowego 72
7. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń 74
8. Założenia programowe 76
9. Zasady oceny gminnego programu opieki nad zabytkami 79
10. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami 80
11. Wykaz wykorzystanych źródeł 85

1. Wstęp

Dziedzictwo kulturowe jest jednym z najważniejszych elementów działalności człowieka, określa jego tożsamość oraz stanowi tworzywo świadomości społecznej. Zabytki architektury i budownictwa, zabytki archeologiczne oraz zabytki ruchome, a także dziedzictwo niematerialne wraz z elementami przyrodniczymi i innymi wytworami oraz osiągnięciami człowieka, współtworzą krajobraz kulturowy i tym samym kształtują przestrzeń, w której żyje człowiek. Rozpoznane i we właściwy sposób wykorzystane stanowi, jeden z fundamentalnych elementów rozwoju gospodarczego i społecznego, w tym rozwoju i specjalizacji regionów.

Przedmiotem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami (dalej GPOnZ) dla gminy Olszanka na lata 2026-2029 jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się w granicach gminy. Gmina Olszanka należy do grupy samorządów, które podjęły się realizacji ustawowego obowiązku poprzez sporządzenie GPOnZ najwcześniej. Pierwszy GPOnZ został opracowany już w roku 2007 obowiązywał w latach 2007-2010. Czwarty i jak do tej pory ostatni dokument sporządzono w roku 2022 obowiązywał w latach 2022-2025. Podstawę opracowania GPOnZ stanowi art. 87 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz.U. z 2024 poz. 1292, 1907, z 2025 r. poz. 537, 1168, 1673) oraz poradnik metodyczny opracowany w 2009 r. przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków (obecnie Narodowy Instytut Dziedzictwa) pn. „Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny". Zgodnie z treścią ww. przepisu prawa GPOnZ został sporządzany przez Wójta, a następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (dalej WKZ) w Opolu, został przyjęty do realizacji uchwałą Rady Gminy jako podstawowy element polityki samorządu w obszarze dziedzictwa kulturowego.

Program jest dokumentem o charakterze strategicznym, aktem uzupełniającym do innych dokumentów strategicznych i aktów planowania w gminie. Jego celem jest inicjowanie, wspieranie oraz koordynowanie działań w obszarze ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechnianie i promowanie dziedzictwa kulturowego. Priorytety GPOnZ nie ograniczają się wyłącznie do zadań realizowanych przez samorząd i jego organy, albowiem ich wpływ na właścicieli obiektów zabytkowych jest ograniczony. Z uwagi na ten fakt kierunki działań oraz zadania zostały tak przewidziane, aby na polu ochrony dziedzictwa niematerialnego i szczególnie materialnego, zaktywizować właścicieli i użytkowników zabytków, mieszkańców, instytucje i organizacje społeczne, a także osoby przejawiające zainteresowanie zabytkami i dziedzictwem kulturowym, które ostatecznie mają się stać beneficjentami Programu.

Podstawowym założeniem Gminnego Program Opieki nad Zabytkami jest osiągnięcie odczuwalnej poprawy stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych, a także uświadomienie społeczności lokalnej potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego i jego znaczenia dla regionu, w tym również jako szansy i czynnika zrównoważonego rozwoju gminy Olszanka, który będzie odczuwalnych przez jego mieszkańców. Celami o nie mniejszym znaczeniu pozostają upowszechnianie wiedzy i promocja dziedzictwa kulturowego, które winny sprzyjać rozwojowi ekonomicznemu gminy.

2. Podstawa prawna opracowania

Podstawą prawną do sporządzenia GPOnZ są przepisy ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (dalej u.o.z.) oraz ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tj. Dz.U. z 2025 r., poz. 1153, 1436). W ustępie 1 art. 87 ustawy z u.o.z. ustawodawca wskazał wójta jako organ jednostki samorządu terytorialnego odpowiedzialny za sporządzenie gminnego programu opieki nad zabytkami, który opracowuje się raz na 4 lata. Zgodnie z ustępem 2 u.o.z., program ma w szczególności na celu:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Kolejne ustępy art. 87 wskazują, że program po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (dalej WKZ) przyjmuje w drodze uchwały rada gminy. Następnie podlega on ogłoszeniu w dzienniku urzędowym województwa opolskiego. Za realizację programu odpowiada wójt, na którego ustawa nakłada obowiązek sporządzenia co dwa lata sprawozdanie z jego realizacji, a następnie przedłożenia go radzie gminy, która przyjmuje sprawozdanie w formie uchwały.

3. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce

Podstawą sytemu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Obowiązki państwa w tym zakresie regulują w szczególności artykuły 5 i 6. Zgodnie treścią art. 5 „*Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*". Z kolei w art. 6 czytamy, że „*Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym."* W dalszej części ustawy zasadniczej znajdujemy kolejne zapisy związane z ochroną dziedzictwa. W art. 73 jest mowa o tym, że Rzeczpospolita „*…zapewnia wolność korzystania z dóbr kultury*". Natomiast zgodnie z brzmieniem art. 86 *„Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa"*. Zarysowane w Konstytucji obowiązki doprecyzowane są na poziomie ustawodawstwa zwykłego, które określa kompetencje poszczególnych organów administracji państwowej i samorządowej oraz pozostałych instytucji państwowych.

3.1 Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi

Aktem regulującym problematykę ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz szereg uzupełniających ją aktów wykonawczych. W art. 3 znajdujemy definicje 15 podstawowych pojęć użytych w ustawie. W pierwszy punkcie zdefiniowano pojęcie zabytku, którym jest „*nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową"*. W kolejnych punktach podano definicje: zabytku nieruchomego, którym jest „*nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości* "; zabytku ruchomego, którym jest „*rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych…*"; zabytku archeologicznego, którym jest „*zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem"*; historycznego układu urbanistycznego lub ruralistycznego, którym jest „*przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg*"; historycznego zespołu budowlanego, którym jest „*powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi*"; krajobrazu kulturowego, którym jest „*postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka*"; otoczenia zabytku, którym jest „*teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych"*.

Ustawodawca już w tytule aktu postanowił rozróżnić „ochronę zabytków" od „opieki nad zabytkami". Realizacja zadań związanych z ochroną zabytków stanowi głównie domenę administracji rządowej, ale również spoczywa na jednostkach samorządu terytorialnego. Ustawa powierza gminie

określone zadania, nakłada na ten organ także obowiązki i nadaje uprawnienia. W myśl art. 4 ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka z kolei to zadania spoczywające na właścicielach i użytkownikach zabytków, którym u.o.z przypisuje niezwykle istotną rolę. Nakłada na nich określone obowiązki, ale również daje także liczne uprawnienia. Szczegółowo powinności właściciela lub posiadacza zabytku określono w art. 5:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W art. 6 określono katalog zabytków jakie podlegają opiece i ochronie bez względu na stan zachowania:

- zabytki nieruchome, w szczególności:
  - krajobrazy kulturowe,
  - układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane,
  - dzieła architektury i budownictwa,
  - dzieła budownictwa obronnego,
  - obiekty techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
  - cmentarze,
  - parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni,
  - miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości i instytucji,
- zabytki ruchome, w szczególności:
  - dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
  - kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych wg. koncepcji osób, które tworzyły kolekcje,
  - numizmaty i pamiątki historyczne, zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery,
  - wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu, maszyny i urządzenia, które świadczą o kulturze materialnej, charakterystycznych dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauk i rozwoju cywilizacyjnego,
  - materiały biblioteczne,

    - instrumenty muzyczne,
    - wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
    - przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
- zabytki archeologiczne, w szczególności:
    - pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa,
    - cmentarzyska,
    - kurhany,
    - relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Wymienione w art. 6 zabytki mogą być objęte ochroną konserwatorską w oparciu o jedną z pięciu form ochrony, które zostały wymienione w art. 7, są to:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W treści ustawy zdefiniowane zostały zadania i kompetencje administracji samorządowej w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Należą do nich następujące przepisy:

Art. 16. Precyzuje zasady tworzenia parku kulturowego, który może utworzyć rada gminy w drodze uchwały, po wcześniejszym uzyskaniu opinii WKZ. W uchwale określone zostają: nazwa parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia. Wójt w uzgodnieniu z WKZ, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który podlega zatwierdzeniu przez radę gminy. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, obligatoryjnie sporządza się MPZP.

Art. 17. W artykule tym wymieniono zakazy i ograniczenia, które mogą być ustanowione na obszarze parku kulturowego lub jego części. Związane są one przede wszystkim z prowadzeniem robót budowlanych, działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, składowania lub magazynowania odpadów, zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1 ustawy.

Art. 18. Przepis ten wskazuje, że „*Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie*

lotniska użytku publicznego". W wymienionych powyżej opracowaniach uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu, ustala się również przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19. Przepis ten stanowi, że w planie ogólnym gminy, MPZP oraz miejscowym planie odbudowy uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych: objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7 (u.o.z.), wraz z ich otoczeniem; ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, oraz innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się: ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia; ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione powyżej, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków; wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu również należy uwzględnić w planie ogólnym gminy, MPZP oraz miejscowym planie odbudowy. W MPZP ustala się strefy ochrony konserwatorskiej, obejmujące obszary, na których ustala się ograniczenia, nakazy i zakazy mające na celu ochronę zabytków zlokalizowanych na tym obszarze.

Art. 20. Przepis ten obliguje samorząd do uzgadniania z WKZ projektów i zmian MPZP w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Art. 21. Artykuł ten określa, że podstawą do sporządzania wojewódzkich, powiatowych i gminnych programów opieki na zabytkami jest ewidencja zabytków.

Art. 22. Wymienia organy właściwe do prowadzenia krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków, którymi jest odpowiednio Generalny Konserwator Zabytków (dalej GKZ), WKZ oraz wójt (burmistrz, prezydent). Dalej wskazuje, że ewidencja zabytków prowadzona jest w formie kart adresowych i powinna obejmować: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta) w porozumieniu z WKZ.

Art. 32. Przepis ten wskazuje, że odkrywca przedmiotu odkrytego w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, ma obowiązek powiadomić właściwego terytorialnie WKZ, a jeżeli nie jest to możliwe właściwego terytorialnie wójta. Po powzięciu takiej informacji wójt przekazuje zawiadomienie niezwłocznie WKZ, jednak nie dłużej niż w terminie 3 dni.

Art. 33. Analogicznie jak w przepisie powyższym, artykuł ten określa powinności również w stosunku do odkrywcy przedmiotu odkrytego przypadkowo, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym.

Art. 71. Sprawowanie opieki nad zabytkiem, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego (dalej JST) jest zadaniem własnym tej jednostki.

Art. 81. Organ stanowiący gminy może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub ujętym w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Art. 87. Przepis ten nakłada na wójta obowiązek sporządzenia na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami, który w drodze uchwały przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu uprzednio opinii WKZ.

Przepisy u.o.z. uzupełniają akty wykonawcze w postaci rozporządzeń Ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, które wydawane są m.in. w oparciu o delegacje zawarte w treści ustawy. Do najważniejszych rozporządzeń należą:

rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. 2017, poz. 1674). Akt ten określa szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji celowej przez organy, o których mowa w art. 74 u.o.z.,

rozporządzenie MKiDN z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019, poz. 1886). Akt ten rozszerza rozporządzenie z 2011 r. i precyzuje zasady prowadzenia gminnej, wojewódzkiej i krajowej ewidencji. Ponadto wprowadza nowy wzór karty adresowej zabytku nieruchomego,

rozporządzenie MKiDN z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2018, poz. 1609). Rozporządzanie określa tryb wydawania pozwoleń konserwatorskich o których mowa w art. 36 ust. 1 uoozionz, wskazuje co powinien zawierać wniosek o wydanie pozwolenia, jakie należy przedłożyć wraz z wnioskiem dokumenty i dokumentacje, a także jakie elementy powinno zawierać pozwolenie konserwatorskie,

rozporządzenie MKiDN z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. 2014, poz. 110). Określa ono warunki i tryb udzielania, a także rozliczania dotacji na badania archeologiczne,

rozporządzenie MKiDN z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011, nr 113, poz. 661). Akt ten określa sposób prowadzenia rejestru zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych, a także formę księgi rejestru i jej zawartość,

rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004, nr 212, poz. 2153). Zgodnie z treścią aktu podstawowym narzędziem do realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu uratowanie zabytku przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem, jest opracowanie planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. W planie ujmuje się stan zasobu podlegającego ochronie, określa zagrożenia, a także wskazuje działania, niezbędne siły i środki oraz czas i koszty

wykonania. Plan sporządzają jednostki organizacyjne, w których władaniu znajdują się zabytki, wykonuje się go także na poszczególnych stopniach administracji.

3.2 Zadania i kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Fundamentalnym aktem z punktu widzenia funkcjonowania gminy, w oparciu o który samorząd funkcjonuje jest ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. W art. 7 zawarty został katalog zadań własnych gminy związany z zaspokajaniem zbiorowych potrzeb wspólnoty. Zadania własne obejmują w szczególności m.in. sprawy z zakresu „*kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*". W tym samym artykule znajduje się jeszcze jeden zapis, który bezpośrednio związany jest z opieką nad zabytkami. Ustawodawca zaliczył do zadań własnych samorządu także utrzymanie gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, do których mogą zaliczać się także obiekty objęte ochroną konserwatorską.

Zadania i kompetencje gmin w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zostały zdefiniowane głównie w treści ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Do najważniejszych narzędzi, jakie posiada samorząd należy zaliczyć przede wszystkim kompetencje nadane radzie gminy do tworzenia na jej terenie parków kulturowych (art. 16 i 17) oraz obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w dokumentach planistycznych, strategiach, analizach i studiach (art. 18 i 19). Niezwykle istotnym zadaniem jakie nakłada na samorząd ustawa, jest obowiązek założenia i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków (art. 22; dalej GEZ). Obowiązek ten spoczywa na wójcie, który przyjmuje ewidencję w formie zarządzenia. Kolejnym ważnym narzędziem, które daje możliwość wymiernego wsparcia właścicieli obiektów zabytkowych, jest możliwość udzielania przez gminę dotacji na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub ujętym w gminnej ewidencji zabytków (art. 81).

3.3 Dalsze istotne uregulowania prawne

Uregulowania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się także w innych ustawach. Do najważniejszych z nich należy zaliczyć ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tj. Dz.U. z 2024, poz.1130), ustawę z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (tj. Dz. U. z 2015, poz. 774, 1688) oraz ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (tj. Dz. U. z 2025, poz. 418).

Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (dalej UPZP) jest podstawowym aktem, dającym samorządowi gminnemu uprawnienia do kształtowania polityki przestrzennej, określającym zasady przeznaczania terenów, a także ich zagospodarowania i zabudowy. W procesie planowania i zagospodarowania przestrzennego samorząd gminny zobligowany jest do uwzględnienia wymogów ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Następuje to w uzgodnieniu z WZK. Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na obszarze gminy, realizowane jest poprzez uchwalanie, planu ogólnego (akt ten zastąpił studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego), MPZP, a także decyzji o warunkach zabudowy. Ustawa daje jeszcze jedno istotne z punktu widzenia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami narzędzie. W oparciu o art. 37a samorząd może podjąć uchwałę w sprawie ustalenia zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń. Akt ten, nazywany uchwałą reklamową/krajobrazową lub tez kodeksem reklamowym, także podlega uzgodnieniu z WKZ. Narzędzie ochrony krajobrazu, o którym mowa powyżej zostało wprowadzone do UPZP na podstawie tzw. **ustawy krajobrazowej.**

Kolejnym aktem prawnym, mającym istotny wpływ na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami jest **ustawa Prawo budowlane**. Reguluje ona tryb i zakres działania organów administracji budowlanej w stosunku do obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską. W akcie tym przyjęto zasadę nienaruszalności przepisów u.o.z., co znajduje swoje odzwierciedlenie w zapisach art. 39. Zgodnie z jego treścią wydanie pozwolenia na prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie wpisanym do rejestru zabytków lub zlokalizowanym na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga uprzedniego uzyskania pozwolenia konserwatorskiego. Podobnie jest w przypadku pozwoleń na budowę lub rozbiórkę obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków. W tym przypadku wydanie pozwolenia następuje w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Przepisy mające wpływ na ochronę dziedzictwa kulturowego, w tym ochronę i opiekę nad zabytkami znajdują się również w innych aktach prawnych. Wśród nich wymienić należy:

- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (tj. Dz.U. z 2022, poz. 2393)
- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tj. Dz. U. z 2024, poz. 1145),
- ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (tj. Dz. U. z 2024 r. poz.
- 82),
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tj. Dz. U. z 2026, poz. 13),
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tj. Dz. U. z 2025, poz. 1173)**,**
- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (tj. Dz.U. z 2022, poz. 385),
- ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 278),
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (tj. Dz. U. 2025, poz. 647).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1 Relacje gminnego programu z międzynarodowymi dokumentami doktrynalnymi

Pierwszym dokumentem międzynarodowym w którym sformułowano ogólne zasady postępowania konserwatorskiego była Karta Ateńska (*Carta del Restauro*). Została ona opracowana jako podsumowanie Pierwszego Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków, który odbył się w Atenach w 1931 r. Kolejne konwencje w zakresie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego opracowane zostały już po 2 wojnie światowej, jest to szereg dokumentów doktrynalnych ratyfikowanych przez Polskę, spośród których wymienić należy przede wszystkim:

- Karta Ateńska, Ateny 1931,
- Karta Wenecka, Wenecja 1964,
- Karta Florencka – Międzynarodowa Karta Ogrodów IFLA – ICOMOS, Florencja 1981,
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, Paryż 1972,
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, Grenada, 1985,
- Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, 2003,
- Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego, La Valetta 1992,
- Dokument z Nara o autentyzmie, Nara 1994,
- Europejska Konwencja Krajobrazowa, Florencja 2000,
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, Paryż 2005,
- Zalecenia UNESCO w sprawie historycznego Krajobrazu Miejskiego, Paryż 2011.

4.2 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.2.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026

Przywołane w pkt. 3 przepisy Konstytucji RP zredagowane w art. 5 i 6 stanowią, że ochrona dziedzictwa kulturowego należy do podstawowych obowiązków państwa. Zgodnie z treścią art. 84 u.o.z „*W celu stworzenia warunków niezbędnych do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami minister właściwy do spraw kultury i dziedzictwa narodowego inicjuje i opracowuje, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków, krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.*”. Kolejne zapisy ustawy wskazują, że w krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określa się cele i kierunki działań, a także zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób ich finansowania oraz harmonogram ich realizacji.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. W dokumencie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce, która została przeprowadzony w trzech zasadniczych obszarach tj.: *Organizacja i zadania organów ochrony zabytków w Polsce*; *Stan zachowania zabytków w Polsce, w tym rola i znaczenie form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach; Komunikacja, porozumienie i współpraca w obszarze ochrony zabytków*. Przeprowadzona diagnoza wykazała kumulację już występujących lub potencjalnych zagrożeń, co przełożyło się na wskazanie za cel główny

Krajowego programu poszukiwania nowych lub wzmacniania istniejących narzędzi i metod przeciwdziałania degradacji dziedzictwa. Cel główny dookreślono w trzech celach szczegółowych oraz ośmiu kierunkach działań strategicznych, których realizację przewidziano z kolei poprzez 35 kierunków działań.

Tabela 1 Cele szczegółowe, kierunki i zadania Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026.

Cel szczegółowy nr 1 ***Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości***	
Kierunek działań 1.1 Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju	
Zadania	Ochrona zasobu wielkoobszarowych i wieloelementowych zespołów architektury obronnej
	Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki kolejowej i zaplecza kolejowego
	Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacja zabytków techniki związanych z przemysłem wydobywczym/górniczym/kopalnianym, węgla kamiennego i innych paliw kopalnych
	Weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacja zabytków w zakresie zabytkowej architektury osad służbowych związanych z gospodarką leśną Lasów Państwowych
Kierunek działań 1.2 Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości	
Zadania	Model i system wartościowania zabytków
	Plany zarządzania dla pomników historii
	Wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych
	System bezpieczeństwa zabytków projektowanie konserwatorskie
Kierunek działań 1.3 Realizacja międzynarodowych zobowiązań	
Zadania	Implementacja konwencji UNESCO z 1972 do ustawy o ochronie zabytków
	Wdrożenie Konwencji UNESCO z 2001
	Współpraca międzynarodowa z UNESCO-ICOMOS-ICCROM-UE
	Wsparcie procesu tworzenia planów zarządzania dla miejsc światowego dziedzictwa w Polsce
Cel szczegółowy nr 2 Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków	
Kierunek działań 2.1 Cyfryzacja procesów administracyjnych	
Zadania	Cyfryzacja procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków
	Opracowanie i realizacja programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków
Kierunek działań 2.2 Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków	
Zadania	Wdrożenie i rozwój programu AZP+
	Digitalizacja i udostępnianie zasobu archiwalnego
	Rozwój zasobu dokumentacyjnego 3D
	Rozwój portalu zabytek.pl
Kierunek działań 2.3 Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami	
Zadania	Premia zabytkowa
	Wprowadzenie alternatywnego sposobu finansowania opieki nad zabytkami - crowfunding

Cel szczegółowy nr 3 Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja)	
Kierunek działań 3.1 Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych	
Zadania	Strategia przeciwdziałania skutkom zmian klimatycznych dla zachowania zabytków
	Wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
	Twój dom – dialog z tradycją
	Upowszechnienie tradycyjnych, neutralnych dla środowiska, metod i technik rzemieślniczych – „Szkoła rzemiosł CAD”
	Warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich
	Wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych
	Proces prowadzenia inwestycji w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów
Kierunek działań 3.2 Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego	
Zadania	Włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach
	Badania społeczne i statystyczne dotyczące dziedzictwa kulturowego
	Pomiary wpływu kultury i dziedzictwa na rozwój społeczny
	Kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dziedzictwa kulturowego
	Wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom
	Edukacja o dziedzictwie kulturowym, z uwzględnieniem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami
	Utworzenie i rozwój działalności Forum Posiadaczy Zabytków przy Generalnym Konserwatorze Zabytków

4.2.2 Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030”. Trzecia fala nowoczesności

Dokument jest aktem o charakterze analitycznym i rekomendacyjnym, który został opracowany w oparciu o ustawę z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (tj. Dz. U. z 2025, poz. 198) i przyjęty do realizacji uchwałą nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. Określa główne trendy główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego kraju, a także kierunki przestrzennego zagospodarowania przy uwzględnieniu zasady zrównoważonego rozwoju.

W ramach określonego w Strategii Celu nr 3 pn. *Poprawa dostępności i jakości edukacji na wszystkich etapach oraz podniesienie konkurencyjności nauki* wśród kierunków interwencji wskazano m. in. *Wzmacnianie wykorzystania potencjału kreatywnego poprzez rozwój sektora kreatywnego i przedsiębiorstw kreatywnych*. Kierunek ten ma obejmować:

- wspieranie dywersyfikacji źródeł finansowania sektora kultury i sektora kreatywności,
- wspieranie edukacji artystycznej,
- wsparcie postaw przedsiębiorczych w sektorze kultury,
- współpracę z podmiotami z innych sektorów.

W Celu nr 11 pn. *Wzrost społecznego kapitału rozwoju*, wśród kierunków interwencji wskazano m. in. *zwiększenie obecności kultury w życiu codziennym ludzi poprzez stałe zwiększanie dostępności zasobów kultury i kształcenie nawyków kulturowych.* Kierunek ten ma obejmować:

- uzupełnienie programów szkolnych o zajęcia dotyczące kultury, sztuki (rozszerzenie zajęć plastycznych, muzycznych) oraz wprowadzenie projektów współpracy między szkołami a instytucjami kultury – muzeami, ośrodkami kultury, bibliotekami, teatrami, kinami i galeriami

sztuki; promocję modelu kształtowania przestrzeni publicznej (rzeźby, wystawy publiczne, konkursy talentów, itd.),
- promocję czytelnictwa, teatrów, kina; wprowadzanie nowoczesnych metod obcowania z kulturą i sztuką do przestrzeni publicznej (prezentacje multimedialne, video-walls, audiobooks w komunikacji miejskiej, itd.),
- poprawę jakości i rozwój edukacji kulturalnej i artystycznej w systemie edukacji formalnej i innej niż formalna,
- wykorzystanie i rozwój infrastruktury instytucji kultury w zakresie edukacji i animacji kulturalnej oraz realizacji funkcji społecznych przez instytucje,
- wspieranie procesów digitalizacji i upowszechniania zasobów kultury i dziedzictwa kulturowego.

W ramach Celu nr 11 zdefiniowano jeszcze jeden kierunek, który może mieć znaczenie w kontekście ochrony dziedzictwa kulturowego, jest to kierunek pn. Modernizacja infrastruktury oraz rozszerzenie ról społecznych instytucji kultury, w tym bibliotek i ośrodków kultury. Kierunek ten ma obejmować:

- modernizację i rozwój infrastruktury bibliotek lokalnych i ośrodków kultury przede wszystkim na terenach wiejskich i w małych miastach,
- realizację programów i szkoleń podnoszenia kompetencji i kwalifikacji dla pracowników tych instytucji i organizacji w zakresie przede wszystkim edukacji cyfrowej, kulturalnej, medialnej i prawnej,
- wyposażenie bibliotek i ośrodków kultury w sprzęt informatyczny,
- digitalizację zasobów i tworzenie sieci współpracy między instytucjami kultury,
- promocję czytelnictwa, uczestnictwa w kulturze, korzystania z zasobów i usług instytucji kultury oraz innych podmiotów aktywnych w obszarze kultury,
- usprawnienie modelu zarządzania i funkcjonowania instytucji kultury.

4.2.3 Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (dalej SOR) przyjęta uchwałą nr 8 Rady Ministrów z 14 lutego 2017 r. jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju państwa realizowaną w okresie średnio- i długofalowym. Głównym celem SOR jest *Tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym*. Osiągnięcie celu zaplanowano poprzez trzy cele szczegółowe w ramach, których zdefiniowano obszary koncentracji działań. W obszarze pn. *Kapitał ludzki i społeczny* jednym z kierunków interwencji jest *Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej*. Na wstępie podkreślono, że *Inwestycje w kulturę wpływają nie tylko na ekonomiczny rozwój i wzrost konkurencyjności, ale także na wzmocnienie kapitału społecznego. Inwestowanie w ochronę dziedzictwa, rozwój i modernizację infrastruktury kultury oraz edukację kulturalną - kształcenie odbiorcy i jego kulturowych kompetencji przyczynia się do rozwijania kultury i innowacyjności*. W ramach kierunku przewidziano działania w perspektywach do 2020 i 2030 roku.

W ramach działań do 2020 r. zaplanowanych przewidziano:

- wzmacnianie potencjału instytucji kultury o szczególnym znaczeniu – wspieranie instytucji kultury, których wieloletnia działalność i tradycja mają szczególne znaczenie dla celów polityki

państwa w obszarze kultury i których dorobek jest ważnym elementem budowania tożsamości kulturowej Polaków oraz narzędziem promocji Polski w świecie;
- wypracowanie systemu wspierania rozwoju sektorów kreatywnych – stworzenie warunków dla rozwoju sektorów kreatywnych w Polsce, które wpłyną na rozwój całego ekosystemu wspierania kultury.

W ramach działań do 2030 r. zaplanowanych:

- ochronę i promocję dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO);
- wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam" w dostępie do kultury.

Osiągnięcie celu zaplanowano poprzez realizację sześciu projektów strategicznych tj.: Rozwój czytelnictwa; Kultura obywatelska; Niepodległa 2018; Dziedzictwo buduje wspólnotę; Kultura/Dziedzictwo/Wspólnota; Kolekcje.

4.2.4 Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Strategia stanowi rozwinięcie postanowień Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (dalej KSRR) do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), określonych w filarze rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony. Została przyjęta uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. Głównym celem KSRR jest efektywne wykorzystanie wewnętrznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodu mieszkańców kraju przy jednoczesnym osiąganiu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym. Realizację celu głównego przewidziano poprzez trzy cele szczegółowe.

W ramach Celu nr 1 pn. *Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym*, jednym z zadań służących jego realizacji jest *Rozwój infrastruktury wspierającej dostarczanie usług publicznych i podnoszącej atrakcyjność inwestycyjną obszarów*. Głównym obszarem oddziaływania polityki regionalnej w tym zakresie będzie poprawa dostępności przestrzeni publicznej oraz usług publicznych m.in. w aspekcie architektonicznym. Poprawa dostępności obejmie obiekty turystyczne, sportowe, tereny rekreacyjne oraz zabytki i miejsca kultury.

W ramach Celu nr 2 pn. *Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych* jednym z zadań poprzez realizację którego planowane jest jego osiągnięcie, jest *Rozwój kapitału ludzkiego i społecznego*. W treści celu wymieniono m. in. potrzebę pełniejszego wykorzystania zasobów kultury i dziedzictwa narodowego przez np. promocję i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich oraz zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr.

4.2.5 Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (dalej KPZK) to najważniejszy dokument strategiczny w zakresie zagospodarowania przestrzennego Polski. Przedstawiono w nim wizję zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych 20 lat, określono cele i kierunki polityki zagospodarowania kraju, które mają służyć jej urzeczywistnieniu. Celem strategicznym KPZK jest „*Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych - konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym w długim okresie*". Realizację celu strategicznego przewidziano poprzez sześć celów polityki przestrzennej, które są ze sobą ściśle powiązane i dopełniają się wzajemnie:

Cel nr 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.

Cel nr 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

Cel nr 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.

Cel nr 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.

Cel nr 5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej na zagrożenia naturalne i utrat bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa.

Cel nr 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

W dokumencie tym szczególny nacisk położono na budowanie i utrzymanie ładu przestrzennego, który ma decydujący wpływ na warunki życia obywateli, funkcjonowanie gospodarki i pozwala wykorzystać szanse rozwojowe. Uwzględniono także uwarunkowania wynikające z ochrony dziedzictwa kulturowego i wskazano cele polityki przestrzennej w tym obszarze tj.: ograniczenie presji urbanizacji na obszary dziedzictwa kulturowego; wprowadzenie standardów zabudowy i zagospodarowania na terenach o niższym reżimie ochrony; wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na obszarach ze znacznymi ograniczeniami konserwatorskimi; wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni poprzez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

4.2.6 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 (dalej SRKS) została przyjęta uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków, który doprecyzowują trzy cele szczegółowe tj.:

Cel nr 1. Zwiększanie zaangażowania obywateli w życie publiczne,

Cel nr 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich,

Cel nr 3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

Problematyka ochrony zabytków została w szczególności uwzględniona w drugim celu szczegółowym, w ramach którego jednym z kierunków służących do jego realizacji jest „*Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowani dóbr kultury*". Za kluczowe zadanie państwa w tym obszarze uznano *dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków*, które to zadania zaplanowano poprzez realizację kolejnych edycji krajowych programów opieki nad zabytkami. Za priorytetowe działania w obszarze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami uznano:

- wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii przez Prezydenta RP,
- projekt strategiczny *Rozwój turystyki kulturowej,*
- kontynuacja projektu *Krajobraz mojego miasta*.

4.3 Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa opolskiego i powiatu brzeskiego

4.3.1 Program Opieki nad Zabytkami Województwa Opolskiego na lata 2025-2028

Podstawowym dokumentem z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na obszarze województwa jest Program Opieki nad Zabytkami Województwa Opolskiego (dalej POZWO). Obowiązujący program sporządzony na lata 2025-2028 został przyjęty uchwałą nr XIX/209/2025 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 30 września 2025 r. Stanowi on kontynuację polityki samorządu wojewódzkiego, którą zdefiniowano w założeniach, celach i priorytetach wcześniejszych POZWO. W najnowszej edycji programu realizację polityki samorządu względem dziedzictwa kulturowego przewidziano poprzez realizację dwóch celów strategicznych pn. *Skuteczna ochrona i opieka nad regionalnym dziedzictwem kulturowym* i *Zasoby dziedzictwa kulturowego jako źródło tożsamości i wyznaczania kierunków rozwoju województwa opolskiego*. Realizacji celów służyć mają po cztery priorytety, które podzielono na kierunki działań.

Tabela 2 Priorytety i kierunku celu strategicznego nr 1.

Priorytet 1. Utrzymanie i poprawa stanu zachowania regionalnego dziedzictwa kulturowego			
Kierunki			
Zachowanie obiektów i zespołów zabytkowych i ich otoczenia w dobrym stanie technicznym i estetycznym	Systemowe działania na rzecz zabytków stanowiący wyróżnik regionu oraz obiektów zagrożonych	Działania na rzecz utrzymania tradycyjnej zabudowy oraz stosowania tradycyjnych materiałów i form architektonicznych	Systemowe działanie na rzecz zabytków, którego uległy zniszczeniu lub uszkodzeniu podczas powodzi w 2024 r.
Priorytet 2. Działania na rzecz rozpoznania zasobów i bezpieczeństwa zabytków			
Kierunki			
Działania na rzecz rozpoznania zasobów i bezpieczeństwa zabytków	Monitorowanie stanu zachowania zabytków ruchomych województwa opolskiego	Opracowanie listy dóbr kultury współczesnej Opolszczyzny	

Priorytet 3. Ochrona krajobrazu regionu uwzględniającego wartości kulturowe i przyrodnicze		
Kierunki		
Wdrażanie narzędzi dedykowanych ochronie krajobrazu kulturowego	Realizacja świadomej ochrony krajobrazu kulturowego	Integracja działań ochrony krajobrazu w obszarze dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego
Priorytet 4. Profesjonalna i nowoczesna ochrona i zarzadzanie zasobami dziedzictwa kulturowego		
Kierunki		
Zwiększanie aktywności samorządów w obszarze dziedzictwa kulturowego	Rozwój opieki instytucjonalnej nad dziedzictwem kulturowym	Wdrażanie nowoczesnych narzędzi ochrony zabytków

Tabela 3 Priorytety i kierunku celu strategicznego nr 2.

Priorytet 1. Zachowanie wielokulturowości regionu oraz tożsamości regionalnej		
Kierunki		
Wzmacnianie znaczenia dziedzictwa niematerialnego	Wspieranie działalności twórców ludowych i rzemieślników	Popularyzacja wielokulturowego dziedzictwa Śląska Opolskiego
Priorytet 2. Rozwijanie współpracy regionalnej i integracji w obszarze dziedzictwa kulturowego		
Kierunki		
Rozwijanie współpracy regionalnej w obszarze dziedzictwa kulturowego	Integracja osób i środowisk związanych z ochrona i opieką nad zabytkami	
Priorytet 3. Edukacja na rzecz aktywnej odpowiedzialności za dziedzictwo kulturowego		
Kierunki		
Zwiększanie aktywności społecznej w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego	Opracowanie kompleksowej oferty edukacyjnej dotyczącej dziedzictwa kulturowego	
Priorytet 4. Świadome wykorzystywanie walorów dziedzictwa kulturowego w rozwoju regionu		
Kierunki		
Rozwój oferty spędzania czasu wolnego w oparciu o wartości krajobrazu kulturowego	Wspieranie inicjatyw związanych z tworzeniem lokalnych usług i produktów wykorzystujących zasoby materialne i niematerialne dziedzictwa	Tworzenie miejsc pracy związanych z dziedzictwem kulturowym

4.3.2 Strategia Rozwoju Województwa Opolskiego Opolskie 2030

Obowiązująca Strategia Rozwoju Województwa Opolskiego Opolskie 2030 została przyjęta uchwałą Nr XXXIV/355/2021 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 4 października 2021 r. Dokument ten powstał z myślą o optymalnym wykorzystaniu potencjałów i szans rozwojowych województwa opolskiego. W oparciu o analizę potencjałów społecznego, środowiskowego i gospodarczego województwa oraz czynników zewnętrznych, określono politykę rozwoju regionu w dwóch wymiarach tj. w wymiarze społeczno-gospodarczym i w wymiarze przestrzennym. Struktura celów strategii składa się z dwóch poziomów tj. z celów (strategiczne i operacyjne) oraz kierunków działań. Cele strategiczne określono w trzech obszarach:

Cel nr 1. Człowiek i relacje - mieszkańcy gotowi na wyzwania i tworzący otwartą wspólnotę,

Cel nr 2. Środowisko i rozwój – środowisko odporne na zmiany klimatyczne i sprzyjające rozwojowi,

Cel nr 3. Silna gospodarka – gospodarka inteligentna wzmacniająca konkurencyjność regionu.

Cele strategiczne zostały uszczegółowione w 11 celach operacyjnych, z których jedne bezpośrednio, a inne pośrednio realizują dany cel strategiczny, jak również oddziaływają na siebie. Realizację celów operacyjnych zaplanowano za pomocą kierunków działań i przypisanych im katalogów interwencji.

Wśród kierunków działań w ramach celu pn. *Wysokie walory przyrodniczo-krajobrazowe* przewidziano m. in. dbałość o zachowanie dziedzictwa kutrowego, która realizowana powinna być poprzez: działania na rzecz zachowania i przystosowania zabytków do nowych funkcji użytkowych, w szczególności służących kulturze, turystyce, edukacji; sporządzenie wojewódzkiego katalogu dóbr kultury współczesnej, wymagających ochrony; digitalizacja zasobów; wsparcie dla stanowienia parków kulturowych.

Wśród kierunków działań w ramach kolejnego celu pn. *Ceniona marka regionu*, przewidziano m. in. rozwój tożsamości regionalnej, która realizowana powinna być poprzez: popularyzacje wiedzy o regionie i jego mieszkańcach pochodzących z różnych kręgów kulturowych, m.in.: niemieckiego, śląskiego, kresowego, czeskiego i romskiego; promowanie dziedzictwa niematerialnego regionu w tym: tradycji wyróżniających region, kuluarów, etosu pracowitości i solidności; upamiętnianie ważnych wydarzeń z historii regionu).

W terytorialnym wymiarze strategii, wśród celów polityki przestrzennej i rekomendacji dla Obszaru Strategicznej Interwencji Subregionu Aglomeracji Opolskiej wskazano wzmocnienie funkcji kulturowych m. in poprzez ochronę zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych.

4.3.3 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Opolskiego

Podstawowym dokumentem strategicznym w zakresie polityki przestrzennej na poziomie województwa jest Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Opolskiego przyjęty do realizacji przez Sejmik Województwa uchwałą nr VI/54/2019 z 24 kwietnia 2019 r. W dokumencie wskazano główne uwarunkowania, kierunki, cele, zasady i priorytety w zakresie przestrzennego rozwoju Województwa Opolskiego. Głównym celem strategicznym polityki przestrzennej województwa jest kształtowanie struktury przestrzennej odznaczającej się wysokim poziomem ładu przestrzennego, która będzie umożliwiała wykorzystanie jego zróżnicowanych terytorialnie potencjałów, zapewniała konkurencyjność w stosunku do otoczenia zewnętrznego i eliminowała niekorzystne różnice w warunkach życia wewnątrz regionu. Wśród szczegółowych zasad gospodarowania przestrzenią wskazano zasadę budowania tożsamości regionalnej poprzez zachowanie dziedzictwa kulturowego – polegającą na pielęgnowaniu tradycji kulturowych regionu, dbaniu o materialną spuściznę historyczną, eksponowaniu krajobrazu kulturowego i przyrodniczego i zacieśnieniu więzi społeczności lokalnych.

Kształtowanie struktury funkcjonalno-przestrzennej regionu zaplanowano poprzez realizacje polityk przestrzennych, spośród których jedna dotyczy bezpośrednio opieki i ochrony nad zasobami dziedzictwa kulturowego i dobrami kultury współczesnej. W ramach tejże polityki ustalono następujące kierunki działań:

- zachowanie ciągłości dziedzictwa regionalnego,
- umiejętne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego,
- kształtowanie tożsamości regionalnej i budowanie klimatu społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego.

Realizacje kierunków przewidziano poprzez sformułowane w sześciu punktach zasady, które uzupełniono o rozpisane szczegółowo działania:

- poszanowanie dla wartości zasobu kulturowego struktur zurbanizowanych,

- podporządkowania działań inwestycyjnych w historycznych terenach zurbanizowanych i ich otoczeniu ochronie wartości zasobu i jego ekspozycji,
- harmonizowania zabudowy i zagospodarowania w otoczeniu obiektów zachowanego dziedzictwa kulturowego z cechami architektoniczno-urbanistycznymi tych obiektów,
- porządkowania zabytkowych struktur urbanistycznych i ruralistycznych (eliminowanie obiektów niezgodnych z charakterem obszaru zabytkowego),
- zwiększania dostępności do zabytków dla mieszkańców, turystów i inwestorów,
- podnoszenia świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury współczesnej,
- umiejętne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działań w ramach polityki przestrzennej związanej z opieką i ochroną nad zasobami dziedzictwa kulturowego i dobrami kultury współczesnej przewidziano poprzez realizację szeregu działań.

Kierunek 1. Zachowanie ciągłości dziedzictwa regionalnego

- ochronę i przywracanie wartości dziedzictwa materialnego o wyrazistej tożsamości, w tym rewitalizację i rewaloryzację zdegradowanych obiektów i obszarów historycznych,
- eksponowanie w strukturze przestrzennej najcenniejszych zasobów dziedzictwa regionu (zwłaszcza obszarów uznanych za pomniki historii),
- podniesienie rangi obiektów o wysokich walorach historycznych, architektonicznych i kulturowych,
- ochronę i kształtowanie struktur przestrzennych historycznych miast i wsi poprzez ochronę panoram i eksponowanie w sylwetach miejscowości dominant architektonicznych,
- kształtowanie przestrzeni publicznych w nawiązaniu do tradycji miejsca,
- kształtowanie i ochronę krajobrazów kulturowych zachowujących tożsamość i walory tradycyjnego krajobrazu wiejskiego,
- ochronę dziedzictwa archeologicznego,
- zachowanie różnorodności kulturowej regionu: pielęgnowanie tradycji i tożsamości regionalnej w powiązaniu z zasobami dziedzictwa materialnego,
- popularyzację i zwiększanie dostępności do zasobów dziedzictwa, w tym wprowadzanie nowych form zwiedzania zabytków, wykorzystanie nowych technologii.

Kierunek 2. Umiejętne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego

- wykorzystanie sieci miast historycznych oraz atrakcji krajobrazowo-architektonicznych dla wyznaczania szlaków turystyki kulturowej,
- adaptację obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji,
- kreowanie produktów turystyki kulturowej w oparciu o tradycje historyczne,
- zagospodarowanie i udostępnianie stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową w celach dydaktycznych, naukowych i turystycznych,
- tworzenie płaszczyzn współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej w zakresie zachowania i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju turystyki kulturowej.

Kierunek 3. Kształtowanie tożsamości regionalnej i budowanie klimatu społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

- kreowanie ośrodków budowania tożsamości kulturowej regionu (obszary, miasta i wsie historyczne i zabytkowe),
- stymulowanie partycypacji społecznej w podejmowaniu działań dotyczących zarządzania dziedzictwem kulturowym i służących ochronie obiektów zabytkowych,
- propagowanie korzyści płynących z zachowania dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz typowych dla regionu form budownictwa tradycyjnego,
- promowanie najlepszych przykładów działań związanych z zachowaniem dziedzictwa kulturowego, wspieranie podmiotów działających w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego regionu.

Ilustracja nr 1 Polityka opieki i ochrony nad zasobami dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury współczesnej (źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Opolskiego, Tom 1 Polityka przestrzenna, str. 101).

Dziedzictwo kulturowe jest również przedmiotem kolejnej z polityk, a mianowicie polityki dot. kształtowania atrakcyjności przestrzeni województwa. Wśród kierunków działań w zagospodarowaniu przestrzennym służących realizacji ww. polityki wymieniono jeden kierunek bezpośrednio związany z zasobem dziedzictwa kulturowego tj. Zachowanie dziedzictwa kulturowego oraz walorów przyrodniczych i krajobrazowych oraz ich wykorzystanie dla rozwoju turystyki. W ramach tego kierunku przewidziano następujące działania:

- poprawę stanu technicznego, modernizację, konserwację, odbudowę zabytków i ich zespołów oraz pozostałych obiektów kultury,
- rozwój nowych funkcji komercyjnych w obiektach zabytkowych, w szczególności w pałacach i zamkach (m.in. noclegowej, gastronomicznej itp.),
- rozwój turystyki w oparciu o regionalne tradycje, imprezy kulturalne,
- poszanowanie funkcji ochronnej oraz uwzględnienie ograniczonej chłonności turystycznej terenu na obszarach o najwyższej atrakcyjności turystycznej – zagospodarowanie zgodne z obowiązującymi planami ochrony parków krajobrazowych oraz obszarów Natura 2000,
- udostępnianie rezerwatów przyrody dla ruchu turystycznego wyłącznie po oznakowanych szlakach pieszych, trasach rowerowych i ścieżkach przyrodniczo-edukacyjnych – zagospodarowanie zgodne z obowiązującymi planami ochrony rezerwatów przyrody,
- *utworzenie Opolski ego Ogrodu Botanicznego*.

4.3.4 Strategia Rozwoju Lokalnego Kierowanego Przez Społeczność na lata 2023-2027

Problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu brzeskiego podejmuje *Lokalna Strategia Rozwoju Kierowanego Przez Społeczność na lata 2023 - 2027* (dalej LSR) dla obszaru Lokalnej Grupy Działania Stowarzyszenia „Brzesko-Oławska Wieś Historyczna". Dokument został przyjęty do realizacji na mocy uchwały nr 40/2025Zarządu Stowarzyszenia „Brzesko-Oławska Wieś Historyczna" z dnia 26 listopada 2025 r. Obszar działalności stowarzyszenia obejmuje gminy Grodków, Lewin Brzeski, Olszanka i Skarbimierz, a także gminę Oława położoną na terenie województwa dolnośląskiego. W strategii zostały wyznaczone dwa główne cele tj.:

- wzrost integracji i aktywności społeczno-kulturowej mieszkańców obszaru Brzesko-Oławskiej Wsi Historycznej,
- proekologiczny rozwój Brzesko-Oławskiej Wsi Historycznej.

Realizację celów zaplanowano poprzez przedsięwzięcia, w ramach których określono preferowane projekty. Dziedzictwu materialnemu i niematerialnemu zostało poświęcone jedno z przedsięwzięć, przewidzianych do realizacji pierwszego z celów LSR pn. *Zachowujemy Dziedzictwo Kulturowe*. Skonstruowane w ramach przedsięwzięcia projekty skupiają się na działaniach edukacyjnych i promocyjnych, mających na celu upowszechnienie problematyki dziedzictwa kulturowego. Pełna lista projektów przedstawia się następująco:

- działania edukacyjne i integracyjne w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego i historycznego, w tym warsztaty przywracania lokalnych tradycji,
- szkolenia dla edukatorów regionalnych,
- działania promocyjne w zakresie zasobów kulturowych (mapy, foldery, aplikacje, oznakowanie, innowacyjne kody QR, identyfikacja zasobów),
- organizacja imprez, pikników, festiwali przybliżających mieszkańcom dziedzictwo kulturowe i historyczne,
- działania na rzecz rozwoju edukacji regionalnej i kulturowej,
- identyfikacja i inwentaryzacja lokalnych zasobów,
- stworzenie miejsc prezentujących lokalną kulturę i tradycję izby regionalne,
- odnowienie miejsc/obiektów o szczególnym znaczeniu dla obszaru LGD,
- wykorzystanie w realizowanych zadaniach innowacyjnych metod kody QR.

4.3.5. Strategia Rozwoju Subregionu Brzeskiego na lata 2023-2030

Strategia Rozwoju Subregionu Brzeskiego na lata 2023-2030 (dalej SRSB) została opracowana przez członków powołanego w 2022 r. stowarzyszenie Subregion Brzeski, w skład którego wchodzi gmina Olszanka. Głównym celem strategii jest wzmocnienie i integracja członków stowarzyszenia, wskazanie obszarów współpracy, promowanie zintegrowanego i partnerskiego podejścia do planowania rozwoju Subregionu oraz rozwiązywanie problemów poprzez poszukiwanie i wzmacnianie funkcjonalnych powiązań przynoszących korzyści społeczne i gospodarcze. W dokumencie zauważono wysoką liczbę obiektów zabytkowych w analizowanym obszarze, jak również odnotowano występujące w nim przejawy dziedzictwa niematerialnego. Zasób dziedzictwa kulturowego uznano za jedną z mocnych stron regionu oraz istotny potencjał dla rozwoju branży turystycznej. Jednocześnie podkreślono zły stan zachowania części obiektów zabytkowych oraz brak wystarczających środków na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami.

Realizację założonej w SRSB strategii przewidziano poprzez trzy cele strategiczne. Dziedzictwo kulturowe w szczególności stało się obiektem jednego z kierunków działań przewidzianych do realizacji strategii pn. *Wzmacnianie tożsamości wspólnoty lokalnej w oparciu o wyróżniającą się jakość usług publicznych oraz wykorzystanie dziedzictwa kulturowego i zasobów naturalnych*. W ramach kierunku pn. *Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i rozwój turystyki* zaplanowano zadania w obrębie pięciu typów przedsięwzięć:

- rozwój obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym poprawa dostępności poprzez likwidację barier fizycznych dla osób ze szczególnymi potrzebami, w tym z niepełnosprawnościami (budowa towarzyszącej infrastruktury technicznej, zagospodarowania terenów wokół dziedzictwa kulturowego oraz naturalnego możliwa jedynie jako element projektu),
- rozwój działalności kulturalnej i aktywności kulturalnej (poprzez rozwój infrastruktury teatry, zespoły artystyczne, galerie, biblioteki, centra kultury, muzea), w tym wspieranie zaplecza dla utrzymania niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz rzemiosła i dawnych zawodów,
- konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i udostępnienie, także poprzez proces digitalizacji,
- projekty dotyczące nowych i innowacyjnych produktów w dziedzinie kultury i turystyki wynikające ze współpracy uczelni i szkół artystycznych i instytucji sektora kultury z przedsiębiorstwami i klastrami przemysłów kreatywnych,
- inwestycje w obiekty/miejsca tworzące turystyczne szlaki tematyczne (obiekty/miejsca odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych) lub turystyczne szlaki rodzajowe (kajakowe, rowerowe) w tym poprawa dostępności poprzez likwidację barier fizycznych dla osób ze szczególnymi potrzebami, w tym z niepełnosprawnościami.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1 Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

5.1.1 Strategia Rozwoju Gminy Olszanka na lata 2016-2025 z perspektywą do 2030

Dokumentem określającym kierunki rozwoju gminy w perspektywie wieloletniej jest Strategia Rozwoju Gminy Olszanka na lata 2016-2025 z perspektywą do 2030 roku (dalej SRGO) przyjęła do realizacji uchwałą Nr XVIII/143/2016 z dnia 23 września 2016 r. Rady Gminy Olszanka. W strategii przedstawiono wizję oraz misję rozwoju gminy. Wizja to opis stanu rzeczywistości lokalnej projektowanego na rok 2030. Zgodnie z treścią SRGO gmina Olszanka to „… *obszar zrównoważonego rozwoju gospodarczego i społecznego, przyjazna dla mieszkańców i inwestorów, otwarta na rozwój i współpracę oraz zapewniająca atrakcyjne warunki życia i pracy*”. Misja z kolei skierowana jest do mieszkańców gminy Olszanka i ma na celu „…*podnoszenie poziomu życia mieszkańców oraz wspieranie zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego przy udziale mieszkańców, przedsiębiorców i rolników oraz sektora pozarządowego w oparciu o jak najlepsze wykorzystanie zasobów dziedzictwa społeczno-kulturowego, przyrodniczego i tradycji rolniczych oraz kapitału społecznego i zaangażowania mieszkańców*”. Realizację misji i określonego w niej celu głównego przewidziano poprzez cele strategiczne, operacyjne i kierunki działań.

Wśród celów strategicznych jeden poświęcono dziedzictwu kulturowemu regionu. Uznano w nim, że zachowanie tożsamości lokalnej, walorów kulturowych i przyrodniczych w oparciu o istniejące zasoby i kapitał społeczny, należy do podstawowych zadań samorządu lokalnego, a także społeczności gminy. Do realizacji celu strategicznego przewidziano trzy cele operacyjne, do których przypisano od 4 do 11 kierunków działań tj. planowanych do realizacji zadań.

Tabela nr 4 Cel strategiczny nr 3. Zachowanie tożsamości lokalnej, walorów kulturowych i przyrodniczych

Cel operacyjny nr 1 Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości	
Kierunki działań	Dbałość o zachowanie środowiska przyrodniczego, a przede wszystkim miejsc o szczególnym statusie dziedzictwa przyrodniczego, w tym rezerwatu Przylesie z unikatowymi gatunkami fauny i flory, obszaru objętego „Naturą 2000”, parków, alei dębowych i lipowych znajdujących się na terenie Gminy
	Budowa i oznaczenie edukacyjnych ścieżek przyrodniczych i ekologicznych
Cel operacyjny nr 2 Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków	
Kierunek działań	Podejmowanie i wspieranie działań zmierzających do poprawy stanu i sposobu użytkowania zabytków dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków o szczególnym historycznym znaczeniu dla obszaru Gminy
	Działania na rzecz ochrony przestrzeni kulturowej poszczególnych miejscowości Gminy
	Wspieranie działań promujących lokalne zasoby kulturowe i historyczne ze szczególnym uwzględnieniem działań rozwijających turystykę weekendową w obszarze Szlaku Średniowiecznych Polichromii Ściennych
	Opracowanie i realizacja Gminnego Programu Ochrony Zabytków
Cel szczegółowy nr 3 Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja)	
Kierunek działań	Podejmowanie działań promujących i wspomagających aktywność obywatelską oraz partycypację społeczną mieszkańców
	Inicjowanie działań aktywizujących mieszkańców przy realizacji Programu Odnowa Wsi (konkursy dla Sołectw, konkursy dla mieszkańców)
	Stała współpraca w partnerstwie trójsektorowym poprzez członkostwo Gminy w Lokalnej Grupie Działania Brzesko-Oławska Wieś Historyczna

Zadania związane z dziedzictwem kulturowym uwzględnione zostały także w dwóch z trzech pozostałych celach strategicznych. W ramach celu strategicznego nr 1 pn. *Rozwój infrastruktury technicznej i społecznej elementem poprawy życia mieszkańców* przewidziano m. in. prowadzenie działań zmierzających do zachowania walorów kulturowych istniejących zabytkowych zabudowań wiejskich z uwzględnieniem zabytkowego układu architektonicznego wsi; zagospodarowanie placów i centrów wsi (z dostosowaniem na miejsca i place spacerowe, wypoczynkowe, rekreacyjne) z zachowaniem istniejącego zabytkowego układu krajobrazowego. Cel strategiczny nr 2 pn. *Wysoka jakość i dostępność usług publicznych* realizowany zaplanowano do realizacji m. in. poprzez: rozwój zajęć pozalekcyjnych ukierunkowanych na podnoszenie kompetencji kluczowych, rozwoju sportu, kształcenia regionalnego i artystycznego oraz przedsiębiorczości; działania zmierzające do zachowania tożsamości lokalnej i regionalnej, szczególnie poprzez organizację i promocję tradycji lokalnych, w tym wspieranie lokalnych artystów i twórców, kreowanie i promocja potraw lokalnych jako produktów turystycznych, organizacja wydarzeń kulturalnych bazujących na tradycji i zwyczajach wiejskich, promujących zasoby i walory gminy Olszanka; inicjowanie i wspieranie działań rozbudzających i podnoszących świadomość i wrażliwość mieszkańców w zakresie dziedzictwa kulturowego; rozwój cyklicznych imprez oraz organizacja imprez bazujących na tradycji i specyfice gminy.

5.1.2 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego

Ustawa z dnia 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2023, poz. 1688) wpłynęła w sposób zasadniczy na proces kształtowania polityki przestrzennej przez samorząd. Fundamentalną zmianą jest ustanowienie nowego narzędzia planistycznego tj. planu ogólnego, którym ustawodawca przewidział zastąpić studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Studium, w oparciu, o które jak dotychczas sporządzane były MPZP, przestanie obowiązywać z końcem sierpnia 2026 r. Gmina Olszanka przystąpiła do sporządzenia planu ogólnego uchwała Nr II-15-2024 z 22 maja 2024 r. W chwili obecnej projekt planu ogólnego wraz z uzasadnieniem i prognozą oddziaływania na środowisko jest na etapie uzgadniania i opiniowania.

Do czasu uchwalenia planu ogólnego w mocy pozostaje Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Olszanka przyjęte do realizacji uchwałą nr XIV/121/2000 Rady Gminy w Olszance z dnia 24 lutego 2000 r., które zmieniono uchwałą nr XXXIV/210/2009 Rady Gminy Olszanka z dnia 1.12.2009 r. oraz nr XXXVIII/232/2013 Rady Gminy Olszanka z dnia 27 września 2013 r. Akt ten stanowi podstawowy dokument w zakresie kreowania polityki przestrzennej gminy i jest wiążący dla samorządu podczas tworzenia MPZP. W studium obligatoryjnie uwzględnia się ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, a także parków kulturowych.

Dziedzictwu kulturowemu poświęcony został rozdział IV Studium. W jego treści wymienione zostały zabytki nieruchome architektury i budownictwa oraz zabytki archeologiczne, zarówno te wpisane do rejestru zabytków, jak również te ujęte w ewidencji zabytków. Dla zabytków tych opracowano ogólne zasady oraz warunki ochrony. W oparciu o analizę zasobu dziedzictwa kulturowego, a także krajobrazu gminy Olszanka w Studium zaproponowano m. in. utworzenie stref ochrony konserwatorskiej „B" oraz stref ochrony krajobrazu „K". Pierwsza z nich to strefa ochrony układów przestrzennych lub ich części, w obrębie których dominuje historyczne rozplanowanie i zabudowa o regionalnych lub lokalnych wartościach kulturowych, o niewielkim stopniu zdegradowania, których stan zachowania pozwala na przeprowadzenie działań konserwatorsko-rewaloryzacyjnych. W obrębie strefy „B" ochronie podlega głównie: rozplanowanie i przekroje ulic

i placów wraz zachowanymi historycznymi nawierzchniami; linie zabudowy; rozplanowanie zabudowy; formy architektoniczne zabudowy mieszkalnej i gospodarczej (w tym gabaryty wysokościowe, formy dachów, tradycyjnie stosowany materiał budowlany); mała architektura; zieleń komponowana. Zabudowa uzupełniająca z kolei winna być utrzymana w skali oraz w charakterze zabudowy historycznej. Autorzy opracowania przewidzieli ustanowienie następujących stref ochrony konserwatorskiej „B":

- Michałów – historyczny układ przestrzenny wsi,
- Michałów – zespół klasztorny,
- Czeska Wieś – obszar w otoczeniu kościoła,
- Gierszowice – obszar w otoczeniu kościoła,
- Jankowice Wielkie – obszar w otoczeniu kościoła,
- Krzyżowice – obszar w otoczeniu kościoła,
- Obórki – obszar w otoczeniu kościoła,
- Pogorzela – obszar w otoczeniu kościoła.

Drugą ze stref ustanowionych w opracowaniu jest strefa „K" ochrony krajobrazu kulturowego. Wyznaczona została dla obszarów naturalnego krajobrazu integralnie związanego z obiektami zabytkowymi, w celu ochrony dyspozycji przestrzennych, panoram i osi widokowych:

- cmentarza w Czeskiej Wsi,
- cmentarza w Michałowie,
- parku podworskiego w Janowie – wraz z zespołem dworskim,
- parku podworskiego w Obórkach – wraz z zespołem dworskim.

5.1.3 Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego są jedną z pięciu form ochrony zabytków, które zostały wymienione w art. 7 u.o.z. Jako dokumenty prawa miejscowego stanowią podstawę polityki planowania przestrzennego w gminie, w których na podstawie art. 15 ust. 2 pkt. 5 *ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* obowiązkowo określa się zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Podstawą do opracowania planów jak dotychczas było studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, które z dniem 1.09.2026 r. zastąpić mają plany ogólne.

Gmina Olszanka należy do gmin, których stopień pokrycia terenu mpzp jest znikomy, a inwestycje realizowane są poprzez decyzje o warunkach zabudowy. Aktualnych pozostaje jedynie pięć planów, w części z których określone zostały zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Zapisy w tym zakresie związane są z występowaniem w granicach planów stanowisk archeologicznych.

Tabela 5 Wykaz obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Lp.	Nazwa miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego	Numer i data uchwały Rady Gminy Olszanka
1	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla strefy dopuszczalnego zainwestowania wsi Krzyżowice	nr XXX/296/2002 z dnia 22.03.2002 r
2	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obejmujący tereny zorganizowanej działalności inwestycyjnej w rejonie węzła autostradowego Przylesie we wsi Przylesie	nr XXVII/172/2009 z dnia 30.03.2009 r.

3	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru obejmującego tereny wzdłuż napowietrznej dwutorowej linii elektroenergetycznej 110 kV relacji Groszowice-Hermanowice w granicach gminy Olszanka	nr XXIX/173/2012 z dnia 30.11.2012 r.
4	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego w zakresie trasy linii elektroenergetycznej 400kV Dobrzeń-Pasikurowice/Wrocław	nr XLII/274/2014 z dnia 24.01.2014 r.
5	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Olszanka w rejonie węzła autostradowego „Brzeg", pomiędzy drogą wojewódzką nr 401 i autostradą A4.	nr LXIV/388/2024 z dnia 14 lutego 2024 r.

5.2 Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1 Charakterystyka gminy

Gmina Olszanka położona jest w środkowo-zachodniej części województwa opolskiego, nieco na południe od Brzegu. Zgodnie z podziałem fizycznogeograficznym znajduje się na terenie makroregionu Niziny Śląskiej, na pograniczu mezoregionów Równiny Opolskiej i Doliny Nysy Kłodzkiej. W obrębie pierwszego z nich znajduje się w mikroregionie Równiny Grodkowskiej, który obejmuje środkową i północną część gminy. Południowa część gminy, stanowiąca płaskodenną, rozległą formę dolinną z systemem teras zalewowych i nadzalewowych przynależy do mezoregionu Doliny Nysy Kłodzkiej. Od zachodu gmina graniczy z gminą Wiązów w województwie dolnośląskim, od północy z gminą Skarbimierz, od wschodu z gminą Lewin Brzeskie, od południa z gminami Niemodlin i Grodków.

Ilustracja nr 2 Gmina Olszanka na tle województwa opolskiego (źródło: www.opole.stat.gov.pl).

Pod względem administracyjnym gmina Olszanka stanowi część powiatu brzeskiego w województwie opolskim. Jest jedną z 6 gmin powiatu, spośród których jedna jest gminą miejską (Brzeg), dwie są gminami miejsko-wiejskimi (Grodków, Lewin Brzeski), a trzy gminami wiejskimi (Lubsza, Olszanka, Skarbimierz). Obszar gminy zajmuje obszar 92,6 km², co stanowi 10,6% powierzchni powiatu i 0,98% powierzchni województwa. Ośrodkiem administracyjnym jest Olszanka. W skład gminy wchodzi 10 sołectw tj. Czeska Wieś, Gierszowice, Jankowice Wielkie, Janów, Krzyżowice, Michałów, Obórki, Olszanka, Pogorzela i Przylesie. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego na dzień 31 grudnia 2024 r. gminę zamieszkiwało 4 619 osób, z spośród których nieznacznie większy odsetek stanowią kobiety. Gęstość zaludnienia wynosi nieco ponad 50 osób na km², co jest liczbą istotnie niższą od średniej gęstości zaludnienia powiatu, która wynosi 98 osób na km².

Pod względem morfologicznym teren gminy jest mało zróżnicowany i posiada charakter równinny. Przecinają go rzeki Nysa Kłodzka, Potok Pępicki oraz Potok Przyleski, które należą do zlewni Odry. Gmina posiada charakter rolniczy, charakteryzuje się glebami dobrymi i bardzo dobrymi. Dominują użytki rolne, które ogółem stanowią aż 87,2% ogółu gruntów. Lesistość wynosi zaledwie 5,8% i jest znacznie poniżej średniej dla powiatu wynoszącej blisko 19% i województwa, która wynosi nieco ponad 25%. Wśród obszarów leśnych wyróżnić można dwa większe kompleksy w pobliżu Przylesia oraz Michałowa (częściowo w granicach gminy). Tereny pozostałe, w tym zabudowane i zurbanizowane stanowią 7,5%.

Gmina jest bardzo dobrze skomunikowana zewnętrznie. Przez jej obszar przebiega autostrad A 4 prowadząca od granicy zachodniej państwa w Zgorzelcu, do granicy wschodniej państwa w Korczowej. Dodatkowym atutem jest lokalizacja węzła autostradowego „Brzeg" w okolicy Przylesia, niemal dokładnie w połowie drogi pomiędzy Wrocławiem a Opolem. Jedyną drogą krajową przebiegająca przez gminę jest droga nr 94 (odcinek 1,1 km), stanowiąca alternatywę dla autostrady A 4 i podobnie jak ona prowadząca ze Zgorzelca do Korczowej. Główny trzon układu komunikacyjnego gminu tworzą drogi krajowe nr 401, 458 i 462, których łączna długość wynosi 31 km, a także drogi powiatowe, których długość wynosi niespełna 21 km. Skomunikowanie wewnętrzne zapewnia gminie ponadto dobrze rozwinięta sieć dróg gminnych, których łączna długość wynosi blisko 55 km. Należy wspomnieć, że przez teren gminy przebiega linia kolejowa nr 288 prowadząca z Nysy do Brzegu. W chwili obecnej pozostaje ona nieczynna dla ruchu osobowego i towarowego, niemniej jednak istnieją plany jej rewitalizacji.

5.2.2 Zarys historii obszaru gminy

Pierwsze ślady bytności człowieka na terenie gminy Olszanka pochodzą z okresu neolitu tj. młodszej epoki kamienia (od ok. 5400 do ok. 1800 p.n.e.). Epoka kamienia to jedna z trzech i zarazem najdłuższa z epok prehistorycznych, w której społeczeństwa przez większość jej trwania miały charakter zbieracko-myśliwski. Proces odchodzenia ludności od tego trybu życia wiąże się z ocieplaniem klimatu, które zapoczątkowane zostało ok. 12 tys. lat p.n.e. Sprzyjało ono rozwojowi uprawy roślin oraz hodowli zwierząt, co z kolei przekładało się na wzrost ludności oraz sprzyjało osiadłemu trybowi życia. Rewolucja neolityczna, jak określa się przejście z trybu koczowniczego i gospodarki o charakterze zbieracko-myśliwsko-łowieckim do trybu osiadłego, uprawy i hodowli, skutkowała zmianami o charakterze społecznym i gospodarczym. Pojawił się nowy sposób obróbki narzędzi kamiennych, handel i usługi, wynaleziono garncarstwo i tkactwo, utworzona została hierarchia społeczna. W omawianym obszarze nie zarejestrowano osadnictwa neolitycznego, a znaleziska z tego okresu wskazują co najwyżej, że był on penetrowany przez ludność z innych terenów.

Ślady archeologiczne stałego osadnictwa pojawiają się dopiero w epoce żelaza, a konkretniej w późnym okresie wpływów rzymskich (150-375 r.) i wczesnym okresie wędrówek ludów (375-475 n.e.). Związane są z kulturą przeworską, która pojawiła się na tych terenach po upadku kultury łużyckiej spowodowanej przez najazd Scytów w V w p.n.e. Ślady bytności człowieka w IV-V w. należy wiązać z eksploatacja dostępnych zasobów naturalnych tj. rudy darniowej i drewna. Ten drugi surowiec niezbędny był do wypału węgla drzewnego, którego to z kolei używano do celów hutniczych. Charakter znalezisk wskazuje, że niewielkie pracownie hutnicze rozlokowane była na obszarze całej gminy. Ich wielkość, a także brak znalezisk z okresu wczesnego średniowiecza (V-X w.) świadczą o długotrwałym braku osadnictwa, co można tłumaczyć tym, że teren ten porośnięty był już wówczas prastarą puszczą.

W VII w na terenie Śląska pojawili się Słowianie, z których obecnością wiąże się powstanie systemu administracyjno – obronnego, którego elementami były obronne osady (grodziska). Na terenie gminy odnotowano dwa tego typu stanowiska, jednak ich lokalizacja i prowieniencja pozostają niewpewne. Naturalną granicą pomiędzy plemionami słowiańskimi była owa prastara puszcza zwana przesieką. Po jej zachodniej stronie zamieszkiwali Ślężanie, po stronie wschodniej Opolanie. Od końca X w. Śląsk wchodził w skład państwa Mieszka I. W 1138 r. na mocy testamentu Bolesława III Krzywoustego państwo zostało podzielone pomiędzy synów Bolesława. Śląsk przypadł w udziale najstarszemu z nich Władysławowi II Wygnańcowi. W rezultacie sporów prowadzonych przez potomków Krzywoustego Śląsk wkrótce został podzielony na część wrocławską i opolsko-raciborską. Granicą pomiędzy księstwami stała się w sposób naturalny dawna granica międzyplemienna. Obszar dzisiejszej gminy Olszanka lokował się po zachodniej stronie przesieki, a zatem wchodził w granicę Księstwa Śląskiego.

Ilustracja nr 3 Brzeski okręg administracyjny *(Briegisch Weichbild)* na mapie z atlasu Wielanda i Schubartha z 1736 r. (https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/35400)

Tereny dzisiejszej gminy Olszanka jeszcze pod koniec XII w. weszły w skład okazałego obszaru obejmującego ok. 300 km², który książe śląski Bolesław Wysoki nadał Jaraczowi, prostoplaście rodu Pogorzelów. Donacja terenu granicznego była zapewne oznaką zaufania i rangi rodu, którego członkowie pełnili na dworze książęcym rozliczne ważne funkcje. Pierwszą źródłowo poświadczoną miejscowością w tej części włości Pogorzelów jest Michałów (*Michalovo*), który został wymieniony w dokumencie z 1210 r. przy okazji fundacji przez ten ród klasztoru w Kamieńcu Ząbkowickim. Była to wówczas na tym terenie pojedyncza miejscowość, jednak już w 1260 r. występuje ona jako główna osada pewnego kompleksu. Kolejnych siedem miejscowości powstało zatem na surowym korzeniu na przestrzeni XIII w. I choć ich datowanie opiera się na wzmiankach źródłowych z 1273-1310, to istnieją podstawy, aby przesuwać ich proweniencję nieco wstecz. Powstanie ośmiu z tych miejscowości (Czeska Wieś, Gierszowice, Jankowice Wielkie, Krzyżowice, Obórki, Olszanka, Pogorzela) należy przypisać działalności Pogorzelów, ósma tj. Przylesie powstała jako wieś książęca. Pogorzelowie na wzór swoich władców do zakładania wsi posługiwali się kolonistami, którzy na przełomie XII i XIII w. szeroką falą napłynęli na Śląsk z zachodu. Wsią o najpóźniejszej proweniencji jest Janów, który po raz pierwszy wzmiankowano w 1409 r. jako *Johnsdorf*. Nie wiemy czy była to miejscowość lokowana przez Pogorzelów czy też książęca. W początku XIV w. najpewniej należała do rycerstwa, które pisało się *von Johnsdorf* (z Janowa).

Tabela 6 Wykaz miejscowość, data pierwszej wzmianki oraz pierwsza odnotowana nazwa

Lp	Miejscowość	Pierwsza wzmianka	Pierwsza nazwa
1	Czeska Wieś	1310	*de Bohemorum villa*
2	Gierszowice	1300	*villa Gerhardi*
3	Jankowice Wielkie	1300	*villa Jankowitz*
4	Janów	1409	*Johnsdorf*
5	Krzyżowice	1288	*Crisowiz*
6	Michałów	1210	*Michalovo*
7	Obórki	1300	*Schonfelth*
8	Olszanka	1300 (1333)	*Alzena (Alczenow)*
9	Pogorzela	1273	*Pogarella*
10	Przylesie	1300	*Pamrbowitz vel Cunradswaldt*

Z rodem Pogorzelów wiąże się fundację większości kościołów zlokalizowanych w granicach gminy Olszanka[1]. W przypadku niektórych nie podlega ona dyskusji, w innych wiele na nią wskazuje, ale brak jest rostrzygajacych dowodów. Kościoły lokalizowane były zazwyczaj w centralnej części wsi, w nawsiu, w otoczeniu cmentarza okolonego murem. Początkowo były to obiekty katolickie, jednak wraz z przyjęciem przez książąt brzeskich wiary ewangelickiej w latach 20. XVI w. zostały przekształcone na ewangelickie, którymi pozostały aż do 1945 r. Wobec braku poświadczonych siedzib Pogorzelów na omawianym obszarze (w XIII w. rezydowali oni na zamku Meristow na południe od Michałowa w okręgu grodkowskim), niewielkie gotyckie świątynie, stanowiły dominanty przestrzenne wyróżniając się na tle niskiej zabudowy wiejskiej. Ta była w konstrukcjach drewnianych, rozlokowana na wąskich prostokatnych parcelach wytyczonych w obrębie ulicówek i owalnic, posiadajacych regularne układy cechujące wsie zakładane na prawie niemieckim. Układy przestrzenne wsi regionu po raz pierwszy ukazują nam mapy topograficzne sporządzone w 2 poł. XVIII i w 1 ćw. XIX w. Co istotne był to okres w którym uchwycono archaiczny sposób zagospodarowywania poszczególnych parceli, który począwszy od 2 poł. XVIII w. zaczął powoli ustępować coraz powszechniejszej zabudowie murowanej w typie frankońskim. Na mapach w niektórych wsiach widoczne są już założenia dworskie

[1] Z wyjątkiem kościoła pw. Jadwigi Śląskiej w Michałowie (dawna kaplica pałacowa) oraz kościoła w Przylesiu.

lub pałacowo-folwarcze, nierzadko z parkami czy ogrodami (folwarki, które upowszechniły się na Śląsku w XIV w. zapewne istniały już wcześniej). Pojawiły się one w krajobrazie dopiero po okresie władania tym terenem przez Pogorzelów, których obecność sukcesywnie malała i poświadczona jest po raz ostatni w 2 poł. XVI w. Wraz z końcem ich zwierzchności nad nadanymi jeszcze w końcu XII w. ziemiami, część miejscowości przeszła pod zarząd książęcy, inne trafiły w ręce rycerstwa. Przylesie z kolei należało do kolegiaty św. Jadwigi w Brzegu. Pierwszy dwór wzniesiony został w Michałowie przez Hansa von Gruttschreibera, wkrótce po zakupie przez niego majątku w 1557 r. W okresie późniejszym został on przekształcony w pałac, a następnie w siedzibę zakonu i plebanię z kościołem. Dwory i pałace lokowano również w innych wsiach, niemniej jednak są to budowle o późnej proweniencji, wznoszone w 2 poł. XVIII i w 1 poł. XIX w. Ich pojawienie się w krajobrazie zmieniało układy przestrzenne wsi, dwory czy też pałace wraz z zabudowaniami folwarcznymi stanowiły bowiem zazwyczaj drugą dominantę przestrzenną.

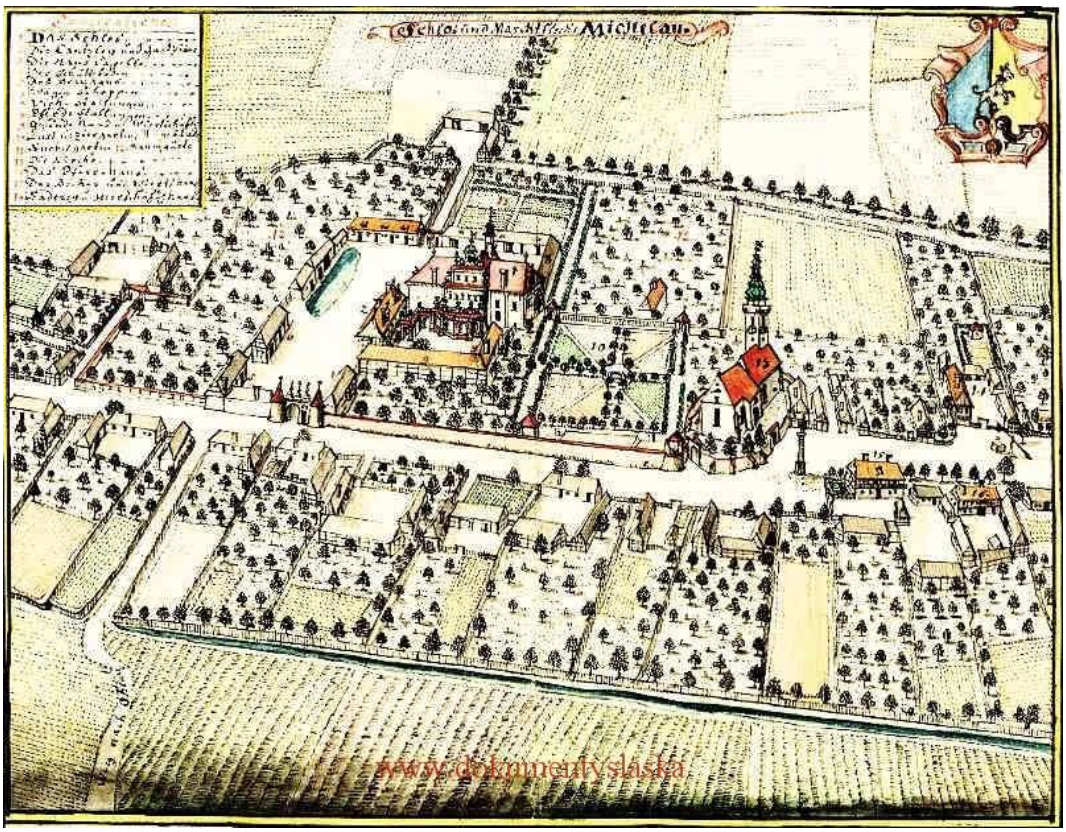

Ilustracja nr 4 Michałów na weducie F.B Wernhera z poł. XVIII w. (źródło: www.dokumentyslaska.pl)

W rezultacie trzech Wojen Śląskich toczonych w latach 1740-1763 pomiędzy Austrią Habsburgów a Prusami Hohenzollernów, Śląsk przypadł tym drugim. Król Prus Fryderyk Wilhelm jeszcze w 1741 r. podjął decyzję o przeprowadzeniu na dopiero co zajętym terytorium reformy administracyjnej. Wzorem Prus zostało ono podzielone na departamenty kameralne i powiaty. Powiat brzeski (*Kreis Brieg*) utworzony w granicach dawnego księstwa podlegał departamentowi wrocławskiemu. Na jego czele stał urzędnik państwowy nazywany radcą ziemskim lub starostą (*Landrat*). Wśród szeregu reform znalazły się także regulacje z zakresu budownictwa, które miały bezpośredni wpływ na zmiany w krajobrazie kulturowym Śląska. Na wsi zmiany związane były ze stopniowym odchodzeniem od drewna jako podstawowego od średniowiecza budulca i upowszechnieniem się architektury murowanej. W pierwszej kolejności na wzniesienie zabudowań murowanych mogli sobie pozwolić właściciele ziemscy, karczmarze czy młynarze. Stąd też już w początku XIX w. do nielicznych obiektów murowanych oprócz

architektury rezydencjonalnej należały zabudowania folwarczne (część), młyny, karczmy, szkoły i plebanie. Wśród chłopów proces zastępowania konstrukcji drewnianych następował powoli. Na mapach z przełomu 1 i 2 ćw. XIX w. odsetek zabudowań murowanych w obrębie zagród jest marginalny i ogranicza się do kilku budynków mieszkalnych najbardziej okazałych zagród. Były to zagrody w typie frankońskim, który pojawił się na Śląsku w poł. XVIII w. i rozpowszechnił na przełomie XVIII i XIX w. Posiadały one charakterystyczne, regularne rozplanowanie na wąskich wydłużonych parcelach. Część działki od strony drogi przebiegającej przez wieś była zabudowana. Zabudowa wznosiła się wokół prostokątnego dziedzińca gospodarczego. We froncie działki ustawione były budynki mieszkalne, wzdłuż granic podłużnych przyległe do nich budynki gospodarcze, a obszar zabudowy zamykała ustawiona kalenicą do drogi stodoła. Poza stodołą znajdowała się część parceli pozbawiona zabudowy, przeznaczona na sady i ogrody.

Ilustracja nr 5 Dwór w Obórkach, 1909 r. (źródło: www.polska-org.pl)

Pomimo burzliwego początku wiek XIX był w historii Śląska okresem względnego spokoju. Brak wyniszczających i długotrwałych wojen, które naznaczały wcześniejsze stulecia, pozwolił na stabilny rozwój regionu, którego katalizatorem były przemiany gospodarczo-społeczne zapoczątkowane w Europie w 2 poł. XVIII w. W terenie rolniczym, jakim od wieków pozostawał omawiany obszar, do połowy XIX stulecia jednymi z głównych efektów wspomnianych przemian były uwłaszczenie chłopów zwolnionych z pańszczyzny oraz wzrost demograficzny. Porównując dane statystyczne z 1783 r. z danymi z 1845 r. we wszystkich miejscowościach obserwujemy wzrost liczby mieszkańców, a także domów (zagród). I tak na przykład w Pogorzeli w 1783 r. odnotowano 61 zagród oraz 394 mieszkańców, a w 1845 r. 112 domów oraz 534 mieszkańców. W Gierszowicach odpowiednio było to 51 zagród i 290 mieszkańców oraz 66 domów i 401 mieszkańców. Jako lokalny ośrodek administracyjny, handlowy i rzemieślniczy w połowie XIX w. występuje Michałów, który posiadał status osady targowej (od 1615 do 1742 miał prawa miejskie). Autor zestawienia wylicza, że były tutaj m. in. dwa kościoły ewangelicki i katolicki, dobra parafialne, dwa folwarki, plebania, szkoła ewangelicka, 171 domów, magistrat z burmistrzem, młyn wodny, młyn garbarski, tartak, browar, 2 karczmy, 2 gorzelnie i 3 cegielnie. Wieś zamieszkiwało 671 ewangelików, 264 katolików i 4 żydów, w tej liczbie było 18 kmieci, 24 wolnych

zagrodników, 24 zagrodników, 32 chałupników i 8 mieszczan. Niewątpliwie na rozwój miejscowości miała wpływ własność. Sześć miejscowości podlegała kamerze brzeskiej, cztery pozostawały w rękach rycerstwa. Wyróżnikiem tych drugich były siedziby pańskie i folwarki. Dwór i folwark znajdowały się także w Olszance, majątek ten pozostawał niemniej jednak we władaniu państwa i był dzierżawiony.

Kolejnymi impulsami do rozwoju było uruchomienie w 1848 r. linii kolejowej relacji Nysa - Brzeg, a w okresie późniejszym elektryfikacja miejscowości. Na obrzeżach Olszanki oraz pomiędzy Czeską Wsią i Jankowicami wzniesiono przystanki kolejowe, a później także dworce. We wsiach coraz częstszym widokiem były sklepy, piekarnie, mleczarnie, placówki pocztowe, nowoczesne szkoły i karczmy z salami, a później także młyny elektryczne i transformatory będące symbolem elektryfikacji. W Olszance wzniesiono okazałą gorzelnię, którą w późniejszym czasie przekształcono na płatkarnię. Dotychczas gruntowe drogi brukowano, stare mosty zastępowano nowymi konstrukcjami. Transformacji przeszła zabudowa w typie frankońskim. Używano nowych technologii i materiałów, uproszczeniu uległy bogato niegdyś dekorowane elewacje, w miejsce łupka kamiennego pokrycia dachowe wykonywano z dachówki, sklepienia zastąpiły stropy odcinkowe, wykonywano większe otwory.

Ilustracja nr 6 Gierszowice na pocztówce z l. 1905-1915 (www.polska.org.pl)

W wyniku reform administracyjnych państwa pruskiego w 1818 r. dokonane zostały korekty powiatu ziemskiego Brzeg, który utworzono w 1742 r. Na czele powiatu wchodzącego w skład utworzonej 1815 r. rejencji wrocławskiej stał starosta, który był najwyższym przedstawicielem władzy wykonawczej na terenie powiatu, a jego kompetencje bliskie były tym jakie posiadał prezydent rejencji. Mniejszymi jednostkami administracyjnymi były gminy wiejskie. Według podziału z 1874 r., obrazującego stan po reformach administracyjnych z 1872 r., obszar obecnej gminy Olszanka, dzielił się na gminy wiejskie Czeska Wieś, Gierszowice, Jankowice Wielkie, Janów, Krzyżowice, Obórki, Olszanka, Michałów, Przylesie i Pogorzela oraz obszary dworskie Jankowice Wielkie, Janów, Krzyżowice, Obórki i Olszanka. W granicach państwa pruskiego, a od 1871 r. zjednoczonych Niemiec, Śląsk pozostawał do 1945. Działania wojenne, a przede wszystkim ofensywa styczniowa prowadzona

przez wojska radzieckie odcisnęły piętno na wsiach dzisiejszej gminy Olszanka. Ludność niemiecka w większości opuściła swoje domostwa, uciekając przed nadchodzącym frontem. Zajmujący kolejne wsie żołnierze radzieccy plądrowali obiekty rezydencjonalne i kościoły, zabudowania folwarczne i domy. Wiele spośród nich uległo uszkodzeniu, niektóre zniszczono. Wkrótce w miejsce dawnych mieszkańców zaczęli napływać ekspatrianci z Kresów II RP, ludność z Małopolski, a także z innych regionów Polski. W nowo utworzonych strukturach administracyjnych II okręgu administracyjnego Dolny Śląsk Ziem Odzyskanych powstał powiat brzeski, w skład, którego wchodziły gminy Olszanka i Przylesie. W efekcie kolejnych zmian administracyjnych powiat brzeski w 1950 r. został włączony do województwa opolskiego. Kiedy w 1973 r. podjęto kolejną reformę, jej rezultatem było m. in. zniesienie gminy Przylesie i przyłączenie części wschodzących w jej skład miejscowości do gminy Olszanka. Od tego czasu składa się ona z 10 sołectw.

5.2.3 Zabytki nieruchome

Zabytki sakralne

Na terenie gminy Olszanka zlokalizowanych jest dziewięć kościołów. Wspólnym mianownikiem ośmiu z nich jest odległa, średniowieczna proweniencja. Drugim ze wspólnych mianowników - z wyłączeniem kościoła w Przylesiu - jest fakt ufundowania obiektów przez władający tym obszarem w wiekach średnich ród możnowładczy Pogorzelów. Kościoły w Gierszowicach, Jankowicach Wielkich i Michałowie powstały w XIII w., kościoły w Czeskiej Wsi, Krzyżowicach, Pogorzeli i Przylesiu datowane są na wiek XIV. Proweniencję XV wieczną ma kościół w Obórkach. Najmłodszym jest drugi z kościołów w Michałowie, który w XVI w. został wzniesiony jako kaplica pałacowa. Architekturę sakralną w granicach gminy uzupełniają dwie zabytkowe plebanie. Obiekt w Michałowie to adaptowany pałac (szerzej opisany w punkcie poświęconym architekturze rezydencjonalne), który powstał równolegle z kaplicą. Druga plebania jest znacznie nowsza i została wzniesiona w początku XX w. w miejsce starszej, nieopodal kościoła w Pogorzeli.

Stan zachowania obiektów sakralnych jest zróżnicowany, niemniej jednak w przypadku każdego z kościołów wymagane jest przeprowadzenie pilnych prac konserwatorskich i/lub robót budowlanych. W niektórych przypadkach również restauratorskich, jednak te w obecnym stanie zachowania są mniej priorytetowe. W najgorszej kondycji jest nieużytkowany kościół w Obórkach, pilnych działań wymaga również świątynia w Krzyżowicach. W pozostałych przypadkach także wymagane jest podjęcie niezwłocznych działań, jednak zakres prac pozostaje nieco mniejszy, podobnie jak zagrożenie jakie aktualny stan zachowania niesie ze sobą dla zabytków.

Kościół filialny pw. Najświętszego Serca Jezusa w Czeskiej Wsi po raz pierwszy wzmiankowany jest w dokumencie wystawionym w 1310 r. Nie wykluczone jednak, że został wzniesiony jeszcze w XIII stuleciu, na co może wskazywać archaiczny plan, wskazujący na wpływy romańskie. Wraz z powszechnym przyjęciem protestantyzmu w księstwie brzeskim, kościół został przekształcony na ewangelicki. W rękach protestantów pozostawał od roku 1534 do 1945, z wyłączeniem krótkiego epizodu na przełomie XVIII i XIX w. W latach 1714-1718 r. przeprowadzono w obiekcie szereg prac. W tym czasie podniesiono wieżę, która zyskała nowy hełm, do elewacji południowej dobudowano kruchtę, remontowano także dach i wnętrze. Hełm wieży remontowano po uderzeniu pioruna w 1755 r. W latach 1933-1934 prowadzono prace malarskie we wnętrzu kościoła. W ich trakcie odsłonięto polichromie datowane na lata 1470-1490. Dach remontowano w 1968 r., w tym czasie wykonano nowe tynki elewacji i reperowano tynki wieży. Kościół zlokalizowany jest w południowej części wsi, w nawsiu, w otoczeniu dawnego cmentarza, okolonego kamiennym murem. Orientowany, wzniesiony z kamienia (w partiach dolnych) i cegły ceramicznej na zaprawie wapiennej z wykorzystaniem

zendrówki. Wieża, kruchta, elewacja zachodnia oraz w części południowa nawy tynkowane. Nawa na rzucie prostokąta, z wieżą od zachodu zatopioną w korpusie, flankowaną przed dwa aneksy, w narożach wsparta przyporami. Prezbiterium na rzucie prostokąta, nieco niższe od nawy, zamknięte prosto, w narożnikach wsparte przyporami. Od strony północnej do prezbiterium i wschodniej do nawy przylega niewielka zakrystia. Na chór i wieżę prowadzą zewnętrzne murowane schody, przyległe do ściany zachodniej kruchty. Nawa i prezbiterium kryte wysokimi dachami dwuspadowymi, podobnie kruchta. Zakrystia nakryta dachem pulpitowym. Wieża zwieńczona wysokim trójsegmentowym hełmem z przeźroczem. Dachy ceramiczne, hełm wieżowy pobity blachą. Część otworów okiennych i portal, w którym znajduje się wejście główne (od zach.), zamknięte są ostrołucznie, pozostałe łukiem pełnym lub prosto. We wnętrzu pod tynkami zachowała się gotycka polichromia przedstawiająca na odsłoniętym w latach 30. XX w. fragmencie wjazd Chrystusa do Jerozolimy. Średniowieczne i późniejsze polichromie o nierozpoznanej tematyce występują na wszystkich ścianach i sklepieniach kościoła.

Ilustracja nr 7 Kościół w Gierszowicach w widoku od południa (fot. G. Naumowicz, 2026).

Istnienie **kościoła filialnego pw. Matki Boskiej Szkaplerznej w Gierszowicach** potwierdza po raz pierwszy *Księga uposażeń biskupstwa wrocławskiego* datowana na lata 1295-1305. Prawdopodobnie został wzniesiony w 3 ćw. XIII w., najpewniej z fundacji rodu Pogorzelów. W 1503 r. obiekt przebudowano. W tym czasie kościół powiększono o wieżę z emporą, prawdopodobnie powiększono również niektóre okna. Początkowo katolicki, w 1534 r. kościół przeszedł w ręce ewangelików w których pozostawał do 1945 r. Zmiana konfesji wpłynęła na zmianę wyglądu wnętrza. Z czasem przesłonięte nowymi tynkami zostały XV-wieczne polichromie ścienne, wymieniono wyposażenie. W 1710 r. w kościele prowadzono jakieś prace budowlane, w 1714 r. reperowano wieżę i dach, rok później prowadzono dalsze prace. Początek XVIII w. to również realizacja barokowego wyposażenia wnętrza m. in. chór, empora wzdłuż ściany południowej, prospekt organowy i ambona (niezachowane).

W XVIII w. od południa do nawy dostawiono kruchtę. Zakrystię dobudowano do prezbiterium w XIX stuleciu. W 1934 r. przeprowadzono renowację wnętrza. Kolejne remonty prowadzone były w latach 60. i 70. XX w. Ich wynikiem było całkowite usunięcie dotychczasowego wyposażenia wnętrza. Kościół zlokalizowany jest w centralnej części wsi, w obrębie nawsia, w otoczeniu dawnego cmentarza, okolonego kamiennym murem. Orientowany, wzniesiony z cegły ceramicznej na zaprawie wapiennej w wątku wendyjskim. Kruchta i zakrystia otynkowane. Kościół posiada prosty plan. Nawa prostokątna, nieco węższe prezbiterium na planie kwadratu, w narożnikach wzmocnione przyporami. Wieża na planie kwadratu wbudowana od zachodu, trójkondygnacyjna, od strony zachodniej wzmocniona przyporami. Od strony północnej przylega do niej składzik, od południowej kręcone schody prowadzące na chór. Od strony południowej do nawy dostawiono prostokątną kruchtę, do prezbiterium z kolei zakrystię na planie kwadratu. Dachy nawy i prezbiterium wysokie, dwuspadowe, o tej samej wysokości. Dach wieży dwuspadowy, podobnie jak kruchty. Zakrystia nakryta dachem pulpitowym. Kościół murowany z cegły ceramicznej, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej.

Dzieje **kościoła filialnego pw. Wniebowzięcia NMP w Jankowicach Wielkich** są słabo rozpoznane. Podobnie jak pozostałe świątynie gminy Olszanka również jego fundację należy wiązać z rodem Pogorzelów. Wzniesiony pod koniec XIII w. W 1534 r. przeszedł w ręce ewangelików w których pozostawał, aż do 1945 r. Wieża została podwyższona i oblicowana cegłą w 1843 r. (późniejszym czasie założono tynki). Wnętrze kościoła uległo zniszczeniu podczas pożaru z lat 80. XX w. Spłonął wówczas m. in. chór muzyczny. Kościół zlokalizowany w centralnej części wsi, w otoczeniu dawnego cmentarza, okolonego kamiennym murem. Orientowany, wzniesiony z cegły ceramicznej na zaprawie wapiennej z wykorzystaniem zendrówki w wątku wendyjskim. Zakrystia wzniesiona z kamienia polnego. Wieża, kruchta i zakrystia otynkowane. Nawa na planie prostokąta, od wschodu przylega do niej nieco węższa zakrystia wzniesiona na planie kwadratu. Zarówno nawa jak i prezbiterium w narożnikach wzmocnione są przyporami. Od zachodu do nawy dostawiona jest masywna wieża, założona na planie kwadratu. Od strony południowej do nawy przylega prostokątna kruchta, z kolei od północy do prezbiterium zakrystia o podobnym planie. Korpus nawowy nakryty wysokim dwuspadowym dachem, prezbiterium dachem trójspadowym, zakrystia pulpitowym, zaś kruchta dwuspadowym. Wszystkie pokryte dachówką ceramiczną. Wieża trójkondygnacyjna, zwężająca się ku górze, nakryta ostrosłupowym dachem pobitym blachą.

Kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP w Krzyżowicach jest najstarszym zabytkiem w konstrukcji drewnianej w Polsce. Konstrukcja zrębu nawy oraz chóru została wzniesiona w latach 1326-1327. Wieżę dostawiono 15 lat później. Górna kondygnacja wieży jest młodsza i została wykonana w 1580 r. Istotne naprawy i zmiany nastąpiły na przestrzeni XVII w. W latach 1640-1641 wykonano więźbę prezbiterium. Konstrukcja szkieletowa górnej partii nawy wykonana została w latach 1655-1656. W latach 1695-1696 ponad nawą wykonano nową więźbę dachową, zbudowano także chór. Dach remontowano w 1722 r., a także w 1761 r. W 1724 r. wybudowano empory. W 1739 r. odnowiono wieże i dostawiono do południowej ściany nawy kruchtę. Wieże ponownie odnowiono w 1777 r. W 1830 r. remontowano dach, z kolei w 1838 r. wzmocniono ściany nawy lisicami. W latach 1906-1907 poszerzono otwory okienne na chórze i wykonano nowe witraże. Kościół został zdewastowany w 1945 r. przez żołnierzy radzieckich i do początku lat 60 XX w. pozostawał nieużytkowany. Jego remontu podjęto się dopiero w latach 1962-1963, objął on wieżę, dach ponad nawą i prezbiterium, a także prace bieżące całości. Kościół zlokalizowany jest w centralnej części wsi, w nawsiu, w otoczeniu dawnego cmentarza okolonego murowanym ogrodzeniem. Orientowany, jednonawowy. Nawa na planie prostokąta, nieco szersza od prezbiterium. Od południa przylega do niej założona na planie prostokąta kruchta, od zachodu z kolei wzniesiona na planie kwadratu wieża. Prezbiterium zamknięte trójbocznie,

oszkarpowane. Od północy przylega do niego wzniesiona na planie prostokąta zakrystia, którą wydłużono w kierunku zachodnim o składzik/kotłownię. Nawa oraz prezbiterium nakryte są wspólnym dwuspadowym dachem, po stronie wschodniej odzwierciedlającym trójboczne zamknięcie prezbiterium. Ponad zakrystią dach pulpitowy, kruchta kryta dachem dwuspadowym. Wieża o zwężających się ku górze ścianach, trójkondygnacyjna, nakryta strzelistym dachem ośmiobocznym. Prezbiterium oraz zakrystia murowane w wątku gotyckim (polskim) z wykorzystaniem zendrówki, w partiach dolnych także z kamienia. Nawa w partii dolnej w konstrukcji zrębowej, otynkowana (z deskowaniem imitującym konstrukcję szkieletową), w partii górnej w konstrukcji szkieletowej. Po stronie północnej i zachodniej ściany nawy są oszalowane, elewacje podłużne dodatkowo wzmocniono lisicami, a węzeł płd.-zach. zastąpiony murowanym filarem. Wieża w konstrukcji szkieletowej, o ścianach odeskowanych. Kruchta w nietypowej konstrukcji, o ścianach szkieletowych, w których klasyczną podwalinę zastąpiono murowanym z cegły cokołem. Prezbiterium murowane z cegły ceramicznej w wątku gotyckim. Pokrycie dachów gontem.

Kościół poewangelicki, ob. filialny pw. św. Józefa w Michałowie. Wzniesiony w 2. poł. XIII w. przez możny ród Pogorzelów, w 1273 r. ofiarowany prawem patronatu klasztorowi Cystersów z Kamieńca Ząbkowickiego. Posiadali je do 1533 r., kiedy to kościół trafił w ręce protestantów. Od tego czasu, aż do początku XVIII w. był na przemian katolicki bądź ewangelicki. W 1717 r. obiekt był remontowany. W latach 1823-1828 kościół przebudowano wg planów architekta Otto Wartenberga. Zyskał wówczas neogotycką szatę. Kościół zlokalizowany w środkowej części miejscowości, w otoczeniu cmentarza. Orientowany, murowany i otynkowany. Dachy ceramiczne, hełm wieży pobity blachą. Nawa wzniesiona na planie prostokąta, dwuprzęsłowa. Od strony wschodniej przylega do niej nieco węższe i niższe, zamknięte prosto prezbiterium. Do prezbiterium od północy przylega kruchta na planie kwadratu, od południa z kolei dwuprzęsłowa zakrystia. Od strony zachodniej do nawy dostawiona jest czworoboczna wieża, w kondygnacji drugiej przechodząca w ośmioboczną. Nawa i prezbiterium nakryte są dachami dwuspadowymi, kruchta oraz zakrystia dachami pulpitowymi. Dwukondygnacyjna wieża zwieńczona jest ażurowym hełmem z galeryjką i iglicą. Charakterystycznymi elementami kościoła jest masywna wieża dominująca w elewacji zachodniej, a także rozglifione ostrołukowe otwory okienne
i drzwiowe.

Kościół poewangelicki pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Obórkach. Pierwsze informacje o istnieniu kaplicy lub kościoła w Obórkach pochodzą z 1135 r. Istniejący kościół jest późniejszy. Prezbiterium zbudowane zostało ok. 1447 r., do niego ok. 1483 r. dostawiono nawę. Około 1506 r. do północnej ściany prezbiterium dostawiono murowaną zakrystię, która być może zastąpiła wcześniejszą konstrukcję. W tym samym czasie jako murowaną wykonano północną ścianę prezbiterium, jak również więźbę dachową. W XVII w. przebudowie poddano ścianę południową nawy, w 1618 r. wzniesiono konstrukcję dzwonnicy. Więźbę dachową nawy i strop wykonano w latach 1684-1685. W połowie XVIII w. od strony zachodniej do nawy dostawiono wieżę. Ostatnim dodanym do bryły elementem jest kruchta, wzniesiona w 2 poł. XIX w. Kościół zlokalizowany jest w nawsiu, we wschodniej części wsi. Prezbiterium kościoła na rzucie prostokąta, wzniesione pierwotnie w konstrukcji zrębowej. Ściana północna wtórnie wymurowana, przyległa do niej murowana zakrystia założona na rzucie zbliżonym do prostokąta, nakryta dachem pulpitowym. Nawa zbudowana na planie zbliżonym do kwadratu, w konstrukcji zrębowej, wtórnie również sumikowo-łątkowej. Nawa nakryta dachem dwuspadowym, a prezbiterium trójspadowym o jednej wysokości kalenicy, pokrycie z gontu. Od zachodu do ściany nawy przylega wieża wzniesiona na rzucie kwadratu, czterokondygnacyjna,

w konstrukcji szkieletowej, nakryta hełmem baniastym. Do strony południowej do nawy przylega kruchta założona na planie kwadratu, w konstrukcji szkieletowej, nakryta dachem dwuspadowym.

Ilustracja nr 8 Kościół w Obórkach w widoku od południa (fot. G. Naumowicz, 2026).

Kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Pogorzeli. Po raz pierwszy wzmiankowany w 1273 r. Obecny wzniesiony w pocz. XIV w. W pierwszej połowie tego stulecia prezbiterium ozdobiono polichromiami. W XV w. od strony południowej dostawiono kruchtę, w tym samym czasie podwyższono wieżę. W 1545 r. kościół przejęli protestanci, w rękach których pozostawał do 1945 r. W 2 poł. XVI w. nieznacznie podwyższono prezbiterium. Być może w tym samym czasie do wschodniej ściany prezbiterium dobudowana została zakrystia, nie wykluczone, jednakże, że nastąpiło w okresie późniejszym. W 2 poł. XVII w. zbudowano chór, w tym samym czasie przekształcono otworowanie. W 1830 r. przebudowana została kruchta południowa. Około 1850 r. kruchtę zwieńczoną neorenesansowa attyką, kruchtę dostawiono również od zachodu. W latach 70. XX w. do ściany północnej zakrystii dostawiono murowany wiatrołap. Kościół wzniesiono w nawsiu w północno zachodniej części wsi, z cegły ceramicznej układanej w wątku wendyjskim i gotyckim. Tynkowane jedynie górna partia wieży, kruchty i zakrystia. Pokrycie dachowe wykonane z dachówki ceramicznej karpiówka układanej w łuskę w kolorze ceglastym, iglica wieży ceglana otynkowana. Kościół orientowany, jednonawowy, z wieżą od zachodu wtopioną w korpus nawowy. Prezbiterium nieco węższe i niższe, z przyległą od wschodu zakrystią. Nawa na planie prostokąta, od zachodu w narożnikach oszkarpowana. Od południa i zachodu do nawy przylegają kruchty. Po stronie północnej i południowej wieży dwukondygnacyjne aneksy, w pierwszej kondygnacji otwarte do nawy. Wieża na planie kwadratu. Prezbiterium na planie prostokąta, dwuprzęsłowe, zamknięte prosto, oszkarpowane. Na planie prostokąta także zakrystia. Dachy wysokie dwuspadowe. Wieża pięciokondygnacyjna, nakryta ośmiobocznym dachem wieżowym.

Początki **kościoła pw. św. Stanisława Męczennika w Przylesiu** nie są znane. Świątynia po raz pierwszy wzmiankowana w dokumencie z 1376 r., w tym czasie należała do kapituły kolegiaty w Brzegu. W latach 1712-1713 przebudowany. W miejsce stropów w nawie i prezbiterium założono sklepienia, przekształcono otwory okienne, w nawie po stronie zachodniej wymurowano chór, a miejsce parterowej kruchty zastąpiła dwukondygnacyjna. W 1719 r. nadbudowano wieże, którą zwieńczono dachem namiotowym. Wieże remontowano w 1795 r., a następnie po pożarze w 1818 r. W latach 1847-1848 do chóru dostawiono empory boczne w konstrukcji drewnianej. W 1863 i 1867 r. naprawiano dach. Kolejna rozbudowa kościoła miała miejsce w 1875 r., kiedy do prezbiterium od wschodu dostawiono trójbocznie zamkniętą absydę. Trzy lata później ponownie remontowano wieżę. W 1891 r. naprawiano dach, a w dwa lata później mury kościoła otynkowano, wykonano również nową konstrukcję dzwonną. Kościół usytuowany w centralnej części wsi, orientowany. Murowany z kamienia łamanej oraz cegły (wieża, absyda, szczyty nawy i prezbiterium), otynkowany. Nawa prostokątna, od zachodu w narożnikach wsparta przyporami, pojedyncza przypora również od północy. Od wschodu do nawy przylega nieco niższe i węższe prezbiterium, pierwotnie zamknięte prosto. Do niego z kolei przylega od wschodu wyodrębniona absyda, zamknięta trójbocznie i wsparta przyporami. Od strony zachodniej do korpusu nawowego dostawiona jest wieża, wzniesiona na planie kwadratu, sześciokondygnacyjna. Kruchta dostawiona do nawy od południa na planie kwadratu, dwukondygnacyjna. Zakrystia na planie prostokąta, dobudowana do prezbiterium od północy. Dachy nawy, prezbiterium i kruchty dwuspadowe, dach absydy dwuspadowy w zamknięciu odzwierciedlający jego kształt. Zakrystia nakryta dachem pulpitowym stanowiącym przedłużenie połaci dachu prezbiterium. Wieża nakryta dachem namiotowym.

Architektura rezydencjonalna

Architektura rezydencjonalna gminy Olszanka reprezentowana jest przez sześć obiektów, spośród których pięć wpisanych jest do rejestru zabytków, a jeden wyłącznie ujęty w GEZ (pałac w Krzyżowicach). Najstarszym obiektem jest dwór, następnie pałac, a obecnie plebania w Michałowie, której początki sięgają XVI w. Wzniesiony w duchu renesansu, wielokrotnie przebudowywany, współcześnie bez cech stylowych. Pozostałe dwory i pałace posiadają późniejszą proweniencję. Pałac w Janowie zbudowano w 1 poł. XVIII w., a następnie przebudowano i rozbudowano w latach 1904-1913 r. w stylu eklektycznym z wyraźnymi cechami baroku i klasycyzmu. Pałac w Krzyżowicach posiada XVIII wieczną metrykę, choć nie wykluczone, że powstał dopiero w XIX stuleciu, jednak przed rokiem 1830. Neoklasycystyczny, w późniejszym czasie rozbudowany, obecnie z zatarciem cech stylowych. W XVIII w. wzniesiono także dwór w Olszance, którego obecna forma jest efektem głównie XIX wiecznych remontów i przebudów. Dwór w Jankowicach Wielkich został wzniesiony w początku XIX w. w stylu klasycystycznym, być może z wykorzystaniem obiektu wcześniejszego. Ostatnim z obiektów rezydencjonalnych jest dwór w Obórkach. Obiekt ten powstał pomiędzy 1830 a 1862, prawdopodobnie na miejscu obiektu wcześniejszego, być może również z wykorzystaniem jego murów. W okresie późniejszym został przekształcony, zyskując neorenesansową formę.

Stan zachowania zabytków rezydencjonalnych jest zróżnicowany. W najlepszej kondycji jest dwór w Jankowicach Wielkich, który wykorzystuje na swoją siedzibę PRUH JANPOL sp. z o. o. Obiekt kilka lat temu został poddany gruntownym pracom remontowym, które objęły m. in. wymianę pokrycia dachowego, wymianę stolarki okiennej oraz renowację elewacji. W stanie dostatecznym jest dawny pałac w Michałowie oraz dwór w Olszance. Budynki te są użytkowane, niemniej jednak wymagają podjęcia określonych prac konserwatorskich i/lub budowlanych, a także działań restauratorskich, których celem winno być uzupełnienie i odtworzenie części zabytków, a także wyeksponowanie ich wartości artystycznych i estetycznych. Obiektem użytkowanym, którego stan zachowania wymaga

pilniejszych działań jest dwór w Obórkach. W szczególności dotyczy to tynków, które w znacznej części odpadły, problemów z zawilgoceniem murów, a także nieszczelności dachu. W podobnej kondycji znajduje się pałac w Janowie. Obiekt od lat pozostaje nieużytkowany, elewacje pozbawione są tynków, a dolne partie murów zawilgocone. Największym, a zarazem jedynym obiektem rezydencjonalnym ujętym wyłącznie w GEZ jest pałac w Krzyżowicach. Zdewastowany przez żołnierzy radzieckich, po wojnie adaptowany na mieszkania z zatarciem cech stylowych oraz znacznymi przekształceniami wnętrz.

Dwór w Jankowicach Wielkich został wzniesiony w pocz. XIX w. przez rodzinę Mache. Choć brak jest informacji nt. wcześniejszej rezydencji, to istniejące w przyziemiu sklepienie kolebkowe z lunetami wskazuje, że obiekt mógł zostać wzniesiony z wykorzystaniem wcześniejszego. Jeszcze w XIX w. dwór wraz z majątkiem przeszedł w ręce rodu von dem Knesebeck-Milendonck. W 1945 r. częściowo zniszczony, potem remontowany i adaptowany na biura Państwowego Gospodarstwa Rolnego oraz mieszkania. Efektem tych prac była m. in. zmiana układu funkcjonalno-przestrzennego. Remontowany w latach 70. i 90. XX w., a także przed kilku laty. Zlokalizowany w centralnej części wsi, w zespole dworsko-folwarcznym, w układzie kalenicowym względem drogi. Założony na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym. Murowany, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej. Fasada siedmioosiowa, z wejściem w osi środkowej podkreślonym pozornym ryzalitem zwieńczonym trójkątnym naczółkiem. Elewacja tylna pięcioosiowa, z wydatnym dwukondygnacyjnym ryzalitem w osi środkowej zwieńczonym trójkątnym naczółkiem. Elewacje szczytowe czteroosiowe.

Ilustracja nr 9 Dwór w Jankowicach Wielkich (fot. G. Naumowicz, 2026)

Dwór w Janowie wzniesiony został w 1 poł. XVIII w. przez właścicieli tutejszego majątku ród von Tschirski. Był to niewielki obiekt założony na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym w połaci dolnej którego były wystawki i lukarny. W latach 1904-1913 obiekt został rozbudowany przez kolejnego właściciela fabrykanta z Brzegu Otto Molla, zyskując reprezentacyjną formę pałacu. Po 1945 r. podobnie jak większość tego typu obiektów w granicach gminy Olszanka został

zaadaptowany na potrzeby Państwowego Gospodarstwa Rolnego. Adaptacja nie pociągnęła za sobą istotnych zmian w układzie funkcjonalno-przestrzennym. Obecnie pałac jest nieużytkowany. Posiada plan nieregularny. Korpus na rzucie zbliżonym do kwadratu. Od wschodu przylega do niego dobudówka ze ściętym narożnikiem, zakończona wieżą na planie kwadratu. Pomiędzy wieżą a korpusem, od strony północnej loggia. Od strony południowej płytki, trójboczny ryzalit, w którym znajduje się wyjście na taras. Od strony zachodniej do korpusu przylega prostokątna przybudówka o zaokrąglonych narożnikach, w której główne wejście do pałacu poprzedzone podjazdem. Do narożnika północno zachodniego korpusu przylega od północy przybudówka na planie prostokąta, z płytkim ryzalitem od zachodu i wykuszem od północy. Druga przybudówka przy narożniku północno wschodnim korpusu, na planie nieregularnym, z ryzalitem i przybudówką. Murowany, pierwotnie w całości otynkowany, pokryty wtórną w formie dachówką. Bryła pałacu rozczłonkowana, zróżnicowana pod względem wysokościowym. Korpus wraz z częścią przyległą od wschodu dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym z wystawkami i lukarnami. Przybudówka od strony zachodniej zwieńczona tarasem, przyległe od północy nakryte dachami mansardowymi z naczółkami. Wieża pięciokondygnacyjna, dwie pierwsze kondygnacje na planie kwadratu, wyżej przechodząc w ośmiokąt, zwieńczona galerią z ośmiokątną nadbudówką nakrytą hełmem.

Ilustracja nr 10 Dwór w Obórkach (fot. G. Naumowicz, 2026)

W **Obórkach** rezydencja pańska powstała na gruntach miejscowego majątku pomiędzy rokiem 1783 a 1830. Na temat tego obiektu brak jest konkretnych informacji. W 1834 r. majątek przeszedł w ręce rodziny Winkler. Zapewne z pierwszym z Winklerów należy łączyć budowę dworu. Został wzniesiony po roku 1834, zapewne pomiędzy rokiem 1845 a 1862, być może z wykorzystaniem murów obiektu wcześniejszego. W 1888 r. gruntownie przebudowany przez Albrechta Winklera w formie neorenesansowej. Wraz z zakończeniem II wojny światowej majątek znacjonalizowano, dwór przeszedł na majątek Państwowego Gospodarstwa Rolnego. Obecnie prywatny. Zlokalizowany we wschodniej części wsi, w układzie szczytowym względem drogi przebiegającej przez wieś, w otoczeniu parku oraz reliktów zabudowy folwarcznej. Murowany, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej, a także papy na deskowaniu. Założony na planie prostokąta z centralnymi ryzalitami

w osiach podłużnych. Dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym z lukarnami z połaciach. Ryzalit w fasadzie w formie wieżowej, trójkondygnacyjny, nakryty czterospadowym dachem z wieżyczką na sygnaturkę w kalenicy, przesłoniętym częściowo szczytami. W przyziemiu ryzalitu ganek osłaniający główne wejście do obiektu, ponad nim kartusz herbowy. Ryzalit w elewacji południowej dwukondygnacyjny, nakryty dachem naczółkowym. Od strony wschodniej do korpusu przylega przybudówka, założona na planie prostokąta, dwukondygnacyjna, nakryta dachem trójspadowym o niewielkim kącie nachylenia, nieco węższa od korpusu. Fasada dziesięcioosiowa, w części korpusu siedmioosiowa z trójosiowym ryzalitem wieżowym w osi centralnej.

Dwór w **Olszance** został wzniesiony w XVIII w. wraz zabudowaniami folwarcznymi. Jego budowę należy łączyć z rodem von Panwitz, w rękach którego w tym czasie pozostawał majątek. Nie wykluczone również, że obiekt powstał już w okresie władania majątkiem przez miasto Brzeg, a w początkowym czasie pełnił od funkcję siedziby rządcy. Na przestrzeni XIX w. obiekt był przedmiotem remontów i przebudów, w wyniku których prawdopodobnie zatarciu uległy późnobarokowe lub też klasycystyczne cechy stylowe. Właścicielem nadal pozostawało miasto Brzeg, które wydzierżawiało majątek kolejnym osobą. Po 1945 r. dwór należał m. in. do Państwowego Gospodarstwa Rolnego, obecnie jest własnością prywatną. Zlokalizowany w północno zachodniej części wsi, w otoczeniu reliktów ogrodów, a także zachowanej w części zabudowy pofolwarcznej. Założony na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym z lukarnami w połaciach dolnej kondygnacji. Murowany, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej. Fasada pięcioosiowa z wejściem w osi centralnej poprzedzonym murowanym gankiem, ponad którym znajduje się zadaszony i zabudowany balkon. Do elewacji tylnej przylega dwukondygnacyjna przybudówka, nakryta dachem pulpitowym,

W 1557 r. Hans von Gruttschreiber nabył **Michałów** w centrum, którego wkrótce wzniósł renesansowy dwór. Jego następca w latach 1615-1618 przebudował i rozbudował obiekt, przekształcając go w reprezentacyjny pałac. W latach 80. XVII w. dokonano barokizacji fasady, dobudowano szczyt z wolutowymi spływami, a także wprowadzono lizenową artykulację elewacji. Ostatni właścicielem z rodu Gruttschreiberów był Anton Hans, który w 1715 r. sprzedał Michałów klasztorowi cystersów z Kamieńca Ząbkowickiego. Zaadaptowali oni pałac na swoje potrzeby, urządzając w nim kaplicę zakonną. W 1833 r. pałac zniszczył pożar. Odbudowę zrealizowali miejscowi rzemieślnicy upraszczając formę budynku. Kaplicę powiększono, a w parterze wykonano mieszkania. W 1894 r. kaplica została podniesiona do rangi kościoła, co wkrótce zaowocowało kolejnymi pracami. W pozostałej części dawnego pałacu funkcjonowała plebania. W latach 1909-1912 dostawiono do niej trójbocznie zamknięte prezbiterium, a także nadbudowano wieżę w technologii żelbetowej wg projektu Johana Gebela. Obiekt zlokalizowany w centralnej części wsi, na sztucznie usypanym niskim wzgórzu (średniowiecznym grodzisku), w układzie kalenicowym względem drogi głównej. Pierwotnie budynek na planie wydłużonego prostokąta, symetryczny. Murowany, wieża w konstrukcji żelbetowej, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej, hełmy podbite blachą. W wyniku przebudów prowadzonych po 1715 r. od strony wschodniej dostawiono trójbocznie zamknięte prezbiterium, do którego z kolei dostawiono od północy zakrystię. Do ściany północnej nawy kościoła zaś dostawiono kruchtę, która jednocześnie przylega do zakrystii. Plebania dwukondygnacyjna, podobnie jak część przekształcona na kościół, nakryta wspólnym trójspadowym dachem, w kalenicy którego wieżyczka na sygnaturkę. Na styku nawy i prezbiterium wież, na planie kwadratu, w wyższych partiach przechodzącego w ośmiobok, zwieńczona neobarokowym cebulastym hełmem. Prezbiterium niższe, nakryte dachem dwuspadowym ponad zamknięciem odzwierciedlającym jego kształt. Zakrystia i kruchta parterowe. Zakrystia nakryta dachem pulpitowym, kruchta zwieńczona trójkątnym szczytem nakryta dachem dwuspadowym. Do elewacji południowej przylega niewielki przypominający przyporę

aneks, nakryty daszkiem pulpitowym. Fasada złożona z elewacji północnej kruchty i zakrystii oraz właściwego korpusu, w którym wyróżniają się nawa kościoła oraz część plebanijna, rozdzielone centralnie położoną sienią. Zakrystia jednoosiowa, kruchta trójosiowa, korpus pięcioosiowy o nieregularnym położeniu otworów.

Jedynym obiektem rezydencjonalnym nie wpisanym do rejestru zabytków jest **pałac w Krzyżowicach**. Prawdopodobnie istniał już w połowie XVIII w., niemniej jednak przyjmuje się, że został wzniesiony nieco później (na pewno przed rokiem 1830). Jego budowę należy łączyć z rodem von Prittwitz. W 1860 r. majątek w Krzyżowicach zakupił Fryderyk Ewald von Pfeil und Klein Ellguth. Zdecydował on o przebudowie i rozbudowie pałacu, którą w duchu neoklasycystyczną przeprowadzono najpewniej w 3 ćw. XIX w. W rękach von Pfeilów majątek, a wraz z nim pałac pozostawały do 1945 r. Zdewastowany przez żołnierzy radzieckich, w latach 50. XX w. został adaptowany na potrzeby pracowników PGR. Prace pociągnęły za sobą zmiany w układzie funkcjonalno-przestrzennym, a także istotne zmiany w obrębie elewacji, w tym uproszczenie detalu architektonicznego. Zlokalizowany w centralnej części wsi, w otoczeniu reliktów założenia pałacowo-parkowo-folwarcznego, szczytem w stosunku do drogi przebiegającej przez wieś. Posiada plan nieregularny. Korpus prostokątny, dwukondygnacyjny, z trójkondygnacyjnymi pozornymi ryzalitami zwieńczonymi trójkątnymi tympanonami, nakryty dachem czterospadowym z lukarnami w połaciach. Od strony północnej przylega do niego nieco węższa dwukondygnacyjna przybudówka, z centralnym ryzalitem zwieńczonym trójkątnym tympanonem, nakryta dachem czterospadowym. Od strony południowej do korpusu przylega nieco szersza dwukondygnacyjna przybudówka, nieco wyższa od korpusu, z wysokim poddaszem, nakryta dachem czterospadowym o niewielkim kącie nachylenia. Z korpusem połączona za pomocą węższego zarówno od niego jak i od przybudówki, dwukondygnacyjnego łącznika. Obiekt murowany, otynkowany, z pokryciem z blachy dachówkopodobnej i prawdopodobnie papy na deskowaniu. Elewacje podłużne korpusu dziewięcioosiowe, z trójosiowymi ryzalitami. W elewacji wschodniej ryzalit w parterze poprzedzony jest murowany gankiem osłaniającym główne wejście do budynku. Ponad gankiem taras. Elewacja wschodnia analogiczna, z tą różnicą, że brak jest wejścia do budynku, poprzedzającego go ganku i tarasu ponad nim. Elewacja zachodnia skrzydła północnego asymetryczna, dwuosiowa, z otworem wejściowym w osi pierwszej. Elewacja północna trójosiowa, z jednoosiowym ryzalitem. Elewacja wschodnia dwuosiowa. Elewacja zachodnia skrzydła południowego dwuosiowa, z płytkim ryzalitem zwieńczonym tympanonem podkreślającym oś pierwszą. Elewacja południowa trójosiowa. Elewacja zachodnia trójosiowa, z płytkim ryzalitem zwieńczonym tympanonem podkreślającym oś trzecią. W osi drugiej otwór wejściowy, w obramieniu nieco wysuniętym przed lico elewacji. Elewacja wschodnia i zachodnia łącznika jednoosiowe.

Zabytki techniki

W granicach gminy Olszanka jedynym zabytkiem techniki wpisanym do rejestru zabytków jest kuźnia w Pogorzeli. Pozostałe 15 obiektów, spośród których większość posiada XX-wieczną proweniencję i jest związana z elektryfikacją tego obszaru, figuruje wyłącznie w GEZ. Ukształtowanie terenu gminy, a także stosunkowo dobre grunty, sprzyjały rozwojowi rolnictwa, które aż do XX w. było głównym zajęciem miejscowej ludności. W obrębie większości miejscowości funkcjonowały folwarki, w skład których wchodziły prawdopodobnie obiekty, które moglibyśmy dziś sklasyfikować jako zabytki techniki. Z uwagi na niezbyt rozwiniętą sieć rzeczną w krajobrazie dominowały młyny wietrzne, które dostrzegamy na starych mapach. Młyny napędzane siłami wody w poł. XIX w. znajdowały się na Potoku Przyleskim w Przylesiu, w Gierszowicach, Jankowicach Wielkich, a także na odnodze Nysy Kłodzkiej w Michałowie. Młyn w Przylesiu z przyległym do niego domem młynarza to najstarszy zabytek techniki w gminie. Datowany jest na ok. 1830 r., w latach 20. XX w. miał przejść prace remontowe. Nieco tylko

młodsza według danych z dokumentacji konserwatorskiej jest kuźnia w Pogorzeli. Obiekt ten znajduje się w stanie ruiny, a zachowana materialna substancja wskazuje, że posiada on odleglejszą proweniencję. Kuźnia z 2 poł. XIX w. znajduje się w Jankowicach Wielkich, obiekty z początku XX w. figurują w wykazach GEZ Obórek i Olszanki. Rozwój kolejnictwa dotarł do gminy wcześnie, bo już w 1848 r., kiedy uruchomiona została linia kolejowa Nysa – Brzeg. Naturalną koleją rzeczy było powstawanie infrastruktury kolejowej. Do dziś zachowały się wzniesione w 4 ćw. XIX w. dworzec kolejowy w Olszance, a także elementy zespołu stacji kolejowej w Czeskiej Wsi (obecnie w obrębie Jankowic Wielkich). Wskutek wyłączenia linii z użytkowania infrastruktura kolejowa została w części wyburzona, a zachowane jej elementy ujęte w GEZ są nieużytkowane lub też adaptowane z uszczerbkiem dla zabytkowych wartości. Ostatnią i zarazem największą grupą zabytków techniki są obiekty związane z elektryfikacją gminy. Są to trafostacje z lat 20. XX w. w Czeskiej Wsi, Gierszowicach, Jankowicach Wielkich, Olszance i Przylesiu, a także zespoły młynów elektrycznych w Olszance z ok. 1915 r. i Michałowie z lat 20. XX w. Wykaz zabytków techniki uzupełniają zabudowania wzniesionej w pocz. XX w. gorzelni, adaptowanej następnie na płatkarnię oraz wybudowanej ok. 1925 r. wieży ciśnień. Zabytki te zlokalizowane są w Olszance.

Układy ruralistyczne

Wsie gminy Olszanka posiadają odległą, najczęściej XIII wieczną proweniencję, jednak ich układy funkcjonalno-przestrzenne ukształtowały się ostatecznie w efekcie zmian jakie następowały od połowy XVIII w. W tym czasie ze względu na odgórne ograniczenia zabudowa drewniana zaczęła ustępować budynkom murowanym. Proces ten początkowy był powolny, przyśpieszył w 2 ćw. XIX w. W połowie tego stulecia budynki wznoszone głównie z cegły ceramicznej i otynkowane dominowały już w przestrzeni. Zmienił się nie tylko budulec, z którego powstawały zabudowania, ale także ich układ przestrzenny w obrębie parcel. Upowszechniła się zagroda w typie frankońskim, której charakterystyczny sposób ukształtowania zmienił obraz wielu śląskich wsi. W tym typie zagrody budynki rozlokowane były wokół prostokątnego dziedzińca. Obiekty mieszkalne lokalizowano we froncie działki w układzie szczytowym względem drogi wiodącej przez wieś. Pomiędzy nimi znajdowały się furta i brama. Nierzadko od drogi oddzielały je przedgródki, w obrębie których mogły znajdować się lamusy. W głębi parceli, za budynkami mieszkalnymi, wznoszono zabudowania gospodarcze tj. obory, stajnie, chlewy itd. Całość

obszaru zabudowywanego zamykała stodoła, która zlokalizowana była kalenicowo względem drogi. Za stodołą znajdowały się sady i ogrody.

Ilustracja nr 11 Przykład zabudowy w typie frankońskim. Zagroda nr 20-21 w Pogorzeli (źródło: www.polska.geoportal2.pl; fot. G. Naumowicz, 2025)

W granicach gminy Olszanka brak jest układów ruralistycznych wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w GEZ. Nie jest to równoznaczne z brakiem układów posiadających wartości zabytkowe, czego dowodem są wnioski płynące ze Studiów Ochrony Wartości Kulturowych (dalej SOWK) opracowywanych przez specjalistów z Narodowego Instytutu Dziedzictwa (dalej NID). W ostatnich latach zostały one wykonane dla Czeskiej Wsi, Obórek, Krzyżowic oraz Olszanki i Pogorzeli. Jednym z elementów SOWK są wytyczne w których znajdujemy m. in. wskazania do wyznaczenia w mpzp stref ścisłej ochrony konserwatorskiej „A" w Czeskiej Wsi i Obórkach, a także stref ochrony konserwatorskiej „B" w granicach wsi Krzyżowice, Olszanka i Pogorzela.

Czeska Wieś oraz Obórki, a także Przylesie i Gierszowice posiadają dobrze zachowane układy ruralistyczne, w obrębie których nowa zabudowa jak dotychczas nie zaburzyła w istotnym stopniu historycznego układu funkcjonalno-przestrzennego. Czytelne są układy owalnic, nawsia, zachowane linie zabudowy oraz układy komunikacyjne (w tym drogi zagumienne), strefy zabudowy i niezabudowane ogrody i sady, a także w znacznym stopniu rozplanowanie zabudowy na poszczególnych parcelach. W stopniu umiarkowanym ewolucji uległy układy przestrzenne Janowa, Krzyżowic, Michałowa i Olszanki. W największym stopniu historyczny układ przestrzenny uległ zaburzeniu w Pogorzeli i Jankowicach Wielkich, przede wszystkim poprzez zabudowę terenów niegdyś niezabudowanych, w tym stref ogrodów i sadów rozciągających się pomiędzy linią stodół a drogami zagumiennymi.

Ilustracja nr 12 Układ ruralistyczny Czeskiej Wsi na mapie z 1824 i ortofotomapie współczesnej (źródła: SBB_IIIC_Kart_N 729_Blatt 3019 von 1824; www.polska.geoportal2.pl)

Ilustracja nr 13 Układ ruralistyczny Jankowic Wielkich na mapie z 1824 i ortofotomapie współczesnej (źródła: SBB_IIIC_Kart_N 729_Blatt 3019 von 1824; www.polska.geoportal2.pl)

Zabudowania wiejskie

W XVIII w. dominującą dotychczas architekturę drewnianą zaczęły wypierać budynki murowane, trend ten przyśpieszył w XIX stuleciu co spowodowało, że do czasów współczesnych w zasadzie nie przetrwały obiekty wznoszone z drewna. Obecnie w krajobrazie dominują budynki murowane i otynkowane, wzniesione w 2 poł. XIX w. oraz w pierwszych dekadach wieku XX w. Obraz ten uzupełniają nieliczne obiekty w konstrukcji szkieletowej, z wypełnieniem pól szkieletu cegłą ceramiczną lub też gliną na szczapach drewnianych, a także zabudowa powstała po 1945 r. i współczesna.

Typowa zabudowa wiejska gminy Olszanka to obiekty murowane z cegły ceramicznej, rzadko z wykorzystaniem kamienia, otynkowane, z pokryciem dachowym z łupka kamiennego lub dachówki. Budynki mieszkalne zazwyczaj na planie prostokąta, jedno lub dwukondygnacyjne, zazwyczaj z niewielką piwnicą, nakryte dachami naczółkowymi lub dwuspadowymi. Elewacje symetryczne, z dekoracją architektoniczną z reguły bogatszą w obrębie fasady i elewacji skierowanej w stronę drogi. Otwory okienne i drzwiowe przeważnie zamknięte prosto, rzadziej łukiem odcinkowym czy pełnym. W otworach okiennych stolarka skrzynkowa lub ościeżnicowa, jedno- lub dwudzielna, jedno- lub dwupoziomowa, zazwyczaj z podziałami skrzydeł szczeblinami. Stolarka drzwiowa głównie dwuskrzydłowa, w konstrukcji płycinowo-ramowej, nierzadko z nadświetlami. Zabudowa gospodarcza to także obiekty na planie prostokąta, parterowe, zazwyczaj z wysokimi poddaszami przeznaczonymi na płody rolne, nakryta dachami dwuspadowymi. Podobnie stodoły. Dekoracja zabudowy gospodarczej zazwyczaj skromna, ograniczona do podziałów ramowych, gzymsów i obramień otworów (rzadko ceglanych). Otwory okienne o kształtach zróżnicowanych, w nich prosta stolarka lub ślusarka. Stolarka drzwiowa czy bramna zazwyczaj w konstrukcji deskowej.

Ilustracja nr 14 Przykład dobrze zachowanego budynku mieszkalno-gospodarczego w Krzyżowicach (fot. G. Naumowicz, 2026)

Zabudowa wiejska stanowi największy procent zabytków ujętych w GEZ. Są to przede wszystkim budynki mieszkalne, mieszkalno-gospodarcze oraz stodoły, rzadziej budynki gospodarcze. Stan zachowania wartości zabytkowych, a także stan techniczny zabudowy wiejskiej jest zróżnicowany.

Do rzadkości należą budynki utrzymane w dobrym stanie technicznym i z zachowanymi wartościami zabytkowymi. Nieco większą grupę stanowią obiekty o zachowanych w przeważającym stopniu wartościach zabytkowych, których stan zachowania wskazuje na brak użytkowania i/lub bieżących remontów. Trzecią grupą są obiekty nieużytkowane, pozbawione funkcji i zbędne, których stan zachowania jest zły lub też nieco lepszy, ale sukcesywnie będzie się pogarszać. Ostatnią i największą grupę stanowią obiekty zachowane w dobrym stanie technicznym, które w wyniku przeprowadzonych prac remontowych w różnym stopniu utraciły wartości zabytkowe. Do prac wpływających na zatarcie wartości zabytkowych należą głównie: wymiana pokrycia dachowego na materiał ahistoryczny (dominuje blacha dachówkopodobna); zmiana kształtu dachu; wymiana tynków z równoległym zbiciem dekoracji architektonicznej; docieplenie elewacji; zmiana wielkości i rozmieszczenia otworów okiennych i drzwiowych; wymiana stolarki na współczesne pod względem materiału i formy okna PCV.

5.2.4 Zabytki ruchome

Zasób zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków stanowią niemal wyłącznie elementy

wyposażenia świątyń oraz zabytki sztuki sepulkralnej. Na mocy 15 decyzji do rejestru zabytków wpisanych jest około 70 obiektów, wśród których dominują te o proweniencji gotyckiej, renesansowej i barokowej. Inne kierunki i nurty w sztuce reprezentowane są przez pojedyncze obiekty. Katalog

Ilustracja nr 15 Widok prezbiterium kościoła w Krzyżowicach, na ścianach widoczne fragmenty gotyckich polichromii, a także m. in. anioł chrzcielny (fot. G. Naumowicz, 2026)

obiektów wpisanych do rejestru jest stosunkowo szeroki i obejmuje m. in.: polichromowane stropy, polichromie ścienne, elementy detalu architektonicznego (zworniki, wsporniki), stolarkę drzwiową, kraty okienne, dzwony, prospekty organowe i organy, ołtarze, ambony, chrzcielnice, rzeźby, obrazy, pająki czy naczynia liturgiczne. Szczególnie cenną grupą zabytków ruchomych są gotyckie polichromie ścienne z kościołów w Krzyżowicach i Pogorzeli. W kościele w Pogorzeli powstawały w dwóch etapach. Pierwsze malowidła wykonano już w 1 poł. XIV w., kolejne w 2 ćw. XV w. Polichromie zachowane w świątyni w Krzyżowicach datowane są na lata 1418-1428, być może jednak powstały nieco później. Choć na szlaku polichromii brzeskich, do którego należą ww. obiekty, brak jest kościoła

w Czeskiej Wsi, to również w tym obiekcie poświadczone jest występowanie pod tynkami gotyckich polichromii. Liczną na tle całego zasobu zabytków ruchomych grupę zabytków sepulkralnych reprezentują epitafia i płyty nagrobne, spośród których na szczególną uwagę zasługują wykonane ok. 1600 r. płyty epitafijne Hansa von Panwitza i jego żony Krysoldy z kościoła w Pogorzeli oraz zespół płyt epitafijnych z 1 poł. XVIII w. rodu Gruttschreiberów z Michałowa.

Poza zabytkami znajdującymi się w świątyniach do rejestru zabytków wpisane są wyłącznie datowane na 2 poł. XIX w. polichromowane stropy znajdujące się we wnętrzach dawnej karczmy w Czeskiej Wsi, obecnie pełniącej funkcję świetlicy wiejskiej.

5.2.5 Zabytki archeologiczne

Gmina Olszanka należy do obszarów o stosunkowo niewielkim nasyceniu stanowiskami archeologicznymi. Jak dotychczas zewidencjonowano 62 stanowiska archeologiczne, spośród których 9 zostało wpisanych do rejestru zabytków. W ogólnej liczbie stanowisk 38 to stanowiska jednokulturowe, a 24 wielokulturowe. Wśród typów stanowisk zarejestrowano niemal wyłącznie stanowiska płaskie. Wyjątkiem jest stanowisko nr 6 w Michałowie, któremu przypisuje się funkcję zamczyska. Nie jest wykluczone, że w Michałowie istniało w średniowieczu grodzisko, a być może także obiekt o charakterze obronnym - zamczysko. W miejscu istnienia tego obiektu w XVI w. wzniesiony został renesansowy pałac, w późniejszym okresie przekształcony na kościół i plebanię. Współcześnie w terenie dostrzegalna jest platforma, na której został wzniesiony, a także zarys wału i fosy. Wśród typów stanowisk dominują zdecydowanie stanowiska płaskie. Są to głównie ślady osadnictwa, których zarejestrowano 35 oraz punkty osadnicze, których rozpoznano 20. Trzecią pod względem liczebności grupą znalezisk są osady, których na obszarze gminy badacze odnaleźli 11. Pozostałościami archeologicznymi kultury przeworskiej jest 6 osad hutniczych i taka sama liczba osad hutniczych. W ewidencji figurują 2 grodziska o niepotwierdzonej lokalizacji, a także pojedyncze cmentarzysko w Przylesiu, którego funkcja pozostaje pod znakiem zapytania. Do pojedynczych typów stanowisk należą ponadto stanowisko produkcyjne, pracownia szklarska, stanowisko nieokreślone, a także wspomniane już cmentarzysko.

Jak wykazała analiza kart AZP znaleziska archeologiczne zarejestrowane na obszarze gminy Olszanka są reprezentowane przez większość epok historycznych i prehistorycznych[2]. Pierwszą pod względem wielkości grupę stanowisk o określonej chronologii stanowią te z okresu kultury przeworskiej (25), która pod względem chronologicznym dzieli się na okres przedrzymski, rzymski oraz okres wędrówek ludów. Okres rzymski reprezentowany jest przez 2 znaleziska, późnorzymski przez 5, okres wędrówek ludów przez 7, zaś 5 kolejnych stanowisk datuje się na IV-V w. n. e. Drugą grupą pod względem liczebności są odkrycia datowane na epokę kamienia (18). Wśród tej liczby 10 stanowisk określono jako neolityczne, 7 ogólnie na epokę kamienia, ostatnie zaś jako wczesno neolityczne. Kolejną po epoce kamienia epoką w pradziejach tj. epokę brązu reprezentuje wyłącznie jedno znalezisko zarejestrowane na stanowisku nr 11 w Przylesiu. Do grupy najodleglejszych w czasie zaliczyć należy także ślady osadnictwa na stanowiskach w Michałowie i Pogorzeli opisane jako pradziejowe i starożytne. Okres średniowiecza reprezentowany jest łącznie przez 17 stanowisk, spośród których 6 datowanych jest na wczesne średniowiecze, 5 ogólnie na średniowiecze, zaś 6 określonych zostało jako późnośredniowieczne. W kontekście poświadczonego w XIII i XIV w. osadnictwa na terenie gminy, ten niewielki zasób zabytków z okresu późnego średniowiecza musi zastanawiać. Największą grupą stanowisk są te o nieustalonej chronologii. W zbiorze 84 zarejestrowanych punktów jest to, aż 26 stanowisk (niespełna 22%).

[2] Na obszarze 62 stanowisk archeologicznych zarejestrowano zabytki przypisane do 84 kultur.

5.2.6 Dziedzictwo niematerialne

Podstawę prawną ochronny dziedzictwa niematerialnego w Polsce stanowi Konwencja UNESCO z 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Zgodnie z art. 2 ust. 3 Konwencji: „Ochrona" oznacza „środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności poprzez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa". Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie krajowym została zdefiniowana i uregulowano w art. 11-15 Konwencji. Określają one odpowiednio charakter i formę działań skupionych na inwentaryzacji, promocji, edukacji, a także roli wspólnot, grup i jednostek w rzeczonym procesie.

Definicję *niematerialnego dziedzictwa* daje nam Konwencja UNESCO z 2011 r. Zgodnie z treścią dokumentu „Niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności". Niematerialne dziedzictwo kulturowe w rozumieniu powyższego przejawia się m. in. w następujących dziedzinach:

- tradycje ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Cele Konwencji realizowane są w oparciu o krajowe rejestry, czyli tzw. żywe inwentarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Procedura formalna wpisu na „Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego" została przygotowana w 2013 r. przez NID. Do końca kwietnia 2026 roku na listę wpisano 124 zjawiska, w tym 17 z województwa opolskiego. Od 2018 r. funkcjonuje również druga lista tj. „Krajowy rejestr dobrych praktyk na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego". Za jej prowadzenie również odpowiada NID. Podstawowym zadaniem listy jest promocja projektów, które w największym stopniu odzwierciedlają cele i zasady Konwencji UNESCO, a także mają na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Ponadto wspierają i wzmacniają działania podejmowane w tym zakresie na poziomie wspólnoty.

Gmina Olszanka należy do grona gmin w których dziedzictwo niematerialne zostało rozpoznane w stopniu wysokim. Jest to zasługą Joanny Banik z Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Opolu, która w ramach opracowywania SOWK miejscowości zlokalizowanych na obszarze gminy przeprowadziła badania i scharakteryzowała zasób dziedzictwa następujących wsi: Czeska Wieś, Pogorzela, Obórki, Olszanka i Pogorzela. Ponadto w związku z prowadzonymi w 2021 r. działaniami NID w Michałowie, w pewnym stopniu rozpoznane zostało także dziedzictwo niematerialnej tej wsi. Co istotne rozpoznane elementy dziedzictwa niematerialnego są dziedzictwem żywym, obecnym w życiu społeczności lokalnej i stale odtwarzanym, które odgrywa ważną rolę w budowaniu tożsamości.

Spośród 17 zjawisk z terenu województwa opolskiego wpisanych na „Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego" (dalej KLNDK) na terenie gminy Olszanka zidentyfikowano wyłącznie

występowanie jednego. **Pisanie pisanek techniką batikową na Śląsku Opolskim**, gdyż o tym zwyczaju mowa, polega na nakładaniu warstwy lub kilku warstw wosku i moczeniu jajka w barwniku, który pokrywa miejsca nie polane woskiem. Technika ta, stosowana na terenie Opolszczyzny jeszcze pod koniec XIX w., zaczęła stopniowo ulegać zapomnieniu. Sytuacja uległa zmianie wraz z pojawieniem się po II wojnie światowej ekspatriantów z terenów II RP anektowanych przez Związek Radziecki (m. in. z Wołynia). Przywieźli oni ze sobą charakterystyczne zwyczaje świąteczne, w tym także tradycję zdobienia jaj metodą batikową i przekazały ją kolejnym pokoleniom zamieszkującym znaczne obszary powiatów brzeskiego i nyskiego, a także Niemodlina i podniemodlińskich wsi. Praktyka została wpisana na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w 2020 r.

Rozpoznanie zasobów dziedzictwa niematerialnego wykraczało poza ustalenie czy na omawianym terenie występują zjawiska będące przedmiotem wpisów na KLNDK. Uchwycone przejawy dziedzictwa niematerialnego zostały zakwalifikowane zgodnie z wytycznymi Konwencji na pięć grup:

- Tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- Sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne;
- Praktyki społeczno-kulturowe;
- Wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
- Wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Tradycje i przekazy ustne są zasadniczo związane z dziejami poszczególnych społeczności czy też grup. Z uwagi na to, że na obszarze gminy Olszanka brak jest ludności autochtonicznej, występują tutaj niemal wyłącznie odniesienia do dziejów ludności napływowej, a także reminiscencje dziejów lokalnych sprzed 1945 r., będące efektem zainteresowania lokalną historią oraz kontaktami z potomkami dawnych mieszkańców wsi gminy Olszanka. Współcześni mieszkańcy mają w pamięci losy swoich przodków, świadomość skąd i w jakich okolicznościach przybyli, jakie są ich korzenie. W codziennych i świątecznych czynnościach oraz zachowaniach można odnaleźć przekazywane świadomie lub podświadomie opowieści, słownictwo czy tradycje. Materialnym odzwierciedleniem przeszłości i pamięci o niej są upamiętniania np. żyjącego w średniowieczu Franciszka z Krzyżowic czy też ludobójstwa dokonanego na Polakach przez ukraińskich nacjonalistów z OUN-UPA.

Sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne. Życie kulturalne mieszkańców gminy jest bogate przede wszystkim w tradycje muzyczne. Obecne są w nim również sztuki widowiskowe. Na czoło wysuwa się organizowany od lat Wojewódzki Festiwal Pieśni Patriotycznej „Tobie Polsko". W poszczególnych miejscowościach organizowane są jasełka, mikołajki, wspólne kolędowanie, bale karnawałowe, dni seniora, dni babci i dziadka, pikniki, festyny i zabawy integracyjne.

Praktyki społeczno-kulturowe. Mieszkańcy gminy praktykują dorocznie obrzędowość związaną z okresem Wielkiej Nocy oraz Bożego Narodzenia. Istotne jest kultywowanie elementów tych tradycji, które są charakterystyczne dla miejsc z których po 2 wojnie światowej przybyli mieszkańcy. W przypadku Wielkiej Nocy obowiązkowymi elementami obrządku są m.in. święcenie pokarmów w Wielką Sobotę, stukanie się jajami podczas śniadania wielkanocnego, sporządzanie żurku na zakwasie i innych konkretnych dań, sporządzanie palm wielkanocnych czy też zwyczaj oblewania się wodą
w wielkanocny poniedziałek. Nawiązanie do zwyczajów rodziców i dziadków kultywowane są również w trakcie świąt Bożego Narodzenia, a obrzędowość bożonarodzeniowa związana jest z kalendarzem liturgicznym. Do niezwykle ciekawych jej elementów należy wieczerza wigilijna. W domach zamieszkałych przez potomków ekspatriantów z Kresów II RP kolację wigilijną sporządza się

w nawiązaniu do wigilii kresowej. Na stół trafiają potrawy charakterystyczne dla przedwojennych województw wschodnich. Wśród praktyk religijnych istotną rolę odgrywają m. in. odpusty. Mieszkańcy uczestniczą w nich całymi rodzinami. Praktykowane jest uczestnictwo nie tylko podczas odpustu, który odbywa się we własnej wsi, ale także w miejscowościach pobliskich. Jest to okazja do wspólnego przeżywania, integracji, spotkań i rozmów, połączenia sacrum z życiem codziennym. Podobnie jest podczas dożynek, które dorocznie są jednymi z najważniejszych przejawów dziedzictwa niematerialnego. Gmina Olszanka to teren rolniczy, stąd dożynki mają charakter wyjątkowy. Każda wieś przygotowuje dekoracje dożynkowe prezentowane w przestrzeni wiejskiej, a także korony dożynkowe, spośród których w trakcie dożynek gminnych wybierane są te najokazalsze.

Wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata. We wsiach żywe są tradycje pisania pisanek techniką batikową, jak również tradycje kuchni kresowej oraz z terenu Pogórza Karpackiego, występują również elementy tradycyjnego rzemiosła. Jednym z nośników tych wartości są organizowane od ponad 20 lat Europejskie Targi Chłopskie w Krzyżowicach, w trakcie których mieszkańcy wsi, rolnicy i rzemieślnicy, twórcy i producenci prezentują swoje wyroby, zwyczaje czy regionalne smaki. Wydarzenie jest okazją do spotkań, wymiany doświadczeń czy pielęgnowania tradycji.

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Formy ochrony konserwatorskiej określone zostały w treści art. 7 u.o.z. Są to: wpis do rejestru zabytków, wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego lub decyzji o warunkach zabudowy. W granicach gminy Olszanka brak jest zabytków wpisanych na listę pomników historii, a także na Listę Skarbów Dziedzictwa. Nie utworzono żadnego parku kulturowego, a nikłe pokrycie gminy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego pozwala na stwierdzenie, że również ta forma ochrony konserwatorskiej ma marginalne znaczenie dla ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego. Podstawową forma ochrony konserwatorskiej zatem rejestr zabytków. W księdze A zabytków nieruchomych figuruje 45 decyzji, w księdze B zabytków ruchomych jest 16 decyzji, natomiast w księdze C zabytków archeologicznych figuruje 9 decyzji. Zarówno w przypadku zabytków nieruchomych architektury i budownictwa jak i w przypadku zabytków ruchomych ilość decyzji nie jest równoznaczna z ilością zabytków objętych ochroną konserwatorska. Niejednokrotnie jedną decyzją objęte są dwa lub więcej obiektów.

W ewidencji zabytków nieruchomych, która wg orzecznictwa i literatury winna być traktowana jako swego rodzaju forma ochrony konserwatorskiej, znajduje się 535 pozycji. Ilość pozycji nie jest równoznaczna z ilością obiektów ujętych w GEZ, albowiem w licznych przypadkach pod jedną pozycją ujęte w ewidencji są dwa lub więcej obiektów. Ewidencji gminnej nie utworzono dla zabytków archeologicznych. Brak jest danych nt. ilości ujętych w ewidencji zabytków ruchomych, której prowadzenie ustawodawca powierzył WKZ.

Teren gminy Olszanka jest obszarem o stosunkowo wysokim nasyceniu zabytkami, w szczególności zabytkami architektury i budownictwa. W zbiorze tym zdecydowanie dominuje zabudowa zagrodowa i zlokalizowane w jej obrębie budynki mieszkalne, budynki mieszkalno-gospodarczy, gospodarcze i stodoły. Przeprowadzone rozpoznanie zasobu dziedzictwa kulturowego wykazało, że w tej liczbie znajdują się obiekty, które utraciły wartości z uwagi, na które zostały ujęte w ewidencji, jak też pojedyncze obiekty, których zachowane wartości predysponują je do wpisania do rejestru zabytków. Architekturą o największych wartościach zabytkowych jest zdecydowanie architektura sakralna. Kościoły znajdujące się w granicach gminy Olszanka posiadają bez wyjątku proweniencję średniowieczną.

5.3.1 Zabytki nieruchome

Zgodnie z definicją legalną, którą znajdujemy w art. 3 u.o.z. zabytkiem nieruchomym jest nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości będący dziełem człowieka lub związany z jego działalnością i stanowiący świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, którego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość. Katalog zabytków nieruchomych podlegających ochronie i opiece bez względu na stan zachowania został wymieniony w art. 6. Zgodnie z jego treścią zaliczają się do nich: krajobrazy kulturowe; układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane; dzieła architektury i budownictwa; dzieła budownictwa obronnego; obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe; cmentarze; parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni; miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. W granicach gminy Olszanka zdecydowanie najliczniejszą grupą zabytków są dzieła architektury i budownictwa w postaci budynków mieszkalnych, mieszkalno-gospodarczych, wycugów oraz stodół. W dalszej kolejności możemy wymienić kościoły oraz mury je okalające, cmentarze, zabudowania folwarczne, obiekty rezydencjonalne, karczmy, zabytki techniki i układy ruralistyczne.

Rejestr zabytków nieruchomych

Rejestr zabytków stanowi podstawową formę ochrony zabytków. Wpisu do rejestru dokonuje z urzędu lub na wniosek właściciela Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków (dalej OWKZ) po przeprowadzeniu postępowania administracyjnego. W chwili uprawomocnienia się decyzji właściciel zabytku nabywa określone przepisami prawa i obowiązki, które określone są przede wszystkim w u.o.z. oraz aktach wykonawczych do ustawy,

Obecnie na mocy 45 decyzji o wpisie do rejestru zabytków tą formą ochrony objęte są 54 obiekty. Zdecydowana większość decyzji została sporządzona w latach 60. XX w. Kościoły w Krzyżowicach i Michałowie zostały wpisane do rejestru zabytków w latach 50., szkoła w Czeskiej Wsi w latach 70., park i dwór w Janowie oraz park w Obórkach w latach 80., z kolei dwór w Obórkach w latach 90.

Tabela 7 Rejestr zabytków nieruchomych zlokalizowanych na terenie gminy Olszanka

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Numer i data wpisu
1	Czeska Wieś	kościół filialny pw. Najświętszego Serca Jezusa		717/64 z 6.03.1964
2		szkoła	nr 4	1966/72 z 5.11.1972
3	Gierszowice	kościół filialny pw. MB Szkaplerznej		706/64 z 2.03.1964
4		zagroda (dom, spichlerz)	nr 18	1487/66 z 9.08.1966
5		dom	nr 22	1486/66 z 8.08.1966
6	Jankowice Wielkie	kościół filialny		989/65 z 4.05.1965
7		dwór z zabudowaniami folwarcznymi (oficyna, stodoła, obora)	nr 14 (dwór) nr 14 G-J (oficyna)	990/65 z 5.05.1965
8	Janów	dwór	nr 16E	2176/87 z 1.10.1987
9		czworak	nr 14, 14A	1489/66 z 9.08.1966
10		spichlerz dworski		1490/66 z 9.08.1966
11		park		84/83 z 1.10.1983
12	Krzyżowice	kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP wraz z ogrodzeniem		393/58 z 1.07.1958 771/64 z 8.04.1964
13		dawny zajazd	nr 74	1493/66 z 9.08.1966
14	Michałów	kościół ewangelicki pw. św. Michała		1182/66 z 8.03.1966
15		kościół parafialny pw. św. Jadwigi		601/59 z 22.10.1959
16		plebania, d. pałac	nr 119	981/65 z 3.05.1965
17		dom	nr 40	1504/66 z 9.08.1966
18	Obórki	kościół polsko-katolicki pw. śś. Piotra i Pawła		679/63 z 29.04.1963
19		dwór, ob. dom	nr 64	2320/93 z 3.06.1993

20		park		59/81 z 13.07.1981
21	Olszanka	dwór	nr 8A	982/65 z 3.05.1965
22	Pogorzela	kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Jezusowego		696/64 z 10.01.1964
23		szkoła	nr 3	1508/66 z 0.08.1966
24		zajazd	nr 33A	1509/66 z 0.08.1966
25		dom	nr 77	1511/66 z 0.08.1966
26		dom nr 78	nr 79C	1512/66 z 0.08.1966
27		dom	nr 92	1513/66 z 0.08.1966
28		dom	nr 93	1514/66 z 0.08.1966
29		kuźnia	nr 27	1510/66 z 0.08.1966
30	Przylesie	kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa		1078/66 z 21.01.1966
31		dom	nr 6	1515/66 z 10.08.1966
32		dom (jeden piętrowy, jeden parterowy)	nr 13	1516/66 z 10.08.1966
33		dom	nr 49	1517/66 z 10.08.1966
34		dom	nr 54	1518/66 z 10.08.1966
35		dom i spichlerz przy domu nr 55	nr 56 (dom)	1519/66 z 10.08.1966 zmiana decyzji 7.01.1970
36		dom	nr 57	1520/66 z 10.08.1966
37		dom	nr 58	1521/66 z 10.08.1966
38		dom	nr 79	1522/66 z 10.08.1966
39		dom wraz ze spichlerzem	nr 80	1523/66 z 10.08.1966
40		dom	nr 106	1524/66 z 10.08.1966
41		dom	nr 127	1525/66 z 10.08.1966
42		dwa domy	nr 139	1526/66 z 10.08.1966
43		dom	nr 149	1527/66 z 10.08.1966
44		dom	nr 150	1528/66 z 10.08.1966
45		dom	nr 164	1529/66 z 10.08.1966

Ewidencja zabytków nieruchomych

W art. 4 u.o.z. ustawodawca powierzył ochronę zabytków znajdujących się na terenie gminy samorządowi lokalnemu, który realizuje ją m. in. poprzez prowadzenie gminnej ewidencji zabytków Zgodnie z art. 22 ust. 4 u.o.z. wójt prowadzi GEZ w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Zgodnie z treścią tego przepisu ewidencja obejmuje zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z WKZ. Ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, który powinien podlegać cyklicznej weryfikacji. Powinna być ona zorientowana na wyłuskiwanie z zasobu dziedzictwa kulturowego obiektów posiadających wartości historyczne, naukowe i artystyczne, które następnie winny być ujmowane w ewidencji w uzgodnieniu z WKZ. Weryfikacja powinna być także negatywna, a obiekty które utraciły wartości zabytkowe ze względu na które zostały w niej ujęte, należy z ewidencji wyłączać. Należy mieć na uwadze, że wprowadzanie zmian w GEZ nie powoduje nieważności ustaleń studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, jak również miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz gminnego programu opieki nad zabytkami.

Gminna ewidencja zabytków co prawda nie jest jedną z form ochrony konserwatorskiej wymienionych w art. 7 u.o.z. niemniej jednak w systemie ochrony zabytków odgrywa istotną rolę. W myśl przepisów u.o.z. stanowi jeden z obligatoryjnych elementów, jakie gmina jest zobowiązana uwzględnić przy sporządzaniu planów ogólnych gmin oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Przepisy prawa zobowiązują gminę również do uzgadniania z organem ochrony zabytków decyzji o warunkach zabudowy, których przedmiotem jest obiekt ujęty w GEZ. Nadto zgodnie z art. 39 ust. 3 prawa budowalnego na staroście spoczywa obowiązek uzgodnienia z WKZ projektów

budowlanych w postępowaniach o wydanie pozwolenia na budowę lub rozbiórkę. Analogiczny obowiązek spoczywa na powiatowym inspektorze nadzoru budowlanego.

Gminna ewidencja zabytków prowadzona przez wójta winna być tożsama z wojewódzką ewidencją zabytków prowadzoną przez WKZ[3]. Zgodnie z przepisami prawa WKZ ujmując obiekt w wojewódzkiej ewidencji zabytków (dalej WEZ), informuje o tym właściciela i opracowuje kartę adresową zabytku, o fakcie ujęcia obiektu informuje także gminę. Ta z kolei jest zobowiązana do opracowania karty GEZ oraz powiadomienia właściciela zabytku o zamiarze włączenia obiektu do GEZ i ostatecznie o jego włączeniu. Zasady w tym zakresie szczegółowo określono w rozporządzenie MKiDN z dnia 10 września 2019 r. Porównanie GEZ z wykazem obiektów ujętych w WEZ, który jest opublikowany na stronach WKZ wykazał niewielkie różnice w obu zbiorach. W zbiorze GEZ figuruje 525 pozycji, z kolei w zbiorze WEZ 535 pozycji. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że ilość pozycji nie jest jednoznaczna z ilością obiektów ujętych w GEZ. W licznych przypadkach pod jedną pozycją ujęte w ewidencji są dwa lub trzy obiekty. Ze względu na zasygnalizowane wyżej rozbieżności, a także z uwagi na konieczność weryfikacji zasobu z uwagi na upływ ponad 10 lat od sporządzenia kart GEZ, gmina w 2025 r. rozpoczęła proces waloryzacji i weryfikacji zasobu. W początku 2026 r. opracowane i uzgodnione z WKZ zostały karty adresowe obiektów architektury i budownictwa sporządzone dla Czeskiej Wsi (73 sztuki) oraz Jankowic Wielkich (3 sztuki). W 2026 r. planowane jest poddanie weryfikacji zasobu wsi Michałów oraz Jankowice Wielkie (pozostałe).

Gminna ewidencja zabytków gminy Olszanka została utworzona w 2016 r. w formie zbioru kart adresowych, które opracowano w latach 2012-2015. Wójt przyjął GEZ zarządzeniem Nr WG-VII-55/2016 z dnia 1 sierpnia 2016 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Olszanka. Wykaz obiektów ujętych w GEZ został wymieniony w załączniku nr 1 do zarządzenia. Ewidencja oparta została na przekazanym przez WKZ w 2010 r. wykazie zabytków nieruchomych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków, o którym mowa w ustawie z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych innych ustaw założenie gminnych ewidencji zabytków (Dz.U. 2010, Nr 75 poz. 474). Po przyjęciu ww. zarządzenia w zasobie następowały zmiany, a ostatnim zarządzeniem je uwzględniającym jest zarządzenie Nr WG-VIII-53/2023 Wójta Gminy Olszanka z dnia 24 maja 2023 r. zmieniającego zarządzenie nr WG-VII-55/2016 Wójta Gminy Olszanka z dnia 1 sierpnia 2016 r. w sprawie przyjęcia Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Olszanka, z późn. zm. Pod tym czasie nastąpiły dalsze zmiany, głównie wyłączenia, co wymaga aktualizacji wykazu oraz zmiany zarządzenia.

Zmiany jakie zachodzą w zasobie dziedzictw kulturowego mają charakter dynamiczny, stąd zasadne jest, aby GEZ była poddawana okresowej weryfikacji. Powinna być ona przeprowadzana cyklicznie, raz na 4 lata (w ostatnim roku trwania niniejszego i kolejnych GPOnZ).

Tabela 8 Ewidencja zabytków nieruchomych ujętych w GEZ gminy Olszanka

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres
1	Czeska Wieś	kościół filialny pw. NSPJ	
2		ogrodzenie kościoła	
3		cmentarz[4]	przy drodze woj. 458, około 100 m przed zabudową wiejską
4		szkoła	nr 4
5		dom ludowy, obecnie świetlica wiejska z dekoracją stropu sali głównej i pomieszczenia gospodarczego	

[3] Wojewódzka Ewidencja Zabytków została wprowadzona na obszarze województwa opolskiego na podstawie zarządzenia nr 2/2019 Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 10 października 2019 r. Analiza porównawcza obu zbiorów wskazuje na nieznaczne różnice pomiędzy nimi.
[4] Wyłączony z GEZ 12.03.2026 r.

6		zabudowania stacji PKP[5]	
7		dom[6]	w zespole stacji PKP
8		dom[7]	w zespole stacji PKP
9		dom i stodoła	nr 1; przy domach nr 1-2
10		dom i budynek gospodarczy	nr 2
11		dom	nr 6
12		dom	nr 8
13		stodoła	nr 10
14		dom	nr 11
15		dom	nr 12
16		dom	nr 13
17		dom i budynek gospodarczy	nr 14
18		stodoła i dom	przy domach nr 14-15; nr 15
19		dom[8]	nr 16
20		dom i stodoła	nr 17
21		dom	nr 18
22		lamus	przy domu nr 21
23		dom	nr 23
24		stodoła	przy domu nr 24
25		dom i budynek gospodarczy	nr 25
26		dom	nr 27
27		dom	nr 29
28		dom	nr 30
29		dom	nr 31
30		dom	nr 32
31		dom	nr 33
32		dom	nr 35
33		dom	nr 36
34		dom	nr 37
35		dom	nr 38
36		dom	nr 39
37		dom	nr 40
38		dom	nr 41
39		dom	nr 44
40		dom	nr 45
41		dom i stodoła	nr 47
42		dom	nr 49
43		dom	nr 50
44		dom	nr 51
45		dom	nr 54
46		dom	nr 55
47		dom	nr 56
48		dom	nr 58
49		stodoła[9]	przy domu nr 62
50		dom i stodoła	nr 63
51		stodoła[10]	przy domu nr 66
52		dom[11]	nr 68
53		dom[12]	nr 69
54		dom	nr 85
55		dom	nr 86
56		dom	nr 88

[5] Wyłączony z GEZ 12.03.2026 r.
[6] Budynek w obrębie Jankowic Wielkich, numer porządkowy 2b.
[7] Budynek w obrębie Jankowic Wielkich, numer porządkowy 4.
[8] Wyłączony z GEZ 12.03.2026 r.
[9] Wyłączony z GEZ 12.03.2026 r.
[10] Wyłączony z GEZ 12.03.2026 r.
[11] Wyłączony z GEZ 12.03.2026 r.
[12] Wyłączony z GEZ 12.03.2026 r.

57		dom[13]	nr 90
58		dom	nr 91
59		dom	nr 92
60		dom i stodoła[14]	nr 93
61		dom	nr 95
62		dom	nr 97
63		dom-wycug[15]	nr 101
64		stodoła	przy domu nr 102
65		dom	nr 103
66		dom[16]	nr 104
67		dom	nr 107
68		dom i zabudowania gospodarcze[17]	nr 108
69		dom i budynki gospodarcze i stodoła[18]	nr 109
70		budynek gospodarczy i stodoła[19]	przy domu nr 110
71		dom[20]	nr 110
72		trafostacja	między nr 106 a nr 107
73	Gierszowice	kościół filialny rzymsko-katolicki pw. MB Szkaplerznej	
74		ogrodzenia kościoła filialnego	
75		szkoła podstawowa	nr 16
76		dom	nr 1
77		dom w zagrodzie	nr 4
78		dom	nr 8
79		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 9
80		dom	nr 10
81		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 11
82		dom w zagrodzie	nr 15
83		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 17
84		spichlerz	nr 18
85		budynek gospodarczy	nr 18
86		dom	nr 22
87		dom	nr 24 i nr 24a
88		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 29
89		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 30
90		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 34
91		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 40
92		dom i stodoła	nr 41
93		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 46
94		stodoła	nr 47
95		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 49
96		dom w zagrodzie	nr 51
97		dom	nr 54
98		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 60
99		dom w zagrodzie	nr 66
100		dom	nr 68
101		dom	nr 69
102		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 71
103		dom	nr 73
104		dom i stodoła	nr 74
105		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 76
106		dom w zagrodzie	nr 77
107		trafostacja	

[13] Wyłączony z GEZ 12.03.2026 r.
[14] Dom wyłączony z GEZ 12.03.2026 r.
[15] Wyłączony z GEZ 12.03.2026 r.
[16] Wyłączony z GEZ 12.03.2026 r.
[17] Wyłączony z GEZ 12.03.2026 r.
[18] Stodoła wyłączona z GEZ 12.03.2026 r.
[19] Wyłączone z GEZ 25.05.2023 r.
[20] Wyłączony z GEZ 12.03.2026 r.

108		cmentarz rzymsko-katolicki	
109	Jankowice Wielkie	kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP	
110		pozostałości ogrodzenia kościelnego	
111		dwór w zespole parkowym	
112		park w zespole folwarcznym	
113		oficyna w zespole dworsko-folwarcznym	
114		czworak w zespole folwarcznym	
115		obora w zespole dworsko-folwarcznym	
116		stodoła w zespole folwarcznym	
117		stodoła w zespole folwarcznym	
118		kuźnia w zespole folwarcznym	
119		spichlerz w zespole folwarcznym	
120		brama wjazdowa zespołu dworskiego	
121		szkoła podstawowa (d. dom)	
122		budynek mieszkalny	nr 7
123		dom nauczyciela	nr 8
124		dom	nr 18
125		dom	nr 20
126		dom	nr 24
127		dom i stodoła	nr 30
128		dom i budynek gospodarczy (d. dom)	nr 34
129		dom i stodoła	nr 44
130		dom	nr 60
131		dom i budynek gospodarczy	nr 61
132		dom i stodoła	nr 62
133		dom i budynek gospodarczy	nr 75-76
134		dom i budynek gospodarczy	nr 91
135		cmentarz parafialny	
136	Janów	pałac w zespole parkowym	
137		ogrodzenie zespołu pałacowego z bramą wjazdową	
138		park krajobrazowy w zespole pałacowym	
139		altana w zespole pałacowym	
140		spichlerz w zespole pałacowym	
141		budynek gospodarczy w zespole pałacowym	
142		czworak w zespole folwarcznym	nr 14-14a
143		szkoła	nr 1
144		dom w zagrodzie	nr 4
145		dom i stodoła	nr 6
146		dom i budynek gospodarczy	nr 9
147		dom w zagrodzie	nr 10
148		dom w zagrodzie	nr 11
149		dom	nr 13
150		stodoła i budynek gospodarczy	nr 18
151		dom w zagrodzie	nr 19
152		dom w zagrodzie	nr 21
153		dom i stodoła	nr 22
154		dom i stodoła	nr 23
155		dom	nr 25
156		dom	nr 26
157		trafostacja	koło nr 13
158	Krzyżowice	kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP	
159		mur wokół kościoła filialnego	
160		cmentarz	
161		grobowiec rodowy na cmentarzu (obejście grobowe)	
162		pałac w zespole folwarcznym	
163		rządówka w zespole folwarcznym	
164		dom w zespole folwarcznym	nr 50
165		szkoła podstawowa	nr 73
166		przedszkole (d. willa)	nr 72
167		dom i sklep (d. zajazd) gospoda	nr 75
168		dom	nr 4

169		dom i stodoła	nr 6
170		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 10
171		dom	nr 11
172		dom i stodoła	nr 13
173		dom i wycug	nr 14
174		dom	nr 20
175		dom	nr 22
176		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 19
177		dom	nr 24
178		dom	nr 25
179		dom	nr 33
180		dom	nr 37
181		dom	nr 38
182		dom	nr 41
183		dom	nr 42
184		dom	nr 43
185		dom	nr 44
186		dom i budynek gospodarczy	nr 48
187		dom	nr 49
188	Michałów	kaplica pałacowa, później kościół parafialny rzymsko-katolicki pw. św. Jadwigi	
189		pałac, później plebania kościoła parafialnego rzymsko-katolickiego pw. św. Jadwigi	
190		ogrodzenie zespołu pałacowo- kościelnego	
191		stodoła i budynek gospodarczy	
192		kościół gotycki, później ewangelicko- augsburski pw. św. Michała	
193		ogrodzenie kościoła ewangelicko- augsburskiego	
194		plebania kościoła ewangelicko- augsburskiego z budynkiem gospodarczym	nr 126
195		cmentarz ewangelicki	
196		szkoła podstawowa	nr 125
197		remiza	koło nr 24
198		dawna gospoda i stodoła	nr 24
199		dawna gospoda, później świetlica wiejska	nr 112
200		dawna piekarnia i budynki gospodarcze	nr 21
201		dom nauczyciela	nr 82
202		stodoła	nr 3
203		dom	nr 11
204		dom	nr 12
205		dom	nr 13
206		dom	nr 20
207		stodoła	nr 22-23
208		dom i stodoła	nr 25
209		dom i stodoła	nr 27
210		dom w zagrodzie	nr 28
211		dom	nr 30
212		dom i budynki gospodarcze	nr 31
213		dom i obora	nr 33
214		dom	nr 34
215		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 35
216		stodoła	nr 37
217		dom	nr 38
218		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 39
219		dom mieszkalno-gospodarczy i lamus	nr 40
220		dom i wycug z budynkiem gospodarczym	nr 41
221		dom-wycug	nr 42
222		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 43
223		dom i budynek gospodarczy	nr 44
224		dom	nr 45
225		dom i wycug	nr 50

226		dom i stodoła	nr 51
227		dom młynarza w zespole młyna	nr 52
228		zespół młyna elektrycznego	nr 52
229		dom	nr 53
230		dom w zagrodzie	nr 59
231		dom w zagrodzie	nr 61
232		dom i stodoła	nr 63
233		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 67
234		dom	nr 69
235		dom i stodoła	nr 71
236		dawna mleczarnia i budynek gospodarczy	nr 74
237		dom	nr 75
238		dom i stodoła	nr 76
239		dom-wycug	nr 76a
240		dom i stodoła	nr 77
241		dom mieszkalno-gospodarczy i budynek gospodarczy	nr 78
242		dom i budynek gospodarczy	nr 87
243		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 89
244		dom	nr 91
245		dom i budynek gospodarczy	nr 95
246		dom	nr 99
247		dom w zagrodzie	nr 100
248		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 101
249		dom	nr 102
250		dom i budynek gospodarczy	nr 103
251		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 104
252		dom mieszkalno-gospodarczy i budynek gospodarczy	nr 105
253		dom i budynek gospodarczy	nr 106
254		dom	nr 113
255		dom	nr 116
256		dom i stodoła	nr 117
257		dom i budynek gospodarczy	nr 121
258		dom	nr 122
259		dom	nr 123
260		dom i budynek gospodarczy	nr 124
261		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 127
262		dom i budynek gospodarczy	nr 128
263		dom w zagrodzie	nr 129
264		dom i budynek gospodarczy	nr 130
265		dom	nr 135
266		dom i stodoła	nr 137
267		dom i stodoła	nr 143
268	Obórki	kościół parafialny polsko-katolicki pw. śś. Piotra i Pawła	
269		ogrodzenie kościoła parafialnego	
270		cmentarz przykościelny	
271		dwór w zespole parkowym	nr 64
272		park w zespole dworskim	
273		dawne czworaki w zespole folwarcznym	
274		dawna szkoła z domem nauczyciela i budynek gospodarczy	nr 60
275		dom wielorodzinny	nr 2
276		dom	nr 3
277		dom i budynek gospodarczy	nr 4
278		budynek gospodarczy	nr 4a
279		dom	nr 6
280		dom	nr 8
281		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 16
282		dom	nr 18
283		dom	nr 20
284		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 21

285		dom	nr 22
286		dom	nr 24
287		dom	nr 26
288		dom i stodoła	nr 28
289		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 29
290		stodoła	nr 32
291		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 32
292		dom	nr 35
293		dom w zagrodzie	nr 39
294		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 42
295		dom	nr 44
296		dom i stodoła	nr 45
297		dom	nr 46
298		dom i stodoła	nr 49
299		dom	nr 7
300		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 55
301		stodoła	nr 57
302		dom i budynek gospodarczy	nr 59
303		dom i budynek gospodarczy	nr 63
304		dom z kuźnią	nr 63a
305	Olszanka	młyn elektryczny z budynkiem gospodarczym	nr 3
306		dom	nr 4
307		dom w zagrodzie	nr 5
308		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 6
309		budynek gospodarczy	nr 11
310		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 12
311		dom	nr 13
312		dom w zagrodzie	nr 14
313		dom	nr 15
314		dom i gołębnik	nr 17
315		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 18
316		dom	nr 20
317		dom i stodoła	nr 22
318		dom i stodoła	nr 23
319		dom i budynek gospodarczy	nr 25
320		dom w zagrodzie	nr 26
321		dom	nr 27
322		dom	nr 28
323		dom (wycug) i budynek gospodarczy	nr 28
324		dom	nr 30
325		kuźnia	nr 30
326		dom w zagrodzie	nr 31
327		dom w zagrodzie	nr 32
328		stodoła i budynek gospodarczy	nr 33
329		gołębnik	nr 35
330		stodoła w zagrodzie	nr 36
331		dom i budynek gospodarczy	nr 38
332		dom i budynek gospodarczy	nr 39
333		dom w zagrodzie	nr 41
334		dom i stodoła	nr 42
335		dom	nr 43
336		dom w zagrodzie	nr 44
337		dom w zagrodzie	nr 47
338		dom	nr 48a
339		dom i stodoła	nr 53
340		dom i stodoła	nr 55
341		dom i stodoła	nr 57
342		dom	nr 58
343		dom i budynek gospodarczy	nr 61
344		dom (wycug) i budynek gospodarczy	nr 61
345		dom	nr 68

346		dwór w zespole dworskim	nr 8
347		oficyna w zespole dworskim	nr 8
348		obora w zespole dworskim	nr 8
349		gorzelnia (później płatkarnia)	
350		budynek magazynu w zespole gorzelni	
351		stacja kolejowa PKP	nr 21
352		dom (poczta)	
353		wieża ciśnień	koło nr 3
354		trafostacja	
355	Pogorzela	kościół parafialny rzymsko-katolicki pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	
356		ogrodzenie kościoła parafialnego rzymsko-katolickiego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	
357		plebania kościoła parafialnego rzymsko-katolickiego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	nr 10
358		szkoła	nr 3
359		kuźnia	koło nr 27
360		świetlica wiejska	nr 35
361		dom	nr 1
362		dom i stodoła	nr 7
363		dom	nr 8
364		dom i budynek gospodarczy	nr 12
365		dom i budynek gospodarczy	nr 14
366		dom	nr 16
367		dom	nr 19
368		dom i stodoła	nr 20
369		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 21
370		dom w zagrodzie	nr 22
371		obora	nr 24
372		dom	nr 30
373		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 33
374		dom i stajnia	nr 34
385		dom i budynek gospodarczy	nr 37
376		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 38a
377		dom	nr 39
378		dom	nr 41
379		dom	nr 45
380		dom w zagrodzie	nr 46
381		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 49
382		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 50
383		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 51
384		dom i budynek gospodarczy	nr 52
385		dom i budynek gospodarczy	nr 55
386		dom	nr 57
387		dom	nr 58
388		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 64
389		dom	nr 65
390		dom	nr 66
391		dom w zagrodzie	nr 67
392		dom i obora	nr 68
393		dom i stodoła	nr 69
394		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 70
395		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 71
396		dom w zagrodzie	nr 72
397		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 73
398		dom w zagrodzie	nr 74
399		dom i budynek gospodarczy	nr 75
400		dom	nr 77
401		dom w zagrodzie	nr 78b
402		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 79
403		dom	nr 80
404		dom	nr 81

405		dom w zagrodzie	nr 82
406		stodoła i budynek gospodarczy	koło nr 83
407		dom	nr 87
408		dom i budynek gospodarczy	nr 88
409		dom w zagrodzie	nr 89
410		dom i budynek gospodarczy	nr 90
411		dom i stodoła	nr 91
412		dom	nr 92
413		dom	nr 93
414		dom	nr 59
415	Przylesie	ogrodzenie kościoła filialnego rzymskokatolickiego pw. św. Stanisława Kostki	
416		kościół filialny rzymskokatolicki pw. św. Stanisława Kostki	
417		dom i stodoła	nr 57
418		dom	nr 58
419		dom	nr 59
420		dom i stodoła	nr 62
421		dom i stodoła	nr 63
422		dom	nr 64
423		dom	nr 65
424		dom – wycug i stodoła	nr 66
425		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 69
426		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 70
427		szkoła podstawowa i przedszkole	
428		świetlica wiejska i biblioteka	nr 122
429		przedszkole	
430		poczta i dom mieszkalny	nr 122a
431		przedszkole	
432		zajazd „Pod lasem”, dawniej bar „Pod grzybkiem”	nr 127
433		remiza	
434		trafostacja	koło nr 41
435		dom i stodoła	nr 1
436		dom i stodoła	nr 3
437		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 4
438		dom i stodoła	nr 6
439		dom i budynki gospodarcze	nr 7
440		dom	nr 8
441		budynek gospodarczy i stodoła	nr 9
442		dom i stodoła	nr 11a
443		dom w zagrodzie	nr 12
444		dom i budynek gospodarczy	nr 13
445		dom	nr 14
446		dom	nr 16
447		dom i stodoła	nr 17
448		lamus i stodoła	nr 18
449		stodoła	nr 19
450		obora i stodoła	nr 20
451		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 22
452		dom	nr 24
453		dom	nr 26
454		dom	nr 27
455		dom	nr 28
456		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 29
457		dom	nr 30
458		dom w zagrodzie	nr 31
459		dom	nr 34
460		dom	nr 36
461		dom	nr 40
462		dom w zagrodzie	nr 41
463		dom	nr 42a
464		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 43

465		dom	nr 49
466		dom	nr 50
467		dom w zagrodzie	nr 51
468		dom	nr 52
469		dom	nr 54
470		dom w zagrodzie	nr 55
471		dom w zagrodzie	nr 56
472		stodoła	nr 55-56
473		dom w zagrodzie	nr 73
474		stodoła i budynek gospodarczy	nr 75
475		dom i budynek gospodarczy	nr 76
476		dom	nr 76a
477		dom w zagrodzie	nr 78
478		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 78a
479		dom	nr 79
480		dom i spichlerz	nr 80
481		dom i stodoła	nr 87
482		dom	nr 91
483		dom z oborą i stodołą	nr 93
484		dom	nr 94
485		dom i stodoła	nr 100
486		dom	nr 101
487		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 102
488		dom	nr 105
489		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 106
490		dom	nr 107
491		dom	nr 108
492		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 112
493		stodoła i budynek gospodarczy	nr 116
494		dom	nr 117
495		dom	nr 118
496		dom	nr 119
497		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 120
498		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 121
499		dom	nr 124
500		dom i stodoła	nr 129
501		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 131
502		dom i stodoła	nr 132
503		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 136
504		dom i obora	nr 139
505		dom i obora	nr 139a
506		dom	nr 139b
507		dom w zagrodzie	nr 140
508		dom	nr 142
509		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 146
510		dom i stodoła	nr 146a
511		dom	nr 147
512		dom	nr 149
513		dom	nr 150
514		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 151
515		dom mieszkalno-gospodarczy i stodoła	nr 152
516		dom i budynki gospodarcze	nr 156
517		stodoła	nr 157
518		dom i budynki gospodarcze	nr 158
519		dom i budynek gospodarczy	nr 159
520		dom w zagrodzie	nr 160
521		dom w zagrodzie	nr 161
522		dom	nr 162
523		dom w zagrodzie	nr 163
524		dom mieszkalno-gospodarczy	nr 164
525		młyn wodny i dom młynarza	nr 2

5.3.2 Zabytki ruchome

Definicję legalną zabytku ruchomego daje nam u.o.z. zgodnie z którą jest to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych będących dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość. Katalog zabytków ruchomych podlegających ochronie i opiece bez względu na stan zachowania został wymieniony w art. 6. Zgodnie z jego treścią zaliczają się do nich: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki ożywionej; kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje; numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery; wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego; materiały biblioteczne; instrumenty muzyczne; wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne; przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości i instytucji.

W księdze rejestru zabytków ruchomych figuruje 16 decyzji, na mocy których objętych ochroną konserwatorską zostało około 70 zabytków. Ustawodawca nie przewidział obowiązku prowadzenia ewidencji zabytków ruchomych przez samorząd. Ewidencję taką prowadzi WKZ.

Tabela 9 Rejestr zabytków ruchomych gminy Olszanka

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru oraz data wpisu
1	Czeska Wieś	Wyposażenie kościoła filialnego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Ks. B.t. I-347/67 z 30.08.1967 r.
2		Wyposażenie kościoła filialnego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Ks. B.t. V-817/90 z 09.04.1990 r.
3		Wyposażenie kościoła filialnego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Ks. B.t. III-241/1-3/11 z 19.09.2011 r.
4		Dom Ludowy: dekoracja stropu sali głównej i pomieszczeniu gospodarczym na I piętrze	Ks. B.t. III-187/1-2/10 z 30.08.2010 r.
5	Jankowice Wielkie	Wyposażenie kościoła filialnego pw. Wniebowzięcia NMP	Ks. B.t. II-536/71 z 30.11.1971 r.
6	Krzyżowice	Wyposażenie kościoła filialnego pw. Wniebowstąpienia Pańskiego	Ks. B.t. I-293/67 z 30.08.1967 r.
7		Wyposażenie kościoła filialnego pw. Wniebowstąpienia Pańskiego	Ks. B. t. I-351/64 z 19.02.1964 r.
8	Michałów	Wyposażenie z kościoła parafialnego pw. św. Jadwigi Śląskiej	Ks. B.t. I-354/64 z 19.02.1964 r.
9		Wyposażenie z kościoła poewangelickiego	Ks. B.t. I-355/64 z 19.02.1964 r.
10	Obórki	Wyposażenie kościoła poewangelickiego (polsko-katolicki pw. św. św. Piotra i Pawła)	Ks. B.t. I-299/67 z 30.08.1967 r.
11		Wyposażenie kościoła poewangelickiego (polsko-katolicki pw. św. św. Piotra i Pawła)	Ks. B.t. II-428/70 z 05.01.1970 r.
12	Przylesie	Wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika	Ks. B.t. V-482/2026 z 2.02.2026 r.
13	Pogorzela	Wyposażenie kościoła parafialnego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Ks. B.t. I-291/63 z 21.02.1963 r.
14		Wyposażenie kościoła parafialnego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Ks. B.t. I-324/64 z 30.01.1964 r.
15		Wyposażenie kościoła parafialnego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Ks. B.t. I-325/64 z 30.01.1964 r.

16		Wyposażenie kościoła parafialnego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Ks. B.t. I-361/64 z 20.02.1964 r.

5.3.3 Zabytki archeologiczne

Definicję legalną zabytku archeologicznego daje nam u.o.z. zgodnie z którą jest to zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Katalog zabytków archeologicznych podlegających ochronie i opiece bez względu na stan zachowania został wymieniony w art. 6. Zaliczają się do nich w szczególności obiekty będące pozostałościami terenowymi pradziejowej i historycznej osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami oraz reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Wiedza nt. znalezisk archeologicznych z terenu gminy Olszanka do lat 80. XX w. była nikła. Opierała się na skromnych danych archiwalnych sprzed 1945 r. oraz wynikach badań archeologicznych zaledwie dwóch stanowisk. Jedno z nich, a mianowicie stanowisko w Pogorzeli zostało wpisane do rejestru zabytków. Dopiero podjęcie w 1978 r. prowadzonego na terenie całego kraju przedsięwzięcia mającego na celu poszukiwanie, rejestrowanie i nanoszenie na mapy stanowisk archeologicznych, znanego powszechnie pod nazwą archeologiczne zdjęcie polski (AZP), wpłynęło na znaczne poszerzenie wiedzy. Badania powierzchniowe na terenie gminy Olszanka było prowadzone w latach 1984-1987 oraz w roku 1992. Ich efektem było zarejestrowanie 62 stanowisk, dla których sporządzone zostały karty ewidencyjne stanowisk archeologicznych. Stanowią one podstawową dokumentację konserwatorską, która przechowywana jest w archiwum WUOZ w Opolu. Wśród zewidencjonowanych typów stanowisk przeważają ślady osadnictwa, punkty osadnicze oraz osady. Pojedyncze stanowiska zidentyfikowano jako grodziska i cmentarzyska.

Rejestr zabytków archeologicznych

Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków stanowią niespełna 15% spośród wszystkich stanowisk figurujących w ewidencji. W 1965 r. jako pierwsze objęte tą forma ochrony konserwatorskiej zostało stanowisko o proweniencji średniowiecznej, zlokalizowane na gruntach wsi Pogorzela. Drugim ze stanowisk wpisanych do rejestru zabytków jest stanowisko położone na gruntach wsi Janów. Jest to stanowisko wielokulturowe odkryte podczas badań powierzchniowych realizowanych przez studentów Koła Naukowego Archeologów Uniwersytetu Wrocławskiego w 1975 r. (wpis 1980). Kolejne decyzje o wpisie do rejestru zabytków miały miejsce w latach i były efektem odkryć dokonanych w ramach badań powierzchniowych AZP.

Tabela 10 Rejestr zabytków archeologicznych zlokalizowanych na terenie gminy Olszanka

Lp.	Miejscowość	Stanowisko	Kultura	Chronologia	Stanowisko w miejscowości (na obszarze)	Obszar AZP	Nr rejestru
1	Jankowice Wielkie	osada hutnicza	przeworska	faza D	2 (23)	87-32	Ks. A-804/88 z 7.09.1988 r.
2	Janów	osada	cyklu wstęgowego	neolit	4 (7)	87-33	Ks. A-544/80 z 22.04.1980 r.
		ślad osadnictwa	łużycka (?)	?			
		osada	wcz. średniowieczna	X w.			
3		osada	przeworska	IV-V w.	5 (24)	87-33	Ks. A-770/87 z 4.12.1987 r.
		osada	wcz. średniowieczna	faza młodsza			
		stanowisko hutnicze	?	?			
4	Obórki	stanowisko hutnicze	przeworska	faza D	6 (16)	87-32	A-824/88 z 23.11.1988 r.
5		stanowisko hutnicze	przeworska	faza D	7 (17)	87-32	A-823/88

							z 22.11.1988 r.
6		stanowisko hutnicze	przeworska	faza D	8 (18)	87-32	A-822/88 z 22.11.1988 r.
7		stanowisko hutnicze	przeworska	faza D	12 (22)	87-32	A-825/88 z 12.12.1988 r.
8	Pogorzela	osada hutnicza		IV w.	1 (2)	87-33	A-778/87 z 29.12.1987 r.
9		stanowisko nieokreślone		średniowiecze	1		A-32/65 z 15.04.1965 r. [21]

Ewidencja zabytków archeologicznych

Analogicznie jak w przypadku ewidencji zabytków nieruchomych architektury i budownictwa, wójt, w myśl art. 22 ust. 4 ww. u.o.z., jest zobowiązany do prowadzenia w formie zbioru kart adresowych gminnej ewidencji zabytków nieruchomych archeologii. Jak dotychczas wójt gminy Olszanka nie wywiązał się z tego obowiązku, ewidencja zabytków archeologicznych nie została założona, nie opracowano także kart adresowych.

Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków archeologicznych. W zbiorze tym znajdują się zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z WKZ. Poniższy wykaz stanowić winien podstawę do utworzenia ewidencji zabytków archeologicznych gminy Olszanka.

Tabela 11 Wojewódzka ewidencja zabytków archeologicznych

Lp.	Miejscowość	Stanowisko	Kultura	Chronologia	Stanowisko w miejscowości (na obszarze)	Obszar AZP
1	Czeska Wieś	osada		średniowiecze	1 (6)	88-32
2		ślad osadnictwa		neolit	2 (3)	87-33
3		punkt osadniczy	średniowieczna	XIII-XIV w.	3 (22)	87-33
4	Gierszowice	ślad osadnictwa	pucharów lejkowatych	neolit	1 (45)	86-33
		ślad osadnictwa		średniowiecze		
5		ślad osadnictwa		neolit	2 (46)	86-33
6	Jankowice Wielkie	ślad osadnictwa		epoka kamienia	1 (8)	87-32
7		osada hutnicza	przeworska	faza D	2 (23)	87-32
8		ślad osadnictwa		epoka kamienia	3 (24)	87-32
		ślad osadnictwa	przeworska	okr. późnorzymski		
9	Janów	grodzisko		średniowiecze	1 (4)	87-33
10		punkt osadniczy		epoka kamienia	2 (5)	87-33
11		ślad osadnictwa	starożytna	nieokreślona	3 (6)	87-33
		ślad osadnictwa	średniowieczna	?		
12		osada	cyklu wstęgowego	neolit	4 (7)	87-33
		ślad osadnictwa	łużycka (?)	?		
		osada	wcz. średniowiecza	X w.		
13		osada	przeworska	IV-V w.	5 (24)	87-33
		osada	wcz. średniowiecza	faza młodsza		
		stanowisko hutnicze	?	?		
14		ślad osadnictwa	?	neolit	6 (25)	87-33
		ślad osadnictwa	łużycka (?)	?		
		punkt osadniczy	wcz. średniowieczna	faza młodsza		
15		ślad osadnictwa	przeworska	faza D	7 (44)	86-33
16	Krzyżowice	ślad osadnictwa	rzymska	okres rzymski	1 (8)	86-32
17		punkt osadniczy	średniowieczna	?	2 (26)	86-32
18		ślad osadnictwa	średniowieczna	XIV w.	3 (27)	86-32
19		punkt osadniczy	średniowieczna		4 (28)	86-32

[21] Stanowisko nie posiada karty AZP. Podany w tabeli numer stanowiska za wyciągiem z Księgi Rejestru Zabytków.

		punkt osadniczy	nowożytna	?		
20		punkt osadniczy	średniowieczna		5 (29)	86-32
		punkt osadniczy	nowożytna?			
21		osada	średniowieczna	XIV w.	6 (30)	86-32
		osada?	średniowieczna lub nowożytna	?		
22		punkt osadniczy	średniowieczna	?	7 (31)	86-32
23		punkt osadniczy	wcz. średniowieczna	faza młodsza	8 (32)	86-32
		punkt osadniczy	średniowieczna	?		
24	Michałów	ślad osadnictwa		neolit	2 (12)	88-33
25		ślad osadnictwa		epoka kamienia	3 (13)	88-33
26		ślad osadnictwa		wcz. średniowiecze	4 (14)	88-33
27		grodzisko?		?	5 (15)	88-33
28		zamczysko		XVI w.?, XVII-XVIII w.	6 (8)	88-33
29		osada		okres późnorzymski	7 (6)	88-33
30		ślad osadnictwa		pradzieje	8 (9)	88-33
31		ślad osadnictwa		okres późnorzymski	9 (10)	88-33
32		osada hutnicza	przeworska	faza D	10 (5)	88-33
		ślad osadnictwa		średniowiecze		
33		ślad osadnictwa	przeworska	okres późnorzymski	11 (7)	88-33
34	Obórki	stanowisko hutnicze	?	?	1 (6)	87-32
35		ślad osadnictwa	?	neolit	2 (7)	87-32
36		punkt osadniczy	średniowieczna	?	3 (22)	86-32
37		punkt osadniczy	średniowieczna	?	4 (23)	86-32
38		ślad osadnictwa	?	epoka kamienia	5 (15)	87-32
39		stanowisko hutnicze	przeworska	faza D	6 (16)	87-32
40		stanowisko hutnicze	przeworska	faza D	7 (17)	87-32
41		stanowisko hutnicze	przeworska	faza D	8 (18)	87-32
		ślad osadnictwa	średniowieczna	?		
42		ślad osadnictwa	ceramiki sznurowej	neolit	9 (19)	87-32
43		pracownia szklarska	?	?	10 (20)	87-32
44		ślad osadnictwa	?	epoka kamienia	11 (21)	87-32
45		osada hutnicza	przeworska	faza D	12 (22)	87-32
46	Olszanka	ślad osadnictwa	średniowieczna	?	1 (1)	87-33
47	Pogorzela	osada hutnicza	przeworska	IV w. n. e.	1 (2)	87-33
		punkt osadniczy	średniowieczna			
48		punkt osadniczy	przeworska	IV-V w.	2 (20)	87-33
49		osada hutnicza	przeworska	IV-V w.	3 (21)	87-33
		ślad osadnictwa	wcz. średniowieczna	faza młodsza		
50		ślad osadnictwa	?	starożytność	4 (22)	87-33
		punkt osadniczy	średniowieczna	?		
51		stanowisko nieokreślone		średniowiecze	1	
52	Przylesie	punkt osadniczy	przeworska	IV w. n. e.	1 (1)	87-32
53		cmentarzysko	?	?	2 (2)	87-32
54		punkt osadniczy	?	neolit	3 (3)	87-32
55		stanowisko produkcyjne	?	?	4 (4)	87-32
56		stanowisko hutnicze	?	?	5 (5)	87-32
		osada hutnicza	przeworska?	okres rzymski?		
57		ślad osadnictwa	?	epoka kamienia	6 (12)	86-32
58		ślad osadnictwa	cyklu wstęgowego	wczesny neolit	7 (13)	86-32
59		punkt osadniczy	?	neolit?	8 (14)	86-32
60		punkt osadniczy	średniowieczna	późn. średniowiecze	9 (15)	86-32
		osada?	średniowieczna lub nowożytna	?		

61		osada	średniowieczna	XIV w.	10 (14)	87-32
62		ślad osadnictwa	łużycka?	epoka brązu	11 (36)	87-31
		ślad osadnictwa	?	?		

6. Działalność gminy w obszarze dziedzictwa kulturowego

Na wniosek Wójta Gminy Olszanka Rada Gminy podjęła uchwałę Nr XXVII/171/2009 Rady Gminy Olszanka z dnia 30.03.2009 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dziennik Urzędowy Województwa Opolskiego z 2009 r., Nr 34, poz. 615). Uchwała jest aktem, na podstawie którego organ stanowiący gminy udziela dotacji celowych. W jego treści opisane są zasady udzielania dotacji, tryb ich rozliczania, a także zasady kontroli prawidłowości wykorzystania dofinansowania. Dotacje udzielane są na podstawie pisemnego wniosku o udzielenie dotacji, które składa się Wójtowi Gminy Olszanka do 30 września roku poprzedzającego przyznanie dotacji. Weryfikacja wniosku pozostaje w gestii wójta, który w przypadku pozytywnego rezultatu weryfikacji przygotowuje uchwałę, którą przedstawia radzie gminy. W przypadku zaistnienia zdarzenia losowego i konieczności podjęcia niezwłocznych prac przy zabytku, wniosek o dotacje może być złożony także w innym terminie. W okresie obowiązywania ostatniego GPOnZ tj. w latach 2022-2025 organ stanowiący gminy z środków budżetowych nie udzielił żadnej dotacji.

W latach 2023-2024 gmina Olszanka uczestniczyła w Rządowym Programie Odbudowy Zabytków (dalej RPOZ) w ramach Polskiego Ładu. Program ten kierowany był do JST, a za ich pośrednictwem również do innych podmiotów zobowiązanych do opieki nad zabytkami. Dotację można było otrzymać zarówno na obiekty wpisane do rejestru zabytków, jak również na te figurujące wyłącznie w GEZ. Gmina Olszanka otrzymała dotacje dla pięciu inwestycji, z czego trzy na zadania zaplanowane w obiektach należących do gminy, a dwie na rzecz innych podmiotów. Pierwszą z dotacji przyznano na termomodernizację ujętego w GEZ budynku Publicznego Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Przylesiu oraz termomodernizację wpisanego do rejestru zabytków budynku Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w Jankowicach Wielkich. Łączna kwota dofinansowania wyniosła 1 700 000, 00 zł, a wkład własny gminy 121 084,00 zł. Z dotacji RPOZ wykonano remont elewacji, balustrady schodów zewnętrznych, wymianę stolarki okiennej ora instalację co. w ujętym w GEZ budynku administracyjno-mieszkalnym w Krzyżowicach. Łączna kwota inwestycji wyniosła 1 331 321,27 zł z czego 227 424,26 zł pochodziło z budżetu gminy. Dotacja w wysokości 145 040,00 tys. zł została udzielona parafii rzymskokatolickiej pw. św. Michała Archanioła w Wierzbniku na renowację nawy bocznej kościoła w Jankowicach Wielkich. Druga z dotacji w wysokości 931 000,00 zł została przyznana parafii rzymskokatolickiej pw. św. Biskupa Stanisława w Przylesiu na wymianę pokrycia dachowego kościoła w Przylesiu. Dofinansowanie w na realizację prac w kościołach wyniosło 98% łącznych kosztów, a wymagane 2% wkładu własnego w kwotach odpowiednia 2 960,00 zł i 19 000,00 zł pokryta została z środków gminy Olszanka.

W 2025 r. gmina przystąpiła do weryfikacji gminnej ewidencji zabytków. Wójt gminy Olszanka prowadzi GEZ w formie zbioru kart adresowych, które zostały wykonane ponad dekadę temu i wymagają aktualizacji, a także weryfikacji zawartych w nich treści oraz dostosowania do obowiązującego aktualnie wzoru. Proces weryfikacji i aktualizacji GEZ rozłożono na kilka lat. W 2025 r. wykonanych zostało 73 kart GEZ Czeskiej Wsi oraz Jankowic Wielkich (obszar dawnej stacji PKP w Czeskiej Wsi). W efekcie prac w GEZ pozostawiono 58 obiektów. W uzgodnieniu z WKZ wyłączonych zostało 15 obiektów. W roku 2026 planowane jest sporządzenie kart dla Michałowa i Jankowic Wielkich.

Działalność gminy w latach 2022-2025 w obszarze dziedzictwa kulturowego nie ograniczała się jedynie do ww. działań. Samorząd, także poprzez działalność Gminnego Ośrodka Kultury i Sportu i przy zaangażowaniu m.in. Stowarzyszenie „Brzesko-Oławska Wieś Historyczna" oraz lokalnych stowarzyszeń, angażował się w organizację wydarzeń kulturalnych, promocyjnych i popularyzatorskich

związanych z dziedzictwem niematerialnym. Wśród wydarzeń o charakterze regionalnym wyróżnić można przede wszystkim Wojewódzki Festiwal Pieśni Patriotycznej „Tobie Polsko" w Pogorzeli, Europejskie Targi Chłopskie w Krzyżowicach oraz dożynki gminne. Ważnym elementem kultywowania tradycji są wspólne kolędowanie, jasełka, spotkania mikołajkowe, festyny, bale karnawałowe, spotkania okolicznościowe (np. dzień babci i dziadka, tłusty czwartek) oraz warsztaty (np. kulinarne, z pisania pisanek techniką batikową).

Analiza działalności gminy w obszarze dziedzictwa kulturowego wykazała brak pożądanych działań w zakresie planowania i zagospodarowania przestrzennego. Gmina ma nikłe pokrycie MPZP, a istniejące plany obejmują wyłącznie tereny pod inwestycje lub współczesną zabudowę. Polityka przestrzenna realizowana jest głównie poprzez decyzje o warunkach zabudowy, co nie sprzyja utrzymaniu ładu przestrzennego. Aktualnie opracowywany jest plan ogólny, który zgodnie z obowiązującymi przepisami z końcem sierpnia 2026 r. zastąpi studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Istotne jest, aby w oparciu o jego zapisy podjąć następnie sukcesywne opracowywanie mpzp dla miejscowości posiadających wartości zabytkowe m. in. ustalone w studiach ochrony wartości kulturowych sporządzonych w ostatnich latach dla pięciu miejscowości gminy.

7. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

Przeprowadzona analiza zasobu oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego gminy Olszanka, jak również zapoznanie się z działaniami gminy w obszarze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami stanowią podstawę opracowania analizy SWOT[22]. Jest to powszechnie stosowane i efektywne narzędzie pozwalające na uporządkowanie informacji, zdiagnozowanie strefy zainteresowania oraz narzędziem programowania działalności samorządu w tejże strefie. Stanowi wsparcie przy dokonywaniu oceny zasobów - w tym przypadku dziedzictwa kulturowego - JST, a także ułatwia identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Zebrane informacji dzielone są na cztery kategorie czynników istotnych dla tworzenia planów strategicznych samorządu, poprzez wskazanie silnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń.

Tabela 12 Analiza SWOT

Analiza SWOT	
Mocne strony	Słabe strony
– zespół gotyckich kościołów o wysokich wartościach zabytkowych, – lokalizacja na Szlaku Polichromii Brzeskich, – rozpoznanie w kościele w Krzyżowicach najstarszej świątyni w Polsce w konstrukcji zrębowej i w ogóle jako najstarszego kościoła drewnianego, – dobre zachowane układów ruralistycznych Czeskiej Wsi, Gierszowic, Obórek i Przylesia, – bogaty zasób dziedzictwa niematerialnego, – sporządzone studia ochrony wartości kulturowych i studia historyczno-urbanistyczne dla 6 z 10 miejscowości gminy, – zaangażowanie gminy, organizacji społecznych i społeczności lokalnej w podtrzymywaniu tradycji lokalnych i kultywowanie dziedzictwa niematerialnego, – gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, – uchwała w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków i GEZ, – przyjęta zarządzeniem gminna ewidencja zabytków, – położenie przy autostradzie A4, – dobre skomunikowanie zewnętrzne i wewnętrzne, – działalność Stowarzyszenia „Brzesko-Oławska Wieś Historyczna”, – lokalizacja w obrębie gminy firmy specjalizującej się w konserwacji zabytków, – Lokalna Strategia Rozwoju Kierowanego Przez Społeczność na lata 2023 – 2027, – brak działalności uciążliwego przemysłu i związany z tym dobry stan środowiska naturalnego, – bliskość stosunkowo dużego ośrodka miejskiego.	– brak MPZP dla cennych układów ruralistycznych, a także dla pozostałych miejscowości w obrębie których znajdują się obiekty zabytkowe, – zasób kart adresowych wykonany kilkanaście lat temu, wymagający aktualizacji, – rozwój współczesnej zabudowy bez poszanowania historycznego układu funkcjonalno-przestrzennego niektórych układów ruralistycznych, – realizacja w granicach wartościowych układów ruralistycznych zabudowy dysharmonizującej pod względem lokalizacji i architektury, – utrata pierwotnego przeznaczenia, brak bieżących remontów, nierzadko zły stan zachowania zabudowań gospodarczych (obór, chlewów, stajni, stodół, spichlerzy), – zanik tradycyjnej zabudowy zagrodowej, – prowadzenie remontów budynków zabytkowych z uszczerbkiem dla ich wartości zabytkowych, – niekorzystne prawo podatkowe, wzmagające dążenie do rozbiórki zabudowań wiejskich, – rygorystyczne przepisy dot. hodowli zwierząt i prowadzenia małych gospodarstw rolnych, skutkujące zaniechaniem działalności rolniczej, – słaba baza turystyczna, agroturystyczna i gastronomiczna, – brak dorocznego przeznaczania z budżetu gminy dotacji na zabytki, – brak uchwały pozwalającej dotować zabytki ujęte w GEZ, – niska świadomość społeczna nt. wartości i ochrony dziedzictwa materialnego, – postrzeganie ochrony konserwatorskiej jako problemu, a nie jako szansy, – nikła ilość działań promocyjnych czy edukacyjnych w zakresie ochrony dziedzictwa materialnego, – brak oznakowania zabytków.

[22] Skrót SWOT bierz się od pierwszych liter angielskich słów Strengts (mocne strony), Weaknesses (słabe strony), Opportunities (szanse) i Threats (zagrożenia).

Szanse	Zagrożenia
– wprowadzenie elementów dot. ochrony dziedzictwa kulturowego do edukacji szkolnej, – wspieranie inicjatyw lokalnych oraz organizacji pozarządowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, – popularyzowanie i nagradzanie dobrych wzorców związanych z remontami i zagospodarowaniem zabytków, – dziedzictwo kulturowe w świadomości samorządu i mieszkańców - także materialne - jako szansa na rozwój ekonomiczny gminy, – możliwość pozyskiwania funduszy zewnętrznych na prace konserwatorskie i roboty budowlane, a także na kultywowanie dziedzictwa niematerialnego, – pozyskanie przez gminę kompetencji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz jego finansowania, – uczestnictwo w kursach i szkoleniach NID z zakresu zarządzania dziedzictwem, – organizacja szkoleń i kursów dla właścicieli obiektów zabytkowych, – wzrost świadomości mieszkańców nt. konieczności realizowania prac w obiektach i na obszarach zabytkowych zgodnie z określonymi kanonami, – systematyczne opracowywanie MPZP, – uwzględnienie w planie ogólnym, MPZP, GEZ oraz innych dokumentach o charakterze planistycznym i strategicznym wniosków z SOWK opracowanych przez NID.	– kościoły w Obórkach i Krzyżowicach wymagają podjęcia pilnych prac badawczych, robót budowlanych i prac konserwatorskich, – w obrębie pozostałych kościołów znaczne potrzeby w zakresie prac konserwatorskich i robót budowlanych, – zły stan zachowania niektórych obiektów wpisanych do rejestru zabytków (np. kuźnia w Pogorzeli, karczma w Krzyżowicach), – brak planowej polityki przestrzennej, – sukcesywna utrata wartości zabytkowych obiektów architektury i układów ruralistycznych, – presja inwestycyjna i związane z tym rozlewanie się zabudowy poza historyczne strefy zabudowy, – niewłaściwe użytkowanie i remontowanie obiektów zabytkowych prowadzące do utraty ich wartości, – samowolne działania przy zabytkach, – wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych, – brak wystarczających środków zewnętrznych na dotacje prac w zabytkach oraz skomplikowane procedury ich pozyskiwania i rozliczania, – brak specjalistów i wykwalifikowanych robotników pozwalających realizować prace przy zabytkach na właściwym poziomie, – niedostateczna kontrola organów ochrony zabytków oraz nadzoru budowlanego nad obiektami podlegającymi ochronie, – zmiany cywilizacyjne mające wpływ na zamieranie tradycji lokalnych, – niespójność i niska jakość prawodawstwa regulującego kwestie związane z ochroną zabytków, – zmiany klimatyczne.

8. Założenia programowe

Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2026-2029 dla Gminy Olszanka jest dokumentem, który uwzględnia cele zdefiniowane w art. 87 u.o.z. Są to w szczególności:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W oparciu o analizę zasobu dziedzictwa kulturowego gminy Olszanka oraz realne możliwości samorządu, a także mając na uwadze zawarte w art. 87 u.o.z. cele, ustalone zostały następujące priorytety polityki gminnej związanej z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami:

Priorytet nr I Zasoby dziedzictwa kulturowego, jego dokumentowanie, ochrona i rewaloryzacja,

Priorytet nr II Budowanie lokalnej tożsamości opartej na edukacji i promocji dziedzictwa kulturowego gminy.

Do realizacji priorytetów przewidziano kierunki działań, do których z kolei przypisano szereg zadań.

Tabela 13 Priorytet I Zasoby dziedzictwa kulturowego, jego dokumentowanie, ochrona i rewaloryzacja

Kierunki działań	Zadania
Tworzenie środowiska prawnego sprzyjającego właściwej ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	Przyjęcie w przez Radę Gminy „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Olszanka na lata 2026-2029”
	Przegląd, uzupełnienie i doroczna aktualizacja planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych
	Opracowanie i przyjęcie planu ochrony dóbr kultury na czas wojny
	Przyjęcie planu ogólnego
	Opracowanie MPZP dla układów ruralistycznych wskazanych w SOWK do ujęcia w GEZ
	Kontynuacja aktualizacji GEZ z uwzględnieniem wytycznych płynących z SOWK
	Sporządzenie kart adresowych GEZ dla zabytków archeologicznych oraz przyjęcie GEZ zabytków archeologicznych
	Rozpoznanie wartości zabytkowych układów ruralistycznych Gierszowice i Przylesie
	Doroczna weryfikacja zasadności zwolnień od podatku od nieruchomości właścicieli obiektów wpisanych do rejestru zabytków
	Cyfryzacja GEZ i udostępnienie kart adresowych na stronach internetowych gminy

	Przekazywanie aktualnych danych nt. GEZ i jego aktualizacji do starostwa
Realizacja zadań mających na celu poprawę stanu zachowania zabytków oraz monitoring stanu ich zachowania	Okresowa, realizowana co cztery lata weryfikacja stanu zachowania obiektów ujętych w GEZ wraz z realizacją wniosków z niej płynących
	Korzystanie z uprawnień wynikających z art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, poprzez zgłaszanie organom ścigania stwierdzonych faktów uszkodzenia lub zniszczenia zabytku
	Systematyczna kontrola stanu zachowania oraz prowadzenie prac konserwatorskich i robót budowlanych przy zabytkach należących do gminy, przy zachowaniem wysokich standardów (dobra praktyka dla innych właścicieli zabytków)
	Doroczne udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wraz z podejmowaniem starań w celu zwiększenia środków budżetowych przeznaczanych na dotacje
	Podejmowanie działań o dofinansowanie prac przy zabytkach z budżetu państwa oraz środków strukturalnych UE
	Organizowanie spotkań dla właścicieli zabytków ze specjalistami w zakresie pozyskiwania funduszy, ds. rewitalizacji, inżynierami budownictwa, przedstawicielami WKZ i NID, których celem będzie nabycie wiedzy nt. prawidłowego prowadzenia prac przy zabytku oraz możliwości uzyskania dotacji
Określenie współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych	Opracowanie i wprowadzenie systemu współpracy z właścicielami zabytków, w ramach którego będą mieli oni dostęp do bieżących informacji nt. praw i obowiązków, dotacji itd.
	Działania popularyzatorskie ukierunkowane na zwiększanie wiedzy nt. dziedzictwa kulturowego wśród mieszkańców, jego wartości i roli w rozwoju ekonomicznym i społecznym gminy (spotkania z pracownikami WKZ, NID, prelekcje pracowników Muzeum Piastów w Brzegu, upowszechnianie dostępnych folderów, poradników itd.)
	Propagowanie wiedzy nt. prawidłowego prowadzenia prac konserwatorskich i robót budowlanych w zabytkach, wartości zabytkowych, historycznych technik i technologii, a także wpływu współczesnych materiałów i technologii na zabytek

Tabela 14 Priorytet II Budowanie lokalnej tożsamości opartej na edukacji i promocji dziedzictwa kulturowego gminy

Kierunki działań	Zadania
Uznanie ważnej roli dziedzictwa kulturowego i jego znaczeniu w rozwoju lokalnym	Uwzględnianie dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych gminy jako istotnej szansy w rozwoju ekonomiczno-społeczny
	Kreowanie w społeczeństwie modelu odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa kulturowego
	Wdrożenie w szkołach podległych gminie w ramach zajęć z edukacji regionalnej problematyki związanej z ochroną zabytków i dziedzictwem kulturowym
	Promowanie tradycji, historii lokalnej oraz zabytków materialnych i niematerialnego dziedzictwa gminy wewnętrznie i zewnętrznie
	Organizacja konkursu architektonicznego na projekt domu i zagrody o cechach architektury regionalnej, a następnie opracowanie katalogu projektów w formie tradycyjnej

	i elektronicznej broszury (we współpracy z gminami ościennymi, np. jako zadanie Stowarzyszenia Brzesko-Oławska Wieś Historyczna”). Udostępnienie takich projektów mieszkańcom jako alternatywy dla projektów typowych
	Współpraca z instytucjami zajmującymi się ochroną dziedzictwa kulturowego
Wzmacnianie marki regionu poprzez promocję dziedzictwa kulturowego	Wspieranie inicjatyw związanych z rozwojem turystyki i mających na celu promowanie walorów środowiska kulturowego i przyrodniczego
	Współpracy międzygminna w ramach LGD w celu rozwijania oferty turystycznej w oparciu lub z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego
	Organizowanie i wspieranie inicjatyw których przedmiotem będzie dziedzictwo kulturowe jak np. wystaw, prelekcji, konkursów pod patronatem wójta, wycieczek i gier terenowych itd.
	Uczestnictwo gminy w Europejskich Dniach Dziedzictwa, zachęcanie właścicieli zabytków do udziału w EDD
	Opracowanie i publikacja ilustrowanej broszury, stanowiącej przewodnik po kościołach gminy
	Publikowanie na stronach gminy aktualności w zakresie dziedzictwa kulturowego np. zmian prawodawstwa, ogłaszanych konkursów na pozyskanie środków na prace przy zabytkach, informacji o wydarzeniach kulturalnych itd.
	Zamieszczenie na stronach internetowych aktualnych opisów dziejów poszczególnych miejscowości, a także najważniejszych zabytków
Dziedzictwo niematerialne gminy jako element budowania tożsamości	Upowszechnianie lokalnego dziedzictwa niematerialnego, poprzez projekty kulturalne, imprez okolicznościowe oraz współpracę z mediami
	Kontynuacja licznych wydarzeń związanych z dziedzictwem niematerialnym
	Inicjowanie działań na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury oraz podtrzymania przekazu międzypokoleniowego
	Zainicjowanie wśród depozytariuszy wpisu wigilii kresowej na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego
	Promowanie wśród twórców i depozytariuszy konkursów ogłaszanych przez MKiDN takich jak „Mistrz Tradycji”
	Współpraca z Oddziałem Terenowym NID w Opolu, Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu oraz Muzeum Wsi Opolskiej

9. Zasady oceny gminnego programu opieki nad zabytkami

Realizacja założeń programowych, które zdefiniowano w rozdziale ósmym, należy prowadzić poprzez następujące instrumenty:

instrumenty prawne – wynikające z przepisów ustawowych, m.in.: uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, powołanie parku kulturowego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, działania na rzecz ustanawiania na terenie gminy społecznych opiekunów zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków, itp.;

instrumenty finansowe – finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy (wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w GEZ), korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich, udzielanie dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych obiektów wpisanych do rejestru zabytków przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w GEZ, których gmina nie jest właścicielem, wykonywanie decyzji administracyjnych związanych z ochroną zabytków np. nakazów WKZ;

instrumenty koordynacji - realizacja projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w gminnych dokumentach o charakterze strategicznym oraz dokumentach planistycznych, współpraca w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami z innymi jednostkami samorządowymi w tym z powiatem i samorządem województwa, uczelnią w Nysie, Muzeum Powiatowym w Nysie, organizacjami wyznaniowymi oraz bezpośrednio z właścicielami zabytków;

instrumenty społeczne – wdrożenie systemu konsultacji (np. ankiety) i dyskusji publicznych nad dokumentami z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, inspirowanie, wzmacnianie i koordynowanie działań edukacyjnych, promocyjnych i szkoleniowych adresowanych do właścicieli obiektów zabytkowych, współpraca z społecznymi opiekunami zabytków, organizacjami społecznymi i pozarządowymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;

instrumenty kontrolne – wprowadzenie zasady okresowej aktualizacji gminnej ewidencji zabytków obejmującej także weryfikację zasobu dziedzictwa pod kątem ujęcia w GEZ, monitoring stanu realizacji zapisów dot. dziedzictwa kulturowego zawartych w dokumentach strategicznych gminy, monitorowanie stanu zagospodarowania przestrzennego oraz realizacji zapisów zawartych w MPZP, monitorowanie stanu zachowania dziedzictwa kulturowego w skali gminy.

10. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Zasady finansowania opieki nad zabytkami zwarte są w rozdziale 7 u.o.z. Podkreślono w nim, że obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub innej jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności. Podstawową formą wsparcia dla właścicieli zabytków są dotacje celowe udzielane na zasadach opisanych w u.o.z. przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a także przez organ stanowiący województwa, powiatu i gminy. Dotacje mogą być udzielane właścicielom obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, a w przypadku, kiedy organ stanowiący województwa, powiatu lub gminy posiada stosowną uchwałę także właścicielom obiektów ujętych w GEZ. Ustawodawca nie przewidział możliwości dotowania na obiekty ujęte w GEZ przez MKiDN i WKZ. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, a w przypadkach wyjątkowych zwiększona do 100%. Istnieje również możliwość refundacji nakładów koniecznych poniesionych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji. Organ stanowiący województwa, powiatu lub gminy może udzielić dotacji w wysokości do 100% nakładów koniecznych, jednak wyłącznie na prace opisane w art. 77 u.o.z. tj.:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Podstawowym instrumentem finansowania opieki nad zabytkami są dotacje z budżetu państwa pozostające w dyspozycji MKiDN. Wśród corocznie ogłaszanych programów w szczególności zabytkom dedykowane są „Ochrona zabytków" oraz „Ochrona zabytków archeologicznych". Ponadto dziedzictwu kulturowemu dedykowane są także programy:

- badanie polskich strat wojennych,
- groby i cmentarze wojenne w kraju,
- kultura ludowa i tradycyjna,
- miejsca pamięci narodowej za granicą,
- miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju,
- ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą,
- wspieranie działań muzealnych,
- wspieranie archiwów, bibliotek i muzeów poza krajem.

Strategicznym celem programu „Ochrona zabytków" jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowanego poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Wnioski o udzielenie dotacji celowej składane są w dwóch naborach do 31 października i do 31 marca. Wnioskodawcy mogą ubiegać się o dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania lub o refundację kosztów za prace przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku.

W przypadku programu „Ochrona zabytków archeologicznych" wnioski o udzielenie dotacji celowej składane są do 31 października. Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. W 2026 r. założeniem programu jest wsparcie zadań, które będą realizować jeden cel wiodący pn. „Rozwój badań archeologicznych" i będą polegały na: rozpoznaniu i dokumentacji nieruchomych zabytków archeologicznych, prowadzonych przede wszystkim metodami niedestrukcyjnymi, służących poprawie ochrony konserwatorskiej zabytku poprzez przygotowanie dokumentacji służącej do rozpoczęcia procedury wpisu stanowiska do rejestru zabytków, bądź zmiany zakresu ochrony; opracowaniu, wraz z obowiązkową publikacją książkową (tradycyjną), wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Udzielane są na podstawie przepisów u.o.z. oraz rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2023 r. poz. 2425 z późn. zm.). Wnioski o dotacje składane są corocznie w terminie do 30 listopada roku poprzedzającego udzielenie dotacji. Złożenie wniosku o przyznanie dotacji celowej jest możliwe również poza wyznaczonymi terminami naboru. Uzasadnia to wyjątkowa sytuacja, kiedy prace przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków są wymagane ze względu na uszkodzenie tego zabytku w następstwie nagłe: pożaru, wybuchu, wstrząsu sejsmicznego, silnego wiatru, intensywnych opadów atmosferycznych, osuwiska ziemi, powodzi, katastrofy budowlanej lub innego nagłego zdarzenia o podobnym przebiegu, które wystąpiło w okresie 6 miesięcy przed dniem złożenia wniosku.

Dotacje Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego. Zarząd Województwa Opolskiego udziela dotacji na zasadach określonych w uchwale Nr LXII/641/2024 Sejmiku Województwa Opolskiego z dnia 27 lutego 2024 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnych ewidencjach zabytków, znajdujących się na obszarze województwa opolskiego (Dz. Urz. Woj. Opolskiego z 2024 r. poz. 767). Nabór wniosków zazwyczaj ogłaszany jest na początku roku. Dotacja może być udzielona w wysokości do 70% nakładów koniecznych, a w przypadkach, kiedy obiekt posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Również w przypadku, kiedy stan zachowania zabytku wynikający ze zdarzeń losowych wymaga niezwłocznego podjęcia prac interwencyjnych, możliwe jest ubieganie się o dotację w wysokości do 100% procent nakładów koniecznych.

Dotacje Powiatu Opolskiego. Samorząd powiatowy udziela dotacji dorocznie w oparciu o uchwałę nr XXX/220/21 Rady Powiatu Opolskiego z dnia 29 kwietnia2021 r. w sprawie określenia zasad udzielenia dotacji celowej z budżetu Powiatu Opolskiego na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków z terenu Powiatu Opolskiego (Dz. Urz. Woj. Opolskiego z dnia 5 maja 2021 r. poz. 1239). Konkurs jest ogłaszany zazwyczaj w lutym, a jego rozstrzygnięcie następuje w marcu. Dotacja może być udzielona w wysokości do 85% nakładów koniecznych, a w przypadkach, zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub jego stan zachowania wymaga niezwłocznego ich podjęcia, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac.

Dotacje gminy Olszanka. Podstawą udzielenia dotacji przez samorząd gminny jest uchwała Nr XXVII/171/2009 Rady Gminy Olszanka z dnia 30.03.2009 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dziennik Urzędowy Województwa Opolskiego z 2009 r., Nr 34, poz. 615). Dotacje nie są przyznawane cyklicznie, Rada Gminy podejmuje decyzję o przeznaczeniu środków na dotację corocznie tworząc budżet lub w miarę potrzeb.

Fundusz europejskie. Istotnym źródłem finansowania opieki nad zabytkami są środki pochodzące z funduszy europejskich. W aktualnej perspektywie finansowej 2021-2027 właściciele zabytków mogą uzyskać dofinansowanie z Program Fundusze Europejskie dla Opolskiego 2021-2027 w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Dedykowane im działania znajdują się w Celu Polityki 5 pn. *Europa bliżej obywateli dzięki wspieraniu zrównoważonego i zintegrowanego rozwoju obszarów miejskich, wiejskich i przybrzeżnych w ramach inicjatyw lokalnych*. Są to:

- Dziedzictwo kulturowe i kultura, rozwój turystyki na obszarach innych niż miejskie - 4 subregiony,
- Rewitalizacja na obszarach innych niż miejskie,
- Rewitalizacja na obszarach miejskich,
- Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich.

Drugim ze źródeł środków na opiekę nad zabytkami z Unii Europejskiej jest Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, w ramach którego funkcjonuje program Interreg Czechy-Polska 2021-2027.

Instytucją zarządzającą programu jest czeskie Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Z polskiej strony instytucją współzarządzającą jest polskie Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej. Wśród pięciu priorytetów obecnej edycji programu priorytetem, w ramach którego można pozyskać fundusze na opiekę nad zabytkami jest przede wszystkim priorytet nr 2 pn. Turystyka i cel szczegółowy nr 4 pn. wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych

Środkami z Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarów Wiejskich dysponuje Lokalna Grupa Działania „Brzeska Wieś Historyczna". W przygotowanej przez LGD Lokalnej Strategii Rozwoju na lata 2022-2027 w celu nr 1 pn. Wzrost integracji i aktywności społeczno-kulturowej mieszkańców obszaru Brzesko-Oławskiej Wsi Historycznej przewidziano przedsięwzięcie pn. Zachowujemy Dziedzictwo Kulturowe, w ramach którego możliwe jest uzyskanie dofinansowania licznych działań związanych z dziedzictwem kulturowym.

Poza funduszami strukturalnymi istnieje możliwość skorzystania z dotacji w ramach Norweskiego Mechanizmu Finansowego, a także Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Inne źródła finansowania

Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. W dyspozycji ministerstwa pozostają środki z Funduszu Kościelnego, który dedykowany jest podmiotom działające na podstawie ustaw o stosunku Państwa do kościołów oraz związków wyznaniowych. W 2026 r. ubiegać się można o dotację w wysokości maksymalnie 200 tys. zł. Regulamin dopuszcza ich przeznaczenie m. in. na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej, zastrzegając, że przeznaczone mogą być w szczególności na: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki).

Wsparcie na prowadzenie prac konserwatorskich, rewaloryzacyjnych lub też odtworzeniowych w zabytkowych parkach, ogrodach i układach parkowo-wodnych można uzyskać z środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Jest to także główne źródło finansowania prac związanych z poprawą efektywności energetycznej w zabytkowych budynkach użyteczności publicznej.

Do organizacji pozarządowych adresowany jest program „Wspólnie dla dziedzictwa", który prowadzi Narodowy Instytut Dziedzictwa. W jego ramach organizacje mogą pozyskać dotacje dla zadań adresowanych do społeczności lokalnych, realizujących strategiczne cele Programu. W 2026 r. środki przeznaczone zostały na następujące zadania:

- prace porządkowe przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub włączonych do gminnej lub wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz w ich otoczeniu (wg katalogu prac porządkowych dopuszczonych do realizacji w ramach Programu, stanowiącego Załącznik nr 5 do Regulaminu),
- działania przy identyfikowaniu, inwentaryzowaniu i dokumentowaniu materialnego dziedzictwa kulturowego (z wyłączeniem zabytków archeologicznych), prowadzące do jego rozpoznania, utrwalenia oraz zachowania jego wartości,
- warsztaty i szkolenia dotyczące tradycyjnych rzemiosł i technik budowlanych służące zachowaniu zabytków nieruchomych i ich wartości

- działania edukacyjne oraz popularyzujące lokalne materialne dziedzictwo kulturowe i wiedzę na jego temat, prowadzące do zwiększenia społecznej świadomości wartości dziedzictwa oraz wzmacniania społecznej woli zachowania dziedzictwa i korzystania z jego wartości.

Ulgi i zwolnienia podatkowe.

Właściciel obiektu zabytkowego lub gruntu wpisanego indywidualnie do rejestru zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, w myśl przepisów ustawy o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2024 r. poz. 1572, 1635, 1757) zwolniony jest od podatku od nieruchomości. Warunkiem jest utrzymywanie i konserwowanie obiektu zabytkowego zgodnie z przepisami u.o.z.

Wprowadzona w 2022 r. ulga podatkowa przysługuje z kolei właścicielom, którzy są podatnikami PIT i rozliczają się podatkiem liniowym, ryczałtem od przychodów lub też według skali podatkowej. Mogą oni skorzystać z ulgi w przypadku, kiedy:

- ponieśli wydatki na fundusz remontowy spółdzielni lub wspólnoty mieszkaniowej obejmującej nieruchomość (zabytki wpisane do rejestru zabytków i ujęte w GEZ),
- finansowali prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane (zabytki wpisane do rejestru zabytków),
- którzy nabyli nieruchomości zabytkowe w 2022 roku i finansowali ich remonty (zabytki wpisane do rejestru zabytków).

11. Wykaz wykorzystanych źródeł

Publikacje

1. Banik J., Działalność fundacyjna Panów z Pogorzeli na Śląsku w XIII i XIV w. Fundacje kościelne, Warszawa 2009.
2. Chrzanowski T., Kornecki M., Katalog Zabytków Sztuki W Polsce, t. VII Woj. Opolskie, z. 1 powiat brzeski, Warszawa 1962.
3. Czapliński M., Kaszuba E., Wąs G., Żerelik R., *Historia Śląska*, Wrocław 2002.
4. Kopiec B., Dzieje kościoła katolickiego na Śląsku Opolskim, Opole 1991.
5. Korta W., *Historia Śląska do 1763 r.*, Warszawa 2003.
6. Lodowski J., Dolny Śląsk na początku średniowiecza (VI-X w.), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980.
7. Knie J.G., Alphabethisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien, Breslau 1845.
8. Orzechowski K., Przybytek D., Ptak M., Dolny Śląsk. Podziały terytorialne od X do XX wieku, Wrocław 2008.
9. Zimmermann F.A., Beyträge zur beschreiburg von Schlesien, t. I, Brieg 1783.

Opracowania

1. Gminny Program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny, Kurier Konserwatorski Nr 3, 2009 r.
2. Studium ochrony wartości kulturowych układu ruralistycznego Czeskiej Wsi, oprac. Banik J., Bednarek M., Latocha K., Naumowicz G., Sałyga-Rzońca A., Opole 2022
3. Studium ochrony wartości kulturowych układu ruralistycznego wsi Krzyżowice, oprac. Banik J., Bednarek M., Latocha K., Naumowicz G., Sałyga-Rzońca A., Warszawa 2026
4. Studium ochrony wartości kulturowych układu ruralistycznego wsi Obórki, oprac. Banik J., Bednarek M., Latocha K., Naumowicz G., Sałyga-Rzońca A., Opole 2022
5. Studium ochrony wartości kulturowych układu ruralistycznego Pogorzeli i Olszanki, oprac. Banik J., Olewińska D., Latocha K., Naumowicz G., Sałyga-Rzońca A., Warszawa 2025

Kartografia

1. Urmesstischblatter von Preussen, Kartenabteilung sygn. N 729, Blatt 3080 von 1825.

Strony internetowe

1. www.dladziedzictwa.org
2. www.mkidn.gov.pl
3. www.nid.pl
4. www.palaceslaska.pl
5. www.polska.org.pl
6. www.brzeg-powiat.pl
7. www.samorzad.gov.pl/web/gmina-olszanka
8. www.sip.gison.pl
9. www.wouzopole.pl

Strategie, plany, programy

1. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030”. Trzecia fala nowoczesności.
2. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Olszanka na lata 2022-2025.

3. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
4. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030.
5. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026.
6. Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2023 - 2027 dla obszaru Lokalnej Grupy Działania Stowarzyszenia „Brzesko-Oławska Wieś Historyczna".
7. Strategia Rozwoju Lokalnego Kierowanego Przez Społeczność na lata 2023-2027.
8. Strategia Rozwoju Subregionu Brzeskiego na lata 2023-2030.
9. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa opolskiego.
10. Program Ochrony Środowiska dla Gminy Olszanka na lata 2019-2022 z perspektywą na lata 2023-2026.
11. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Opolskiego na lata 2020-2023.
12. Program regionalny pn. Fundusze Europejskie dla Opolskiego na lata 2021-2027.
13. Raport o stanie Gminy Olszanka za rok 2024.
14. Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030) i Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030.
15. Strategia Rozwoju Gminy Olszanka na lata 2016-2025 z perspektywą do 2030.
16. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030.
17. Strategia Rozwoju Subregionu Brzeskiego na lata 2023-2030.
18. Strategia Rozwoju Województwa Opolskiego. Opolskie 2030.
19. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Olszanka.

Spis ilustracji

Ilustracja nr 1 Polityka opieki i ochrony nad zasobami dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury współczesnej (źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Opolskiego, Tom 1 Polityka przestrzenna, str. 101). 24
Ilustracja nr 2 Gmina Olszanka na tle województwa opolskiego (źródło: www.opole.stat.gov.pl). .. 30
Ilustracja nr 3 Brzeski okręg administracyjny (Briegisch Weichbild) na mapie z atlasu Wielanda i Schubartha z 1736 r. (https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/35400) 32
Ilustracja nr 4 Michałów weducie F.B Wernhera z poł. XVIII w. (źródło: www.dokumentyslaska.pl) 34
Ilustracja nr 5 Dwór w Obórkach, 1909 r. (źródło: www.polska-org.pl)..... 35
Ilustracja nr 6 Gierszowice na pocztówce z l. 1905-1915 (www.polska.org.pl) 36
Ilustracja nr 7 Kościół w Gierszowicach w widoku od południa (fot. G. Naumowicz, 2026). 38
Ilustracja nr 8 Kościół w Obórkach w widoku od południa (fot. G. Naumowicz, 2026). 41
Ilustracja nr 9 Dwór w Jankowicach Wielkich (fot. G. Naumowicz, 2026) 43
Ilustracja nr 10 Dwór w Obórkach (fot. G. Naumowicz, 2026) 44
Ilustracja nr 11 Przykład zabudowy w typie frankońskim. Zagroda nr 20-21 w Pogorzeli (źródło: www.polska.geoportal2.pl; fot. G. Naumowicz, 2025)..... 48
Ilustracja nr 12 Układ ruralistyczny Czeskiej Wsi na mapie z 1824 i ortofotomapie współczesnej (źródła: SBB_IIIC_Kart_N 729_Blatt 3019 von 1824; www.polska.geoportal2.pl) 48
Ilustracja nr 13 Układ ruralistyczny Jankowic Wielkich na mapie z 1824 i ortofotomapie współczesnej (źródła: SBB_IIIC_Kart_N 729_Blatt 3019 von 1824; www.polska.geoportal2.pl)..... 48
Ilustracja nr 14 Przykład dobrze zachowanego budynku mieszkalno-gospodarczego w Krzyżowicach (fot. G. Naumowicz, 2026)..... 49
Ilustracja nr 15 Widok prezbiterium kościoła w Krzyżowicach, na ścianach widoczne fragmenty gotyckich polichromii, a także m. in. anioł chrzcielny (fot. G. Naumowicz, 2026) 50

Spis tabel

Tabela 1 Cele szczegółowe, kierunki i zadania Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026. ... 15
Tabela 2 Priorytety i kierunku celu strategicznego nr 1. ... 20
Tabela 3 Priorytety i kierunku celu strategicznego nr 2. ... 21
Tabela nr 4 Cel strategiczny nr 3. Zachowanie tożsamości lokalnej, walorów kulturowych i przyrodniczych ... 27
Tabela 5 Wykaz obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ... 29
Tabela 6 Wykaz miejscowość, data pierwszej wzmianki oraz pierwsza odnotowana nazwa ... 33
Tabela 7 Rejestr zabytków nieruchomych zlokalizowanych na terenie gminy Olszanka ... 55
Tabela 8 Ewidencja zabytków nieruchomych ujętych w GEZ gminy Olszanka ... 57
Tabela 9 Rejestr zabytków ruchomych gminy Olszanka ... 67
Tabela 10 Rejestr zabytków archeologicznych zlokalizowanych na terenie gminy Olszanka ... 68
Tabela 11 Wojewódzka ewidencja zabytków archeologicznych ... 69
Tabela 12 Analiza SWOT ... 74
Tabela 13 Priorytet I Zasoby dziedzictwa kulturowego - dokumentowanie, ochrona i poprawa stanu 76
Tabela 14 Priorytet II Budowanie lokalnej tożsamości oraz wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwo kulturowe ... 77

UZASADNIENIE

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2026 r. poz. 662) do zadań własnych gminy należy m.in. zaspakajanie potrzeb wspólnoty w zakresie kultury, w tym ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Podstawę prawną opracowania i przyjęcia gminnego programu opieki nad zabytkami stanowi art. 87 ust. 1-3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.) zgodnie z którym wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza gminny program opieki nad zabytkami, a rada gminy przyjmuje go w drodze uchwały. Program sporządza się na okres 4 lat, po uprzednim uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków pismem znak: PZP.5120.2.2026.RTK z dnia 26 maja 2026 r. pozytywnie zaopiniował przedłożony program, załączony do niniejszej uchwały „Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2026-2029 dla Gminy Olszanka" spełnia wymogi ustawowe i ma na celu ukierunkowanie działań samorządu gminnego na poprawę zachowania i utrzymania zasobów dziedzictwa kulturowego gminy zgodnie z celami określonymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W związku z powyższym podjęcie niniejszej uchwały jest zasadne.